Somogyi Ede

Szumirok és magyarok

BUDAPEST
Rákosi Jenő Budapesti Hirlap Ujságvállalata

M DCCCC III

Aus 82043.20

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY
OCT 10 1969

Hale

BUDAPEST: KIRLAP NYOMDÁJA

Bevezetés.

Rég elmult időről szól ez a könyv, oly időről, a mikor a szentirás szerint még a világ meg sem volt teremtve. A mi fogalmaink szerint mesebeli időbe vezetem vissza az olvasót, a hová eddig még a képzelet is csak elvétve mert elszállani, hat-, hétezer év előtti, sőt némely tudósok szerint még sokkal régibb időbe, a meddig nemcsak a régi görögök, hanem még az egyiptomiak sem tudták eredetüket visszavezetni. Meg akarom ismertetni az olvasót egy ősrégi kulturnemzettel, a mely minden valószinüség szerint a mai kulturának megalapitója volt. A nemzet maga már régen megszünt a népek sorában szerepelni, évezredek multak el utolsó világtörténeti szereplése óta és további évezredek multak

el, a mig meg tudta teremteni azt a kulturát, a melynek néhány évtized óta kiásott maradványai csodálatra késztetnek bennünket, de nyomait oly mélyen belevéste a mai modern civilizációba, hogy az emberiség művelődésének történetében legelsőrendü tényezőnek kell elismernünk. Tárgyam már igy magában véve is elég érdekes volna, hogy minden művelt ember lázas izgatottsággal foglalkozzék vele, de még sokkal érdekesebbé és ránk magyarokra nézve fontosabbá teszi az a körülmény, hogy a szumirok, a kiknek nyelvéről a következő lapokon szó lesz, a magyarokkal nagyon közeli rokon nép voltak, sőt a mint előadásomból mindenki meggyőződhetik, a ma élő nemzetek közt legközelebbi rokonai voltak.

Sok ezer év mult el a szumir nép letünése óta. Nyelvét négyezer esztendővel ezelőtt már csak az asszir papok beszélték, a szumir nép maga részint elpusztult, részint pedig beleolvadt az asszir népbe. Pedig évezredeken keresztül uralkodtak és ők és a velük rokon urál-altáji népek virágzó államokat alapitottak Mezopotá-

miában, Elő-Ázsiában, Perzsiában, Palesztinában és Föniciában és ezekben az államokban derekasan ápolták a művészeteket, fejlesztették a tudományt és előbbrevitték mindazokat az ismereteket, a melyek még ma is az összes emberiség közkincsét alkotják. De aztán letünt a csillaguk; rájuk rontottak barbár népek, a melyek ezt a kulturnemzetet leigázták, birodalmukat elvették és kulturájukat elsajátitották. Egészen ugy bántak velük, mint a barbár rómaiak a művelt etruszkokkal, az urál-altáji népcsaládnak ezzel a másik rendkivül tehetséges fajával, a melynek legutolsó nyomát is kiirtották, de kulturáját átvették és tovább fejlesztették.

A szumirok és más urál-altáji népek helyébe itt áriai, amott semita népek léptek és a mit a középkori népvándorlások hosszu korszaka alatt Európában tapasztaltunk, ugyanazt láttuk Nyugot-Ázsiában is végbemenni: a beözönlő vad hordák legyőzték a művelt őslakókat és vagy kipusztitották ezeket, ugy, hogy nyomuk is elveszett, vagy pedig összeolvadtak ve-

lük. Kulturájuk azonban, legalább Ázsiában, tovább élt. Európában megkövetelte a rómaiak politikája, hogy az etruszk népet végképpen kiirtsák és hogy műveltségüknek utolsó nyomát is elpusztitsák, de Ázsiában sokkal emberségesebben bántak a semita hóditók a levert szumirokkal: átvették kulturájukat és a mennyire tőlük telt, azt tovább fejleszteni igyekeztek, sőt az asszir papok még évezredeken keresztül szumir nyelven hirdették a vallás igéjét, a királyok pedig az asszir mellett szumir nyelven is közzétették törvényeiket és rendeleteiket.

Mindössze talán ötven esztendeje annak, hogy a világnak tudomása van arról, hogy a szumir nép exisztált; addig épp oly keveset tudott róluk, mint akár a holdbeli lakókról. A véletlen vezetett e nép nyomára és egy másik, szinte csodával határos véletlennek köszönhetjük, hogy ma már fogalmat alkothatunk magunknak nyelvéről, vallásáról és történetéről. Erről az ősrégi népről való ismereteink még nem tökéletesek ugyan, nagyon sok dolgukban még nem látunk

ugyan egészen tisztán és a jövőtől sokkal többet várunk ugyan az eddigi elért eredménynél, de azt az egyet mégis tudjuk, hogy ma már minden kétségen fölül bizonyos, hogy a szumir nép urál-altáji nép volt és hogy ebben a népcsaládban a magyarhoz állott legközelebb.

Ezért kötelességünk, hogy a szumirok iránt érdeklődjünk és hogy velük foglalkozzunk; de kötelességünk még ennél tovább is megy; nekünk magyaroknak a szumirológia terén vezérszerepet kell játszanunk, mert számtalan homályos pontot, a melyet a külföldi tudósok fogyatékos magyar tudásukkal nem tudnak megfejteni, csak a mi tudósaink lesznek képesek tisztába hozni. Hiszen a külföldi tudósok mind azt mondják, hogy a szumir kérdést csak az lesz képes igazán megfejteni, a ki a magyar nyelvet is alaposan ismeri.

Ez birt engem arra, hogy ezt a könyvet megirjam. Föl akarom hivni nyelvtudósaink és történetkutatóink figyelmét erre a kérdésre, a mely végleges tisztázását tőlük várja; buzditani akarom őket,

hogy a külföldi tudósok félszeg, fonák és tökéletlen munkáját végezzék ők jobban és tökéletesebben; rá akarom birni a kormányt, hogy gondoskodjék eszközökről és módokról, a melyekkel a bennünket oly közelről érdeklő ügyben mihamarabb célt lehetne érni.

Nem vagyok oly szerénytelen, hogy azt higyjem, hogy könyvem a szumir tudományt előbbre fogja vinni. Tudom, igyekezetem nagyobb annál, a mit nyujtani képes vagyok, de a siker akkor is igen nagy lesz, ha a közfigyelmet rá tudom terelni a szumir kérdésre, a mely tőlünk magyaroktól várja végleges megoldását. Ezért összegyüjtöttem a következő fejezetekben mindazt, a mit a szumirokról ezidőszerint tudunk. Elmondom a mezopotámiai ásásoknak és az ékirás megfejtésének történetét, előadom, miképpen fedezték föl a tudósok ezelőtt ötven esztendővel a szumir népet, irását, vallását, történetét, családi és közéletét; azután ismertetni fogom azt az izgalmas és érdekesség dolgában valóban páratlan harcot, a mely a szumir kérdés körül a tudó-

sok között támadt, a kik, egy-kettőnek kivételével, valamennyien azt bizonyitgatták, hogy a szumir nyelv az összes nyelvek között legelső sorban a magyarral rokon; elő fogom adni a szumir nyelvtan szabályait és az eddig ismert szumir szókincset, a mely elsősorban alkalmas arra, hogy a közeli rokonságot megállapitsa, és végül el fogom mondani, hogy milyen föladatok várnak a magyar kormányra, a magyar társadalomra és a magyar tudósokra, a kik már eddig is nagy mulasztást követtek el azzal, hogy oly megfoghatatlan közömbösséget tanusitottak e kérdés iránt.

Könyvem megirásánál számos külföldi forrást használtam, mert hiszen az, a ki ebben a kérdésben tájékozódni akar, ma még kizárólagosan külföldi tudósok munkáira van utalva. A főbb munkák, a melyek után indultam, ezek:

A. H. Sayce: On an Accadian Seal.

Lenormant: Lettres Assyriologiques. La langue primitive de la Chaldée. La magie chez les Chaldéens.

Delitzsch: Assyrische Studien. Wo lag das Paradies?

Oppert: Etudes sumériennes.

Haupt: Die sumerischen Familiengesetze. Die akkadische Sprache. Der keilschriftliche Sintfluthbericht.

Halévy: Mélanges de critique et d'histoire.

Hommel: Die semitischen Völker und Sprachen. Geschichte Babyloniens und Assyriens. Die Sumero-Akkadier, ein ural-altaisches Volk. Sumerische Lesestücke.

Lehmann: Samassumukin.

Bezold: Abridged Grammars of the languages of the cuneiform inscriptions.

Weissbach: Die sumerische Frage.

SZUMIROK ÉS MAGYAROK.

I.

Az ékirás megfejtésének története.

Már a tizenhetedik század elején elérkezett Európába az a hir, hogy a régi Babilónia helyén ékirásos föliratokat találtak. Egy hires olasz utazó, Pietro *della Valle* Sirászból 1621 október 21-ikén levelet irt Mario *Schipano* nevü barátjának Nápolyba, a melyben a többi közt a perzepoliszi romokról is szólott és egy szobormű föliratáról a következőket mondta:

„Az oroszlán mellett egy fölirat volt, a mely felülről lefelé a képek körül az egész falat elfoglalta. De hogy milyen nyelven és miféle betükkel volt irva, azt ma senkisem tudhatja, mert ez az irás ma már teljesen ismeretlen. Csak azt az egyet láttam, hogy igen nagy betük voltak és igen nagy helyet foglaltak el és hogy az egy szóhoz tartozó betük nem voltak egymás mellé irva, hanem külön állottak és a héber betük módjára egymástól el voltak különitve, a miből azt következtetem, hogy talán egyetlen betü egész szót jelentett, a mit azonban nem tudok fölfogni. De bármiképpen legyen is a dolog, öt betüt vagy szavat,

a mely leggyakrabban fordult elő, lemásoltam. Minthogy azonban egész sorok voltak, nem tudtam tisztába jönni azzal, vajjon a betüket a keleti népek szokása szerint jobbról balra, vagy pedig a mi szokásunk szerint balról jobbra olvassák-e? Ez az öt betü a következő:

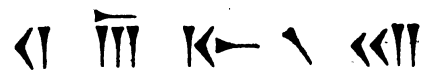

De a második betü, a mely négy ékből állott, a melyek közül három egyenes és alul hegyes volt, a negyedik pedig keresztben feküdt rajtuk, azt látszik bizonyitani, hogy a betüket, a mi módunk szerint, balról jobbra irták, minthogy az a vonás, a mely a három egyenes vonás fölött fekszik, felső és szélesebb részével balra, vékonyabb része pedig jobbra van."

Ez a föltevés, a mely ilyképpen az ékirás megfejtésének alapja lett, később valónak bizonyult.

1667-ben egy *Flover* S. nevü angol huszonegy betüt jegyzett le ugyanerről a föliratról, a mely csak 1693 juniusban jelent meg a Philosophical Transactions 16/7. kötetében. Hét évvel később, 1674-ben, I. *Chardin* utazó egy egész föliratot lemásolt a háromnyelvü, ugynevezett achemenida szövegek közül, a melyeket 1711-ben kiadott munkájában tett közzé. Ugyanezt a föliratot lemásolta *Kaempfer* Engelbert 1694-ben, de nem érte be ezzel a tizenhárom soros szöveg-

gel, hanem még hozzávett egy huszonöt sorosat is; 1712-ben megjelent könyvében fölvetette azt a kérdést, vajjon betü-, szótag- vagy ugynevezett ideogramm-irással van-e dolgunk, a melynél minden jegy külön szavat fejez ki s az utóbbi következtetésre jutott. *Kaempfer* volt az első, a ki ezt az ismeretlen irást *ékirásnak* nevezte el (caracteribus, formam habentibus *cuneolorum.*)

1701-ben egy vállalkozó szellemü hollandus, Cornelis *de Bruin,* perzsa-indiai utra indult és 1704-ben több hetet töltött a perzepoliszi romoknál. Utazásáról 1714-ben gyönyörüen kiállitott könyvet adott ki, a melyben két uj achemenida háromnyelvü, két egynyelvü, egy ó-perzsa és két semita-babilóniai föliratot közölt. Anyag lett tehát volna már elég, de ennek ellenére még egyetlen lépés sem történt az ékirásu föliratok megfejtésére.

Évtizedek multak el, a nélkül, hogy csak egyetlen tudós is akadt volna, a ki erre a föladatra vállalkozott volna. A tudósok egyszerüen azt hitték, hogy az ékirás a megfejthetetlen és megérthetetlen dolgok közül való és ezért nem is foglalkoztak megfejtésével.

Csak évtizedek mulva történt megint valami. *Caylus* gróf, Recueil d'Antiquités cimü müvének 5. kötetében közzétette Xerxesnek értékes vázáját négynyelvü, egyiptomi, ó-perzsa, szúzai és babilóniai legendájával; az utóbbi három fölirás ékirásos. Minthogy a hieroglifikus irást

akkor még csak nem is ismerték s minthogy azonfelül *Caylus* reprodukciói nem voltak elég világosak, ennélfogva még ez a négynyelvü legenda sem késztette a tudósokat arra, hogy értelmezésével foglalkozzanak.

Három évvel később *Niebuhr* Karszten Perzepoliszban lemásolt több achemenida föliratot s nemcsak uj anyagot bocsátott rendelkezésre, hanem ezt az anyagot sokkal pontosabb és megbizhatóbb formában is reprodukálta. Ezek a másolatok 1778-ban jelentek meg. Egészen uj *Niebuhr*-nál egy háromnyelvü Xerxes-fölirat, a már emlitett Dárius-föliratnak ó-perzsa és szúzai szövege, egy ó-perzsa Dárius-fölirat és egy egynyelvü Xerxes-fölirat. Azonban *Niebuhr* e mellett egy hatalmas lépést is tett előre, a mennyiben a később háromnyelvüeknek fölismert föliratokon három különböző irásmódot állapitott meg és a legegyszerübbikből negyvenkét különböző irásjelt állitott össze, a melyeket egészen helyesen betüknek mondott. Ezzel alapos remény nyilt arra, hogy valamikor sikerülni fog ezt az egyszerü irásmódot negyvenkét (vagy mint később megállapitották: negyvenöt) betüjével megfejteni.

1798-ban két orientalista, a kik a Niebuhr-féle másolatok alapján egymástól teljesen függetlenül fogtak hozzá a közölt föliratok megfejtéséhez, közzétette kutatásának eredményét. Ez a két tudós *Tychsen* Olav Gerhard rostocki tanár és *Münter* Frigyes dán akadémikus volt. *Tychsen*

De cuneatis inscriptionibus Persepolitanis lucubratio cimü könyvében a gyakran ismétlődő ferde éket ékes szóválasztónak ismerte föl és kifejtette, hogy *Niebuhr* összes föliratai, egynek kivételével, háromnyelvüek. Ez az eredmény is fontos és alapvető volt ugyan, de *Münter* még sokkal tovább ment. Ő is fölismerte a szóválasztó éket és a Niebuhr-féle iratok háromnyelvüségét és a mellett néhány irásjegyet, legalább néhányat megközelitően helyesen, meg tudott fejteni s egy többször előforduló jelcsoportban a király megfelelő szavát ismerte föl; aztán alapos történeti okokkal kifejtette, hogy ugy az épületek, valamint a föliratok szerzői csak a régi Perzsia achemenida királyai lehettek; azt állitotta továbbá, hogy a három irásmód közül a legegyszerübbiknek nyelve a zendaveszta nyelve vagy ezzel rokon nyelv volt és hogy, a mi okoskodásában legfontosabb, az első irásfajta betüirás, a második szótagirás, a harmadik pedig ideogrammirás.

Mindamellett azonban még *Münter* éles elméjü fejtegetését sem lehet szoros értelemben vett megfejtésnek tekinteni s legföljebb ennek előkészitésére szolgált. 1802 szeptember 4-ikén egy göttingai fiatal tanár, *Grotefend* György Frigyes, bemutatta az ottani tudós társaságnak az ó-perzsa királyföliratok megfejtésére vonatkozó alapvető fölfedezését. Előadása nem részesült azonnal a megérdemelt figyelemben és méltatásban és tizen-

három év mult el, a mig Németországban ismertebb lett. A göttingai *Gelehrte Anzeigen* 1802 szeptember 18-ikán mindössze annyit irt róla, hogy *Grotefend* bizonyos történelmi föltevésekből és a szasszanida föliratok analógiájából azt következteti, hogy az általa megvizsgált ékirásu fölirat királyneveket és cimeket, különösen Dáriusét és Xerxesét tartalmazza. A mi azonban a legérdekesebb lett volna, hogy ugyanis *Grotefend* miből következtette ezt és miként állapitotta meg ékirásu jegyek első biztos hangértékeit, ezt a tudományos folyóirat nem mondta meg. A folyóirat tudósitása, a melyet valószinüleg maga *Tychsen* szerkesztett, igy kezdődött: „A királyi tudományos akadémia gyülésén bemutatták Grotefend urnak dolgozatát, a melynek ez a cime: Praevia de cuneatis, quas vocant, inscriptionibus Persepolitanis legendis et explicandis relatio, a melynek tartalma annál meglepőbb, mert szerzője nem orientalista és egészen véletlenül jött rá az eddig talányszerü irás megfejtésére. Baráti vitatkozás szolgáltatta az okot, hogy a szerző, a ki már régóta nagy ügyességre tett szert titkos irások megfejtésében, a perzepoliszi föliratok egyikének megfejtésére vállakozott. A kisérlet várakozáson felül jól sikerült neki és néhány hét alatt képes volt a föliratok legnagyobb részét megmagyarázni és eljárásáról és eredményeiről előzetes hirt adni.“

Grotefend értekezésének egy példányát megküldte Silvestre de *Sacy* hires párisi arabistá-

nak is, a ki sietett a fiatal göttingai tudós munkáját a tudós világgal közölni és előadni, miként jutott *Grotefend* ehhez a fényes eredményhez. Mi volt már most *Grotefend* nagy sikerének titka s miként jutott ő ehhez a fényes eredményhez?

Grotefend a legegyszerübb első fajtából való két kis föliratból indult ki, a melyet már *Münter* is betüirásnak ismert föl, t. i. a *Niebuhr* könyvében B és G betükkel megjelölt perzepoliszi föliratokból. Mind a kettőben többször fordult elő a *Münter* által *király*-lyal forditott jelcsoport:

tehát hét betüből, és egy magányos ékből állott, a mely miként már *Tychsen* és *Münter* is fölismerték, szóválasztóul szolgált. A két föliratban még egy hétjegyü szó következett, a két föliratban egyforma harmadik szónak négy betüje volt, aztán negyedik szóként mind a kettőben ama *király*-nak magyarázott betücsoport jött, ötödiknek ugyanaz, csakhogy három hozzátoldott betüvel, hatodiknak ugyanaz, de minden toldás nélkül, a hetedik szó négy betüből állott ugyanazzal a három toldott betüvel, mint az ötödik szónál. Aztán nyolcadik szóként az első föliratban egy tiz betüből álló ismeretlen kombináció következett, a második föliratban pedig ugyanaz a szó

vagy ugyanaz a név, a melylyel az első kezdődött, még pedig ezzel a pótlással: király és még három betüvel (valamely nyelvtani végzés jelzése), aztán kilencedik, illetőleg tizedik szóul mind a két föliratban egy három betüből álló csoport és végül tizedik, illetőleg tizenegyedik szóul mind a két föliratban egy és ugyanaz a kilenc betüs szó. Grafikailag következőképpen jelölhetjük meg a viszonyt:

B felirat	*G felirat*
Y (királynév)	X (királynév)
k (azaz király) a	k a
k k+xyz	k k+xyz
k b+xyz	k b+xyz
Z c d (ill. D)	Y k+vwy c
	d (ill. D, azaz tulajdonnév)

Grotefend munkájánál alapul vette a *de Sacy* által kevéssel előbb megfejtett pehlevi-föliratokat, a melyek a későbbi szasszanida királyok nevét és cimét tartalmazták, a hol a király neve után ezek a szavak következtek: „nagy király, királyok királya“ és ezen az alapon a következő forditást kapta:

Y (illetőleg K), *a nagy király, a királyok királya* (tehát xyz többes számu sajátitó), *a . . . . királya* (többes számu sajátitó), *Z* (illetőleg *Y* király) *fia, az achemenida.*

Már ez is nagyon zseniális kombináció volt, de még sokkal meglepőbb volt a további okoskodás,

a melyet a fiatal tudós, a ki e mellett majdnem teljesen járatlan volt a keleti nyelvekben, az ily módon nyert fordítási kisérlethez füzött. Minthogy ekképpen, igy következtetett *Grotefend* tovább, X király Y királynak fia, az utóbbi pedig Z-nek fia (a kit, s ez nagyon érdekes, nem nevez királynak, tehát valószinüleg a dinasztia megalapitója volt), minthogy továbbá az illető királyok, a mint már *Münter* is kiemelte, csakis achemenida királyok lehettek, már most mindenek előtt arról volt szó, hogy a királyok sorát végig kutassa és megvizsgálja, mely nevek illenek legjobban a föliratok irásjegyeihez. Cirus és Kambizes nem lehettek, mert a föliratok két nevének nem volt egyforma (K) kezdőbetüje; egyáltalában nem lehetett sem egy Cirus, sem egy Artaxerxes, mert az irásjegyekhez viszonyitva az első név tulságosan rövid, a második pedig tulságosan hosszu volt. „Nem maradt tehát egyéb, igy folytatja maga *Grotefend,* mint Dárius és Xerxes neve és ezek oly könnyen illeszkedtek az irásjegyekhez, hogy helyes megfejtésükhöz egy pillanatig sem férhetett kétség.“ Alapul véve már most Darjaves és Achasveros (illetőleg Khsveros) héber névformákat és az *Anquatil* zend lexikonában talált és királynak megfelelő *khszeio* szót s az ugyanott emlitett Gostaszp nevet Hisztaszpes, Dárius atyja helyett, *Grotefend* a következő, minden további kutatásra nézve uttörő fordítást eszközölte:

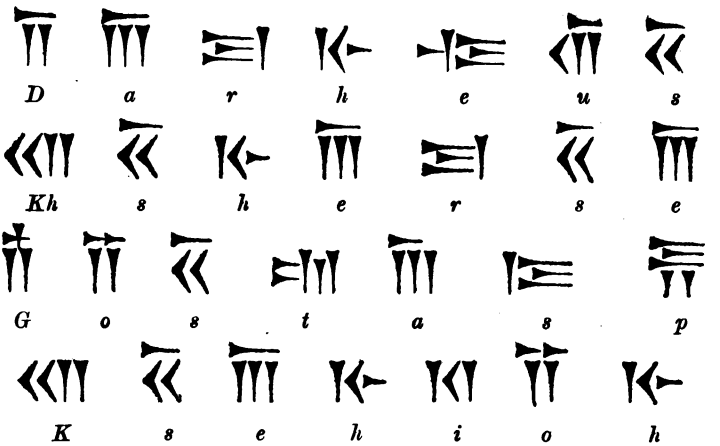

A betüt, a melyet *Grotefend* hol a-val, hol meg e-vel adott vissza, már *Münter* a-nak mondta és ha *Grotefende*-t a *Khszeio* forma, a királyt megfelelő szó második részét illetőleg, nem tévesztette volna meg, ugy a fontebbi négy szóban előforduló valamennyi tizenhárom betüt, nem pedig csupán nyolcat, fejtette volna meg helyesen. Mert később kiderült, hogy nem *h*, hanem *j* vagy *ja*, nem *e*, hanem *v*, (*u* előtt), nem *g*, *hanem v* (*i* előtt), nem *o*, hanem *i* és végül nem *i*, ha-

nem *th*-nek olvasandó és igy a föntebbi négy szó: Darjavus, Ksjarsa, Visztaszp és Ksajathija. De mindamellett az általa helyesen megfejtett nyolc betüérték biztos alapja és szilárd kiinduló pontja lett minden további kutatásnak.

Közvetetlenül a nagy fölfedezés után meglehetősen nagy szünet állott be. Még 1826-ban is, a midőn a norvég *Rask* megtalálta a többes számu sajátitó ragját, (a melyet föntebb ideiglenesen *xyz* betükkel jelöltünk meg) és *n-a-m*-nak jelölte meg, a mi által két fontos uj betüértéket talált meg, az *n*-et és az *m*-et: még mindig csak tiz (illetőleg miután *Grotefend* 1815-ben a *k* betüt is megtalálta, tizenegy) irásjegy volt helyesen megfejtve. Csak 1836-ban történt nagy és fontos haladás, a mennyiben ebben az esztendőben két kiváló orientalista, a francia Eugène *Burnouf* és a norvég származásu *Lassen* Keresztély bonni szanszkritista majdnem teljesen megegyező eredményeket tettek közzé. Az elsőbbség *Burnouf*-ot illeti meg, mert ő volt az, a ki *Lassen*-t 1835 nyarán a *Niebuhr* föliratai közt levő népjegyzékre figyelmeztette és azután mind a ketten éppen ezt a jegyzéket tették ujabb kutatásuk kiinduló pontjává. Másrészt *Lassen*-t illeti meg az az érdem, hogy fölfedezte a perzsa ékirásnak félig szótagszerü karakterét.

Azonban az igazi filológiai kutatás csak akkor vette kezdetét, a mikor ujabb, jobb és megbizhatóbb anyag állott a kutatók rendelkezésére,

igy miután a belga *Jacquet* néhány hangértéket biztosabban meghatározott és miután a dán *Westergaard* Perzepoliszból és a naks-i-rusztámi sirokból ujabb föliratmásolatokat hozott. De még sokkal nagyobb haladást tett ez a tudomány a Karmansah város közelében, a régi Média határán levő behisztuni sziklafalon talált négyszáz soros háromnyelvü fölirat fölfedezése után, a mely utját egyengette annak, hogy az ékirást teljesen megfejtsék. Henry *Rawlinson* mellett, a ki 1846-ban kiadta a fölirat perzsa részének kommentárját, *Benfey* (1847), *Oppert* (1851) és *Spiegel* (1862) szereztek nagy érdemeket a már összehordott anyagnak rendszeres összeállitása és alapos megrostálása által. A tudósok ma már épp oly könnyen és megbizhatóan olvassák és forditják a perzepoliszi föliratokat, mint akár a görögöket és megállapitották, hogy a nyelv, ha nem is azonos az ó-baktriaival, az Aveszta nyelvével, de mégis nagyon közeli rokon vele és a szanszkrittal.

E nagy eredményt elsősorban *Rawlinson*nak köszönhetjük, a ki Keleten minden addig elért eredménytől függetlenül ugyanazokat az eredményeket, sőt az általa napvilágra hozott, rendkivül becses anyag segitségével még hasonlithatatlanul nagyobbakat is ért el. De még ennél is sokkal többet, ránk nézve sokkal fontosabbat tett ez a nagy férfiu néhány esztendő mulva, midőn a harmadik ékirásfaj megfejtéséhez és magyará-

zásához fogott. Teljes joggal nevezik őt az asszirológia atyjának és megalapitójának, a melynek anyaga legfontosabb, sőt talán egyedül számba jövő forrása Babilónia és Assziria történetének.

Az ó-perzsa és az ugynevezett achemenida föliratok megfejtésének további története bennünket csak második sorban érdekel, de annál fontosabb ránk nézve a föliratok harmadik, ugynevezett babilóniai-asszir fajtája. De mielőtt behatóbban foglalkozunk ennek az irásfajnak a megfejtésével, a mely *de Saulcy* (1849) és H. *Rawlinson* (1851) uttörő munkájával kezdődik, előbb el kell mondanunk, mióta jutott el Európába a babilóniai ékirásu föliratok hire.

Mons. J. *de Beauchamp,* babilóniai fővikárius már 1785-ben a régi Babilónia romhalmazaira irányitotta a tudós világ figyelmét. Érdekesen ismertette a Hillah és Mukajjár közelében levő romhalmokat, a régi Bábel és Ur maradványait. Öt évvel később részletesen leirta a Bagdadtól délkeletre hat mértföldnyire, a Tigris partján levő tak-keszrei romokat, a honnan nemsokára Párisba szállitották a Caillou de Michaux néven ismert, Marduk-bal-iddin ó-babilóniai királytól (1100. Kr. e.) származó hires emléket, a mely különböző mitológiai szimbolumokon kivül hosszabb föliratot is tartalmazott. A sok utazó között, a kik a 17. és 18. században Babilóniáról és romjairól irtak, *Beauchamp* volt az első, a ki

az általa talált és Párisba küldött téglák *ismeretlen irásjegyeire* figyelmeztetett.

A régi Bábel fölfedezésének hire oly nagy érdeklődést keltett, hogy a kelet-indiai társaság 1797 okt. 18-án utasitotta basszórai képviselőjét, hogy néhány ilyen fölirásos téglát jól becsomagolva küldjön Hillahból Bombain át Angliába. Az első ilynemü gyüjtemény 1801 elején érkezett Londonba, a hol alapja lett a brit muzeum babilóniai régiségosztályának. Ugyanebben az esztendőben megjelent *Hager* Józsefnek könyve a legujabban fölfedezett babilóniai föliratokról; kifejti benne, hogy az ékirást Babilóniában találták föl, hogy ez az irás eredetileg függőlegesen haladt, mint a kinai és hogy csak a perzsák változtatták át vizszintessé; aztán azt a szilárd meggyőződését fejezte ki, hogy azok a káld betük, a melyekkel Szardanapálnak ninivei emlékszobra tele van vésve, ugyanoly ékirásos betük voltak, a minők a babilóniai téglákon láthatók. *Hager* könyve óriás mértékben ráterelte a figyelmet Elő-Ázsiának eddig majdnem teljesen ismeretlen és figyelmen kivül hagyott ősrégi kulturhelyeire. Megértették a tudósok, hogy az ékirás az összes régi kulturában rendkivül fontos szerepet játszott s ezzel a fölismeréssel egyre fokozódott az a vágy, hogy ezt az irást megfejtsék.

Claudius James Rich 1811-ben Babilonban és Ninivében ásásokat eszközölt, a melyek az elmult század legfontosabb kultureseményei

közül valók. Pompejinél tizszerte fontosabb és egy évezreddel régibb kulturhelyeket támasztott föl a föld méhéből s az azóta megkezdett munka a mai napig egy pillanatig sem szünt meg és egyre bámulatosabb, egyre emlékezetesebb dolgokat hoz napvilágra. *Rich* már 1812-ben ismertette a babiloni romokat s 1818-ban ujabb könyvet irt róluk, 1820-ban pedig ujra meglátogatta Ninivét s alapos mérésekkel, hogy úgy mondjam, rekonstruálta ezt az ősrégi várost. Könyvében, a melyet csak tizenhat évvel halála után adtak ki, Ninivében talált ékiratokat is közölt és csak most tudta meg a világ, hogy az ékirásos föliratok nem szoritkoznak csupán Babilonra, hanem Ninive is kezdi azokat kiadni. A tudósok figyelme most inkább Ninive felé fordult és nem is csalatkoztak várakozásukban. Habár a tellói ásások fontosság és régiség dolgában minden eddigit meghaladtak, mégis azt lehet mondani, hogy Ninive szolgáltatta eddig a legtöbb anyagot a babilóniai és az asszir nyelv és történelem megismeréséhez.

Austen Henry Layard 1840 tavaszán meglátogatta Ninive romjait és ez a látogatás érlelte meg ebben az angol diplomatában azt az eszmét, hogy ezen a helyen, mihelyt anyagi ereje megengedi, ásásokat eszközöljön. 1842-ben visszatért Moszulba, a romok tőszomszédságába s ott találkozott *P. E. Botta* francia konzullal, a ki szintén nagyon érdeklődött a ninivei régiségek iránt. Ettől fogva együtt dolgoztak, de mert *Botta* sem

rendelkezett sok pénzzel, a munka eleinte csak nagyon lassan haladt előre. Ekkor egy csodálatos véletlen a Kujundsiktól öt órányira fekvő Khorszabad falura irányitotta Botta figyelmét s a szerencse annyira kedvezett neki, hogy már rövid idő mulva fölfedezte Szargon palotáját, a melyről Jezájás 20. fejezetének 1. szakában tesz említést. Egy khorszabadi ember látta ugyanis, hogy *Botta* Kujundsikban minden egyes téglát és alabastromtöredéket gondosan fölszedett és megvizsgált és midőn kérdezősködésére megtudta, hogy *Botta* szobrászmunkát keres, azt mondta, hogy abban a dombban, a melyen faluja épült, nagyon sok ilyen töredék van elásva. *Botta* odaküldött embereket, s ime, csakhamar egy terem nyilt meg a másik után, a falak tele basreliefes és ékirásos gipszlemezekkel s a föltárt földből ősrégi művészeti és kulturkorszak tünt elő, mintha évezredes varázslat alul oldották volna föl. Egy szóval: a régi Assziria egész dicsőségével föltámadni látszott.

De ezzel még nem volt kiásva a régi Ninive; ez a bátor és semmitől vissza nem riadó *Loyard*-nak volt föntartva. Csakhogy a kezdet megtörtént és a kutatásnak egészen uj, eddig még csak nem is sejtett perspektivája nyilt meg. A legujabb fölfedezések hire leirhatatlan hatást tett nemcsak a tudósokra, hanem az egész művelt világra, és *Layard* Niniveh and its remains (1849) hires művének megjelenésével kezdődött

az a rendkivül élénk érdeklődés, a melyet elsősorban Angliában, de aztán a többi művelt nemzetnél is keltett az ékirás kutatásának eredménye.

Botta három esztendeig folytatta khorszabádi ásásait; utána a francia kormány megbizásából *M. Viktor Place* moszuli konzul dolgozott ugyanott és Szargon palotájából való számtalan szoborművet, basreliefet és föliratot szállitott a párisi Louvre-nak. De bármily fényes volt is az e két férfiu által elért eredmény, teljesen elenyészett az előtt, a mit *A. H. Layard,* Ninivének tulajdonképpeni fölfedezője, *Raszam* Hormuzd segitségével véghezvitt. *Layard* 1845 őszén sir Stratford *Caning* konstantinápolyi angol nagykövet bőkezüségéből nagyobb pénzösszeghez jutott és már ugyanazon esztendő végén hozzálátott az ásáshoz. Már novemberben kiásott néhány ékirásos basreliefet s a rendelkezésére álló pénzzel egészen 1847 juniusig folytatta a munkálatot, számtalan érdekes és a tudományra nézve megbecsülhetetlen kincset hozván napvilágra; föltárt három nagy assziriai királypalotát, Asszurnaszirpálét (884—861 Kr. e.), I. Szalmanasszárét (1300 körül Kr. e.), II. Szalmanasszár nagy központi palotájával, az előtte levő hires fekete obeliszkkel és végül Asszarhaddonnak (681—669 Kr. e.) gyönyörü délnyugoti palotáját. Mindazok a kincsek, a melyeket *Layard* ebben a három palotában talált és a melyekhez foghatókra még eddig senkisem bukkant, a londoni brit muzeumba vándoroltak.

Layard a következő esztendőket arra használta föl, hogy az elért eredményeket rendkivül érdekesen megirt és számos képpel illusztrált könyvben összefoglalta, a mely Angliában leirhatatlan szenzációt keltett és arra inditotta az angol kormányt, hogy maga vegye kezébe az ásások ügyét. Igy történt, hogy *Layard* 1849-ben, már most az angol kormány megbizásából, ujra elment az Eufrát és Tigris közére s ujra hozzáfogott nagy eredményekkel kecsegtető munkájához. Most Kujundsik és Nebbi-Junusz, a tulajdonképpeni Ninive romhalmára szoritkozott. Lehetetlen ilyen szűk téren mind azt elmondani, a mit *Layard, Raszam* Hormuzd segitségével, 1850 közepéig Szenaheribnek Asszurbanipál által átalakitott délnyugoti palotájában napvilágra hozott. Egyre világosabban szállott ki a földből a régi Assziria és a jókarban megmaradt basreliefek százai oly értelmesen beszéltek, hogy a föliratok megértése nélkül is világos képet lehetett alkotni a régi asszirok erkölcseiről és szokásairól, köz- és magánéletéről, egyszóval: egész kulturájáról. Legfontosabb volt azonban az a sok ezer agyagtéglából álló könyvtár, a melyet a finom műveltségü Asszurbanipál király (a bibliai Aszenappár) állitott föl. Ezek a szürke és sárga agyagból való téglák többnyire kisebb-nagyobb darabokra voltak törve, de számos ép tégla is volt köztük. A téglák 6—9 hüvelyk nagyságuak voltak; legtöbbjük ezzel az aláirással volt ellátva: „XX. táblasorozat;

Asszurbanipálnak, a mindenség királyának, Asszíria királyának palotája", a mihez aztán többnyire stereotip mondatok járultak. Egy ilyen, tizenhat darabra tört tégla az özönvíz történetét tartalmazza. A könyvtárral óriás kincs került ki a föld alul. A téglák tartalma rendkivül változatos volt: a szumirok ősrégi varázs- és igéző mondásai, szumir istenhimnuszok és vezeklő zsoltárok, majdnem valamennyi ó-babilon forditással, csillagászati följegyzések, történeti jegyzetek, kronológiai listák, naptárak és még sok más került elő. Az bizonyos, hogy Asszurbanipál könyvtára nélkül sohasem nyertünk volna tudomást a szumirokról, mert nemcsak hogy a szumir kultura ősrégi maradványai kerültek itt elő, hanem azok a nyelvészeti segédeszközök is, a melyek a szumir nyelvre vonatkozó szótárakat, nyelvtani paradigmákat és a kiejtést magyarázó szabályokat tartalmazták.

Ezalatt azonban másfelé sem szünetelt a munka. Már elmondtam, hogy *H. Rawlinson* a harmincas évek közepe táján megtalálta a behisztuni sziklafalon a nagy háromnyelvü Dárius-fóliratot. Már csak a négyszázsoros, széditő magasságban bevésett szövegnek lemásolása is leirhatatlan nehézségekkel volt összekötve és *Rawlinson* 1833—39-ig, a mikor keleten volt, a fólirat első nemének csupán felét tudta lemásolni. 1844-ben visszakerült kutatásainak szinhelyére és lemásolta a háromnyelvü emlék első nemének hátra-

lévő részét, 1847-ben a babilóniai részt s a következő hónapokban ennek megfejtésével foglalkozott. 1849-ben visszautazott Angliába s ott kiadta Memoir on the Babylonian and Assyrian inscriptions cimü korszakot alkotó munkáját, a melyben közölte a behisztuni föliratnak szövegét és majdnem teljesen helyes forditását.

Ugyanebben az időben még két más tudós is nagy érdemeket szerzett az asszirológiai tudomény fejlesztése körül; ez a két tudós: *F. de Saulcy* és *Edward Hincks*. Az utóbbi már 1846-ban és 1847-ben fölolvasásokat tartott az achemenida föliratok második fajtájáról és szinte csodálatos, hogy ez a tudós, nagyobb kétnyelvü szövegek ismerete nélkül, mennyire haladt a babilóniai nyelv ismeretében. *F. de Saulcy* pedig 1849-ben már meg tudta állapitani, hogy az asszir nyelv a semita nyelvcsoportnak egyik tagja és hogy elsősorban a zsidó nyelvvel áll közeli rokonságban. Ugyanebben az esztendőben *Hincks* ujabb fölolvasást tartott, a melyben meggyőzően kimutatta, hogy az asszíroknak nem betüirásuk, hanem szótagirásuk volt. Előadásában az is rendkivül érdekes volt, hogy annak ellenére, hogy az asszir nyelvet föltétlenül a semita nyelvcsoporthoz tartozónak tekintette, mégis meg volt róla győződve, hogy az ékirást nem a semita nyelvcsoportból való nép találta ki. Később látni fogjuk, hogy *Hincks*nek ez az állitása fényes beigazolást nyert; *Hincks* csak annyiban tévedett, hogy az ékirást nem ural-

altáji, hanem indogermán találmánynak mondta. — Ilyen volt az assziriai kutatás állása 1850-ben. A tudósok már most kettőzött érdeklődéssel várták a behisztuni fölirat babilóniai részének közzétételét, a mely végre 1851-ben megjelent s a hozzáfüzött várakozást a legnagyobb mértékben kielégitette. A könyvben, a mely a londoni keletázsiai társaságnak tizennegyedik köteteként jelent meg, közzétette *Rawlinson* a babilóniai szöveget interlineáris átirással és latin forditással s az első harminchét sor elemzésével és ennek megokolásával. Legfontosabb volt benne hetvenhárom tulajdonnév, a melyet az eléje tett határozóról lehetett fölismerni. Ezek a tulajdonnevek voltak a legjobb és legbiztosabb kulcsai a babilóniai ékirásfaj végleges megfejtésének.

1851-től fogva az ékiráskutatás történetének két korszakát különböztetjük meg; az elsőt különösen *Hincks* és *Oppert* Gyula fényes és éleselméjü munkálatai karakterizálják, a melyekben az elért eredményeket rendszeresen földolgozták és ujabbakkal megtoldották, más szavakkal: a babilóniai-asszir nyelvtant megszerkesztették. Ebben az első korszakban kezdték meg a Cuneiform Inscriptions of Western Asia kiadását, a melyből már eddig több kötet jelent meg, s a mely minden asszirológusnak megbecsülhetetlen segédforrásul szolgál.

A második korszakban, a mely 1874-ben

kezdődött, különösen *Schrader* Eberhard szerzett nagy érdemeket. Ettől az időtől fogva kezdtek a német orientálisták is asszirológiával foglalkozni; csakhamar vezető szerepet játszottak ezen a téren és müködésük az angol és francia tudósok tevékenységére is kihatott.

Ebben az ujabb korszakban Babilóniában is megkezdték a kutatást és habár itt mennyiség tekintetében csekélyebb is volt az eredmény, de fontosságát emelte az a körülmény, hogy az itt talált föliratok és egyéb tárgyak egy, sőt két évezreddel idősebbek voltak azoknál, a melyeket Assziriában találtak. Egy francia expedició, a melynek élén *Fresnel, Thomas* és a később annyira ünnepelt *Oppert* állottak, főképpen az őskori Babilon romjainak kutatását tüzte föladatául és ugyanakkor az angol *Loftus* és *J. E. Taylor* Varka (Uruk), Szenkere (Larza), Tell-Ede (Mar), Mukajjár (Ur), Abu-Sáhrein (Uru-dugga vagy Eridu) és Tell-Lám romjai közt kezdtek kutatni. Az itt talált téglák rövid szumir királylegendáikkal és a Szenkerében és Tell-Szifrben talált, szintén szumir nyelvü történeti krónikák bepillantást engednek a Krisztus előtti harmadik, sőt negyedik évezredbe is.

A francia expedició kezdettől fogva szerencsétlen volt. Eredetileg az lett volna a rendeltetése, hogy egész Babilóniát átkutassa, de vezetői oly tapasztalatlanok és járatlanok voltak, hogy kénytelenek voltak munkálkodásukkal Hillah (a

régi Bábel) legközelebbi környezetére szoritkozni. Itt nagyon érdekes és nagyszámu babilóniai régiségeket gyüjtöttek ugyan, de az egész gyüjtemény, a melyet Párisba akartak szállitani, 1855 május 23-án a Tigris habjaiba merült. Nagy szerencse, hogy az expedició tagja volt *Oppert,* a ki mégis emlékezetessé tette ezt az expediciót, mert 1859-ben megjelent munkájában nem annyira a szerencsétlen utazás eredményeit, mint inkább az ékirás-kutatásra nézve rendkivül fontos adatait állitotta össze.

Loftus 1849—1854-ben tett utazásának és kutatásának eredményeit 1857-ben kiadott munkájában (Travels and Researches in Chaldea and Susiana) ismertette. Legfontosabb könyvében Varka, a régi Uruk (a bibliai Erech) és Szenkere, a régi Larza (a bibliai Ellázár) ismertetése. Sajnálni lehet, hogy az utóbbi romjainak ismertetéséhez nem adott rajzot is, a mint *Layard* is elmulasztotta Niffer (Nippur) leirásához rajzot készittetni. De hát akkor még nem sejtették, hogy mily fontossággal bir Larza és Nippur az ó-babilóniai történelemre nézve, az egyik mint a szineári (szumir) királyok törzsfészke, a másik pedig mint a niszini királyok székhelye, a kik ötezer esztendővel ezelőtt több évszázadig uralkodtak Szumir és Akkád fölött. Különös megemlitést érdemelnek még azok az érdekes leletek, a melyeket *Loftus* Szenkerében és a szomszéd Tell-Szifrben tett. Számos szerződéses téglált talált, a mely körül-

belül négyezer esztendő előtti időből való, s a melyet jobb megőrzés okáért agyagburkolatba tettek, a melybe szintén bele volt égetve a tégla tartalma. Sok tégla történeti eseményeket ismertet; igy megtudjuk belőlük, miként pusztult el a larzai birodalom és hogyan alapitotta meg Hammurábi nagy birodalmát. *Loftus* ezenkivül Tell-Szifrben föltárt egy ó-babilóniai terjedelmes rézkovácsmühelyet, a melyben számtalan, részben már kész, részben még be nem fejezett vázát, tálat és egyéb tárgyat talált. Nagyon érdekes az a szenkerei tégla is, a mely négyzetek és köbök kiszámitását ismerteti.

Mialatt *Loftus* az Assyrian Excavation Fund megbizásából Varkában foglalatoskodott, azalatt sir Henry *Rawlinson* alaposan átkutatta Mukajjár, az ősrégi Uru-umma vagy Ur romhalmát. Kevéssel utóbb meglátogatta Abbu-Sahreint (az ősrégi Eridut), Dél-Babilóniának legrégibb szent városát. Mind a két város rendkivül fontos az ó-babilóniai történelem és a szumir vallás szempontjából. Ezeken a helyeken, különösen Urban, *Taylor* folytatta a kutatást s megtalálta azokat a tégla-föliratokat, a melyeket Ur-Bau (más olvasás szerint Ur-khán vagy Ur-gur) szumir király, a ki ezelőtt 5600 esztendővel élt, és fia, Dungi, hagyott hátra.

Dél-Babilóniában csak nagyon nehezen haladt a munka előre, mert a kutatóknak igen sok nehézséggel, sőt veszedelemmel kellett megküz-

deniök. Annál nagyobb eredményeket ért el *H. Rawlinson* Észak-Babilóniában. Munkájának egyik legnagyobb eredménye az volt, hogy Birsz-Nimrudban fölfedezte az eredetileg hétemeletes hires lépcsőtemplomot s a harmadik lépcsőfok sarkaiban alapitójának (illetőleg helyreállitójának), Nebukadrézár királynak alapitó tégláját. *Rawlinson* mérése szerint a legalsó lépcső 272 láb hosszu és széles és 26 láb magas volt, a második 230 és 26, a harmadik 188 és 26, végül a negyedik 146 és 15 láb volt. Az egész még most is százötven láb magasan emelkedik ki a sikságból. A régiek leirása szerint mindegyik emelet más-más szinü téglával volt burkolva. Az alapitó tégla, az ugynevezett borszippai fölirás szerint, a lépcsőtorony neve ez volt: Az ég és a föld hét szférájának temploma. „Egy régi király alapitotta, — igy folytatja a fölirat, — negyvenkét rőf magasságig (a mi a három első emelet magasságának felel meg), de nem fejezte be csúcsáig; ez már régi időkben elpusztult és Nebukadrézár volt az, a ki megujitotta és eredeti magasságáig ujra fölépitette". A torony közvetetlen szomszédságában volt I-zidda, Nebo istennek hires szentélye, a melyet később Rasszam tárt föl. Valószinünek látszik, hogy a genezis tizennegyedik fejezetében szereplő bábeli torony azonos volt a birsz-nimrudi lépcsőtemplommal, habár a sokkal impozánsabb lépcsőtorony, a melyet néhány évvel később Szagillában, az Eufrát keleti partján fe-

deztek föl, inkább szolgálhatott a héber őstörténetek megirójának mintaképül.

Ezzel befejezést nyert a régészet történetében páratlan s eredményekben és fölfedezésekben csodálatos korszak (1842—1854). Ezután majdnem husz esztendei szünet állott be, a mely alatt a tudósok az elért eredmények rendszeres földolgazásával foglalkoztak. A mily fontosak voltak azok az eredmények, a melyeket eddig a mezopotámiai romhelyeken értek el, épp oly, sőt még sokkal fontosabb volt az a munka, a melyet a tudósok az ősrégi leletek alapján kifejtettek. E tudósok közt legelső helyen *Delitzsch* Frigyes érdemel említést, a ki munkásságával uj korszakot inditott meg az asszirológiai tudományban. *Delitzsch* nem érte be a felületes vizsgálattal, hanem a legnagyobb alapossággal belemerült az uj tudományág tanulmányozásába és ismertetésébe. Ily módon sikerült neki a régi szövegek forditásával oly megbizhatóságot és pontosságot elérni, a mely az eddigi ingadozásnak és találgatásnak mindenkorra véget vetett s a melylyel bizalmat keltett a tudománynak emez uj diszciplinája iránt. Ebben a munkájában maguk az assziriai ősrégi szótárak tették neki a legnagyobb szolgálatokat.

Ezeket a szótárakat akarom most röviden ismertetni, mert bizonyára a laikust is érdekelni fogja, hogy a világnak eme legeslegrégibb lexikográfiai összeállitásaival megismerkedjék, a melyek a legujabb tudományt, a szumirológiát

hozzáférhetővé teszik nekünk. Tudni kell ugyanis, hogy Asszurbanipál, ez a rendkivül értelmes, tudományért és művészetért lelkesedő uralkodó, mintha csak sejtette volna, hogy gondoskodásával megbecsülhetetlen szolgálatot tesz későbbi korok tudósainak, lelkiismeretesen összegyüjtötte a szumir irodalom kincseit; de nem érte be ennyivel, hanem szumir-asszir szótárakat is készittetett, a melyekben megmagyarázza az olvasónak, hogy a szumir szót asszir helyesirás szerint hogyan kell kiejteni s egyuttal megmondja, hogy a szumir szó mit tesz asszir nyelven. Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy Asszurbanipál gondoskodása és előrelátása nélkül sohasem állott volna módunkban, hogy a szumir nyelv titkait megfejtsük. Itt közöljük egy lexikográfiai téglának csekély töredékét, a mely fogalmat ad erről a legrégibb szótári munkáról. A három oszlopos jegyzékben az elsőt és a harmadikat magyar betükkel adjuk és csak a középsőnél tartjuk meg az eredeti irást:

a-na sa-mu-u

di-in-gir i-lum

na-ab nab-bu

[mu-lu kak-ka-] bu

azaz ez a jegy (betüjegy: an) igy kiejtve:

anna, babilóniai-asszir nyelven igy hangzott: *sámu,* azaz: ég, (héberül: samájim); ellenben, hogyha igy ejtették ki: *dingir,* akkor asszirul igy hangzott: *ilum* vagy *ilu,* isten, (héberül: él). Ez az irásjegy (*nab* szótag irásjegye), ugyanebben a kiejtésben babilóniai-asszir nyelven *nabbu* volt (nyilvánvalóan a szumir nyelvből vett szó); értelmét még eddig nem tudták megfejteni, de valószinüleg égboltozatot vagy ezen levő égitestet, talán napot jelent, a mire a magyarral való nagy hasonlatossága is vall. A mi végül a negyedik irásjelt illeti, a mely *nab* és *an* jelekből van összetéve (irásjel *mul*), ezt mullunak ejtették ki és megfelel a babilóniai-asszir *kakkabu* (héberül: *kokab,* arabul: kaukab) csillag szónak.

Ennél egyszerübbek azok a szótár-téglák, a melyek csak arra valók voltak, hogy valamely irásjelnek különböző szótagértékeit ismertessék, a melyeken tehát nem ideogrammokról, hanem csupán szótagokról volt szó, a melyek kiejtéséről tájékoztat a tégla. Próbaképpen közöljük a következőket:

ri-i ta-al-lu

ta-al ta-al-lu

bi-i ka-a-su

ka-as ka-a-su

bu-u szi-i-ru

szi-ir szi-i-ru

vagy még egy másik példát, a melyben egy jelnek kettőnél több értékét hozza föl:

cha-ab la-ga-bu

ki-ir la-ga-bu

ri-im la-ga-bu

la-ga-ab la-ga-bu

Meg kell jegyeznem, hogy a harmadik sor, a mely mindig az első sorban fölhozott értéket ismétli, csakhogy a babilóniai-asszir *u* nominativ végzéssel megtoldva, egyszerüen az illető jegyek nevét tartalmazza, ugy, a mint mi pl. a *b*-t *bé*-nek, a *m*-t *em*-nek, a *k*-t *ká*-nak nevezzük. A föntebbi sorokban tehát az van mondva, hogy az első jelnek *ri* és *tal*, ennek a jelnek 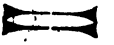

bi és *kas*, ennek a jelnek *bu* és *szir* és ennek a jelnek *chab*, *kir*, *rim* és *lagab* értéke volt, és hogy az illető négy jelnek neve *tallu*, *kasu*, *sziru* és *lagabu* volt.

De még a kétsoros lexikális lajstromokból (az ugynevezett ideogramm-lajstromokból) is kell egy példát idéznünk; ezekkel találkozunk leggyakrabban s az 1866-ban megjelent nagy föl-irati mű második kötetének legnagyobb része ezeknek van szentelve. Helylyel s közzel a bal sorhoz apróbb irásu megjegyzések vannak fűzve, a melyekből megtudjuk, hogy az illető jelt (illetőleg jelcsoportot) hogyan kell kiejteni. Igy az emlitett munka második kötetének 48. táblájján a következőket olvassuk:

rik-szu (kötél, kötelék),

kur ra-ka-szu (kötni),

mu-un-na-ab -ra ir-tak-sza-an-ni (megkötött),

pi la ka-la-lum (különben = ka-lu elégni),

ku-ul-lu-lu (meggyalázni),

ba-a-rum (fogni, üzni),

-ba sa (nuni), (halászat, hal megfogása),

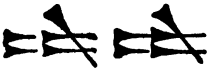 bu-u-u-ru m(vadászni).

zi-ir—a-sa-su (valakibe csimpeszkedni), su-us-ru —us-su-su (legyőzni), szi-mu ba-su-us-ru na-pisti us-su-sat (lelkem le van győzve).

A fentebbi sorokban a második és harmadik mellé tett glosszából megtudjuk, hogy a jobboldali hasábon semita nyelven megmagyarázott jelt hogyan kell kiejteni; megtudjuk, hogy

az illető esetben *kur*-nak,

pi- (illetőleg *pil*)-nek olvasandó és pedig egyrészt *kötni* és másrészt *kalalu* (elégni?) értelemben. Az 1., 5., 7. és 8. sorban a kiejtés nincs megjelölve; de más lajstromokból tudjuk, hogy kötél vagy háló értelmében rendes szótagértékével bir; értéke *ellenség* értelemben csak *ghul* lehet; értéke *tag* és *sum* (az utóbbi különösen, ha értelme: mészárolni),

a melyek közül itt az elsőt kell vennünk. A 7. sorban előforduló 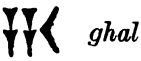 *ghal* (hal) és

dub, dib (megfogni, elfogni) tekintetében minden kétség ki van zárva. Tehát csak a 8. jelnél nem egészen bizonyos, vajjon *tag* vagy *sum* van-e alatta értve s hasonló esetek (különösen összetett ideogrammoknál) elég gyakran fordulnak elő a lexikális töredékeken és táblákon, de azért ezek is rendkivül fontosak a kutatás szempontjából.

Ezzel eljutottunk fejtegetésünknek egy igen nevezetes pontjához, a honnan egyszerre rátérhetek arra a tárgyra, a melynek megvilágitása végett vállalkoztam e könyv megirására. Eddig ugyanis mindig csak babilóniai-asszir nyelvről volt szó és csak mellékesen tettünk említést a szumir nyelvről is, a nélkül, hogy a két nyelv különbözőségére még csak célzást is tettem volna. A két nyelv szerepe ezentul megváltozik; a következő lapokon a szumiroknak jut a főszerep, mig a babilonok és az asszirok leszorulnak másodrangu szerepre. Az a célunk, hogy a szumir nemzetet és nyelvét ismertessük meg és az asszir-szumir érintkezés csak ott kezdődik, a hol a szumir nép csillaga már halványodni, világtörténeti szereplése elenyészni és nyelve kihalni kezd.

A ki az assziriai nemzeti lexikonokból föntebb közölt néhány sort figyelemmel megnézi, az

nyomban tisztába jön azzal, hogy a baloldali oszlophoz tett fonetikai magyarázatnak valami különös célja van és hogy valósággal gyermekjáték lett volna, ha nem lett volna szó egy külön nyelvről, a mely csakis az ékirás föltalálóinak nyelve lehetett és a melynek megmagyarázása volt ama lexikális lajstromok főcélja. A tudósok eleinte sehogysem tudták, hogy mire magyarázzák ezt a megmagyarázhatatlannak látszó dolgot, de a mint a föliratokról közölt angol műnek második és különösen negyedik kötete megjelent, a mely a kétnyelvü szövegeknek egész sorozatát tette közzé, tisztába jöttek az asziriológok azzal, hogy az ismeretlen nyelvü sorok, a melyek interlineáris semita forditással voltak ellátva, azon a nyelven voltak megirva, a melyek magyarázására szolgált a nemzeti lexikonok bal hasábja. Most aztán rájöttek arra, hogy az Urban, Erechben, Nippurban, Niszinben és Larzában talált egynyelvü ó-babilóniai királylegendák, a melyeket az ékirásos mű első kötete már 1861 óta közölt, nem voltak ideogrammokkal irt semita föliratok, hanem egy, még eddig ismeretlen nyelven, az ó-babilóniai kultura megalapitóinak nyelvén voltak megszövegezve. Azonban ettől a fölfedezéstől, a melyet már *Rawlinsonnál* és *Hincksnél* és még világosabban *Oppertnél* találunk, a kik kezdettől fogva sejtették az ismeretlen, *Oppert* által elejétől fogva helyesen *szumir*-nak nevezett nyelv *urál-altáji eredetét,* még igen nagy lépés volt az ujon-

nan fölfedezett titokzatos nyelv tudományos vizsgálásáig.

Ezt a tudományos vizsgálatot *A. H. Sayce* kezdte meg On an Accadian Seal cimü korszakot alkotó munkájában és folytatta *François Lenormant,* a szumir filológiának igazi megalapitója. *Lenormant* kutatásain tovább épitve munkálkodott *Delitzsch* Frigyes, a ki 1876-tól fogva a berlini egyetemen adta elő a szumir nyelvtant, a melyet *Haupt* Pál adott ki 1882-ben. *Lenormant* volt az, a ki, miután *Sayce* már megpenditette az eszmét, a nemzeti lexikonokban gyakran előforduló *imi szál* kifejezésben (szó szerint: az asszonyok nyelve, azaz a községes nép nyelve, ellentétben a régi irodalmi nyelvvel), a szumir nyelvnek egy külön tájszólását fedezte föl. *Th. G. Pinches, G. Smith* utódja a brit muzeumban, háromnyelvü szólajstromokban csakugyan föl is fedezte ezt a dialektust. Végül *Hommel* Frigyes számos müvében bebizonyitani igyekezett, hogy a szumir és az urál-altáji nyelvek között és az utóbbiakból különösen a *magyar* és a török nyelvek között a legbensőbb rokonság áll fönn. Vele együtt még más nagynevü tudósok is, igy *A. Amiaud, Jensens* és *Lehmann* Károly, tudományos alapon igyekeztek érvényt szerezni annak az iránynak, a mely a szumir nyelvet az urál-altáji nyelvekkel hozta kapcsolatba.

De mindezekkel a dolgokkal részletesebben és alaposabban a következő fejezetben fogunk

megismerkedni, a melyben a szumir kérdés történetét fogjuk a dolog fontosságának megfelelő részletességgel tárgyalni. Egyelőre visszatérünk a babilóniai ásások második korszakára, a mely párhuzamosan halad az ékirásu szövegek nyelvészeti földolgozásával. Az uj korszakot *George Smith* hires angol asszirio'ógus inditotta meg; három utazást tett, de a harmadikról nem tért többé vissza, mert Aleppóban megbetegedett és 1876 ápr. 19-én meghalt. Első két utazását Assyrian Discoveries cimü munkájában ismertette. Fő célja az volt, hogy Asszurbanipálnak kujundsiki palotáját még egyszer végigkutassa és csakugyan sikerült is neki az irodalmat kedvelő király könyvtárából való számos téglát megtalálni. Első expediciójának költségét a Daily Telegraph kiadója födözte s ennek az utazásnak eredményei oly fényesek voltak, hogy a brit muzeum azonnal elhatározta, hogy *Smith* rendelkezésére bocsátja az ujabb utazásához szükséges költséget. *Smith* azonnal visszautazott Babilonba, a hol szerencsés véletlen következtében, noha meglehetősen nagy áron, birtokába jutott egy értékes téglagyüjteménynek, a melyet a kapzsi arabok 1874 telén a Dsumdsuma-dombban találtak. Ezek az Uj-Babilónia magán- és kereskedelmi életére és kronológiájára nézve rendkivül fontos okmányok egy Egibisz (Jákob) nevü zsidónak tulajdona voltak és számuk ma már háromezernél többre megy. *Smith* harmadik utazásán fölfedezte a dserabiszi

romokat, a melyekről megállapitotta, hogy a hetiták fővárosából, Karkemisből erednek.

Smith halála óriás csapás volt a tudományra nézve és hatása alatt az assziriológok nagyon szomoruan néztek a jövőbe. Azonban az angolok praktikus szeme csakhamar megtalálta az uj embert, a kiről meg voltak győződve, hogy *Smith* méltó utódja lesz. Ez az ember *Pinches* volt, a kiről már megemlékeztünk mint a szumir nyelv ifjabb tájszólásának fölfedezőjéről, a ki mindenek előtt rendet hozott az óriás mennyiségben fölhalmozott ékirásos kincsekbe. Méltó munkatársa volt *Rasszám* Hormuzd, a kujundsiki királypalota hires fölfedezője. *Rasszám,* a ki egyetlen sor ékirást sem tudott, de ásásban rendkivül tapasztalt ember volt, legalkalmasabbnak látszott arra, hogy a brit muzeum által rábizott föladatot foganatositsa. *Rasszám,* a ki már eddig 25 éven keresztül buvárkodott, nagy áldozatot hozott ugyan a tudománynak, midőn a brit muzeum megbizását elvállalta, de ujabb fáradozását óriás siker jutalmazta. 1877-től 1881-ig három expediciót vezetett és mind a háromnál rendkivül fontos fölfedezéseket tett. Az elsőnél föltárta a nimrudi romhalomban Asszurnaszirpál assziriai királynak (883—858 Kr. e.) gazdagon diszitett templomát és megtalálta a Nimrudtól északkeletre kilenc mértföldnyire fekvő Balavátban II. Szalmanaszszárnak (858—823 Kr. e.) hires bronzkapuit, a melyekbe be van vésve az Aháb és Jéhu zsidó ki-

rályokkal egy időben uralkodó Szalmanasszár első kilenc évi uralkodásának története. *Rasszám* Asszurnaszirpálnak még egy másik templomát is fölfedezte s ebben a templomban egy alabástromládát talált, a melyben két teleirt tábla volt. Ugyanabban az esztendőben ujra átkutatta Szanherib és Asszurbanipál kujundsiki palotáját és még vagy ezernégyszáz agyagtáblácskát talált, a mely mind Asszurbanipál könyvtárából való volt.

Rasszám ezután magára Babilonra vetette szemét. 1879-ben a bábili dombban fölfedezte a függő kerteket, a világcsodák egyikét, Tell Amránban pedig azt a vizvezetéket, a mely a függő kerteket öntözte s ugyanitt megtalálta a korona tulajdonában levő összes hasonló függő kertek jegyzékét; számos nagyon fontos agyagtáblát is talált, a melyek különösen az uj-babilóniai birodalomról adnak érdekes fölvilágositást. Harmadik, másfél esztendeig tartó expediciójának főeredménye a szippári (a biblia szerint: szefarvájimi) hires naptemplomnak fölfedezése volt Bagdadtól nem messzire, Abu Habba közelében. A Szippárt takaró romhalmaz 1300 láb hosszu és 400 láb széles és *Rasszám* számitása szerint legalább háromszáz szobából és teremből állott, a melyből százharmincat tárt föl. Az egész *Rasszám* szerint két részre oszlott; az egyik csupán vallási céloknak szolgált, a másikban a király és a papok laktak. Egy száz láb hosszu és harmincöt láb széles csarnokban megtalálták az áldozó oltár marad-

ványait és ennek tőszomszédságában a levéltárt. A levéltárban találtak egy okmányt, a mely szerint Nabupaliddin babilóniai király ezt a templomot 882-ben Kr. e. restaurálta. Ugyanitt megtalálták Nabunidnak, az utolsó babilóniai királynak terrakotta-cilinderét, a melyen tudatja, hogy ő is ujjáalakitotta ezt a templomot; elmondja azután a többi közt, hogy sokáig hasztalanul kereste a templom alapitó oklevelét, a melyet előtte háromezerkétszáz évig (vagyis miután Nabunid 550 körül Kr. e. élt, körülbelül ötezer év előtti időig) egyetlen király sem látott. A szerencsés kutató ezután megvizsgálta a tell-ibráhimi romhalmot, a hol egy nagy épületet tárt föl, a mely a benne talált agyagtáblák tanusága szerint Nergál istennek és Láz istennőnek kuthai nagy temploma volt.

Ha már *Rasszám* négyévi munkálkodása a Tigris és Eufrát közének történetére nézve a legnagyobb mértékben meglepő és rendkivül fontos eredményekkel járt, ennél minden tekintetben fontosabb és meglepőbb volt az az eredmény, a melyet *Ernest de Sarzec* basszórai francia alkonzul ért el, s a mely érdekesség és jelentőség dolgában minden eddigi eredményt jóval meghaladt. Munkássága csupán egy, a térképen eddig meg nem jelölt helyre szoritkozott, az arabok által Tellőnak nevezett dombra, ötnegyed órányira a Tigrist az Eufráttal összekötő Satt-el-Háj nevü ősrégi csatornától. E kutatás eredménye egészen uj

világot tár föl előttünk ugy jobbára szobrokból álló műemlékeivel, valamint a rajtuk levő föliratokkal; a Krisztus előtti negyedik és ötödik évezred nyilt meg a bámuló szem előtt, a régi szumirok számtalan, részben terjedelmesebb, tisztán az ő nyelvükön készült föliratokban szólalnak meg előttünk s ősrégi, már nagyon kifejlett művészet korszaka, a szumir művészeté, a melyről addig a világnak sejtelme sem volt, követelt magának helyet az emberi nem művelődésének történetében. Az egész gyüjtemény még 1881-ben a francia állam birtokába került és ma a Louvre-nak egyik főékessége. A *de Sarzec* által talált kincseknek hire csak 1882-ben kezdett a közönség közé kiszivárogni és a tudósok is csak akkor kezdtek kronológiai, vallás- és nyelvtörténeti fontosságukkal foglalkozni. A szumir nyelv kutatása a tellói kincsekkel óriás lépéssel haladt előre, habár az a körülmény, hogy az összes föliratok tisztán szumirok (mert hiszen keletkezésük idejében sem babilónoknak, sem asszirokna még nem volt nyoma) és semmiféle másnyelvü forditással nincsenek ellátva, kezdetben nagyon megnehezitette tudományos földolgozásukat.

A legutóbbi husz esztendő kevésbbé régi romhelyek föltárásával, mint inkább az eddig elért eredmények tudományos földolgozásával telt el. A mellett azonban a régi Babilóniában sem szünetel a munka; az összes kulturnemzetek egymással versenyezve igyekszenek muzeumaikat ba-

bilóniai kincsekkel gyarapitani. Németországban maga II. Vilmos császár állott annak a tudományos egyesületnek az élére, a mely céljául tüzte ki nyugot-ázsiai tudományos expediciók szervezését és a berlini muzeum ma már annyi babilóniai kincscsel rendelkezik, hogy nemsokára külön palotát kell számukra épiteni. A mellett nemcsak a berlini, hanem a kisebb német egyetemeken is tanszékeket állitottak föl az asszirológia és a szumirológia számára. Angliában a kormány, a brit muzeum és külön e célra alakult tudós társaságok válvetve igyekszenek az Eufrát és Tigris közében még elrejtve levő kincseket napvilágra hozni, mert arra nézve az összes tudósok egy véleményen vannak, hogy eddig csak a föld alatt levő kincseknek elenyészően csekély részét sikerült a földből kiásni és hogy aránytalanul több az, a mi még a szerencsés kutatót várja. Franciaországban is a kormány és a tudományos társaságok foglalkoznak az ásás folytatásával, a mely gondoskodásuknak egyik fő tárgya. Ujabban Észak-Amerika is nagyon érdeklődik a babilóniai régiségek iránt és ma már alig van valamire való amerikai város, a melynek babilóniai régiségekből való gyüjteménye ne volna, sőt egyetemeik, tudományos társaságaik és gazdag ujságaik expediciókat küldenek Mezopotámiába a kutatás folytatására. Igy ujabban *Hilprecht* filadelfiai tanár ért el nagy eredményeket Nippurban, a hol tizenhat egymás fölé épitett városra bukkant. Ez az egymás fölé

csoportosuló várossokadalom ugy keletkezett, hogy Nippur sokat szenvedett ellenségektől és talán elemi katasztrófáktól is, s a mint az ellenség vagy az elemek a várost elpusztitották, lakói elhagyták s a város évszázadokig vagy talán évezredekig romokban hevert; aztán jött egy uj nemzedék, a mely a várost a réginek romjain föl-épitette s fönnállott addig, a mig valamely ujabb csapás ujra romokba nem döntötte. Igy ismétlődött ez tizenhatszor. *Hilprecht* eddig föltárta a legfölül épült tiz várost és még hátra van az alsó hat városnak föltárása. A felső nyolc városban a babilóniai és az asszir nép nyomait találta, habár az agyagtáblák nagy része itt is igen sok szumir-nyelvü föliratokat tartalmaz, de már a kilencedik és a tizedik város egészen szumir s az itt talált szobrok, agyagtáblák és egyéb régiségek tanuságot tesznek e nép óriás kulturájáról. *Hilprecht* ebben a tizedik városban egy könytvárra akadt, a mely körülbelül százötvenezer agyagtáblából áll. Az amerikai tudós elolvasott néhány táblát, a mely tartalmával bámulatra késztet minket; igy, hogy egyebet ne mondjunk, egy ilyen táblán a szumir tanitó megmagyarázza tanitványainak, hogy miért gömbölyü a föld. A százötvenezer agyagtábla legnagyobb része a konstantinápolyi császári muzeumba vándorolt és csak csekély része, talán huszezer darab jutott el Filadelfiába. Tartalmukat még nem ismerjük, csak azt tudjuk róluk, hogy a Krisztus előtti ötödik és hatodik évezre-

dekből valók; ha majd egyszer föl lesznek dolgozva, nagyban elő fogják segiteni emez ősrégi kor ismeretét.

Igen szép eredménynyel dolgozik az a francia expedició is, a melyet a francia kormány küldött Perzsiába és a mely *Morgan* vezetésével már eddig is különösen Szúzában rendkivül édekes és becses emlékeket ásott ki; igy megtalálta a többi közt Hammurábi királynak több mint négyezer esztendővel ezelőtt készült törvénygyüjteményét, a mely kétszáznyolcvankét szakaszában felöleli az összes polgári és büntető jogot.

Ezzel befejeztük az ásások és az ékirat-megfejtés történetének ismertetését, oly történetét, a mely példátlan a maga nemében. Az egyiptomi hieroglifok megfejtése is kiváló szellemi munka volt ugyan, de sokkal nagyobb csodának kell nevezni az ékirás megfejtését, mert mig a hieroglifok mindig csupán egy nyelvről rántják le a lepelt, addig az ékirással ugy vagyunk, hogy az egyik megfejtett nyelv kulcsa lett egy uj, még teljesen ismeretlen nyelvnek; az ó-perzsa föliratok adták meg a kulcsot a babilóniai nyelv megismeréséhez, ennek nyomán jutottunk el az asszir nyelv megfejtéséhez és csak ezután vált lehetővé az eddig ismert legrégibb nyelvnek, a szumirnak megismerése. Az eddig ismeretlen nyelveknek egész sora nyilt meg ily módon az ékirás megfejtésével szemhatárunk előtt, elősorban az a nyelv, a mely bennünket magyarokat legelső sorban érdekel, a

melyről már *Oppert, Lenormant* és *Hommel* tudományos alapon kimutatták, hogy az urál-altáji nyelvcsaládból való és hogy e nyelvcsalád összes nyelvei közül legelső sorban a magyarral rokon. Még nem jutottunk el könyvünk ama részéhez, a melyben ezzel a kérdéssel, a szumir-magyar rokonság kérdésével behatóbban és részletesebben fogunk foglalkozni, de már itt sem mulaszthatom el azt a megjegyzést, hogy a magyar nemzet nagy hálával tartozik ezeknek a derék külföldi tudósoknak, a kik a magyar tudósok helyében arra a rájuk nézve kétszeresen nehéz feladatra vállalkoztak, hogy a két nemzetnek és nyelvének rokonságát bebizonyitsák és hogy nekünk magyaroknak megszerezzék azt a dicsőséget, hogy a magyar nemzet, ha nem is egyenes leszármazója (habár a későbbi fejezetek tartalma még ezt a föltevést is valószinüvé fogja tenni), de minden esetre közeli rokona annak a népnek, a mely sok évezreddel ezelőtt az egyetlen kulturnemzet volt, a melynek kulturája azután átöröklődött a babilónokra és ezek révén az asszirokra s a mely ezen a nyomon a mai kultura alapja lett.

II.

A szumir kérdés története.

A szumir kérdés a legérdekesebb kérdések egyike, a melyek a tudósokat valaha foglalkoztatták. Egyetlen kérdésnél sem merültek föl annyira ellentmondó, egymással annyira homlokegyenest ellenkező szempontok és nézetek, mint éppen ennél a kérdésnél és mivel a tudósoknak jóformán késhegyig menő harca ugyszólván kizárólagosan körülöttünk magyarok körül forgott, megérdemli, hogy behatóan és a legapróbb részletekre kiterjeszkedve ismertessük ezt a harcot, a mely a tudomány történetében valóban páratlan.

Volt egy korszak, a mikor valamennyi szumirológ meg volt róla győződve, hogy a szumir nyelv az urál-altáji nyelvekkel és elsősorban a magyarral rokon. Ebben kételkedni jóformán nem is lehetett és mindazok, a kik a szumir nyelvvel foglalkoztak, kijelentették, hogy ezt az ősnyelvet csak azok lesznek képesek alaposan megérteni, titkaiba csak azok tudnak behatolni, a kik a magyar nyelvet is alaposan ismerik. Így gondolkoz-

tak a szumirológok, de fájdalom, a mi tudósaink, az Ujfalvyak, a Hunfalvyak, a Budenzek, másként gondolkoztak; ezek a priori, a szumir nyelv ismerete nélkül, kijelentették, hogy a két nyelv rokonságáról abszolute szó nem lehet, vagy hogy a rendelkezésre álló szumir nyelvmaradványokból még nem lehet biztos következtetést vonni a rokonságra. Ezer szerencse, hogy a külföldi tudósok, az Oppertek, a Lenormantok, a Hommelek, a Saycek és mások dolgoztak a mi tudósaink helyett, elvégezték az ő munkájukat és fogyatékos magyar tudásukkal is meg tudták állapitani a szumir-magyar rokonságot. Ez volt ránk nézve a szumir kérdés történetének legdicsőségesebb korszaka.

Következett azután a másik korszak, a mely veszedelemmel fenyegette az előbbi korszak fényes vivmányait. Egy *Halévy* nevü francia tudósnak egyszerre az az ötlete támadt, hogy be fogja bizonyitani, hogy a szumir nép nem is nép és hogy a szumir nyelv nem is nyelv. Éles elmével és sok tudással fogott ehhez a munkájához és csakugyan elérte azt, hogy a szumirológok közül néhányan hozzá pártoltak és az ő álláspontjára helyezkedtek. Ettől fogva az egész szumirológia csak annak bizonyitgatása körül forgott, vajjon exisztált-e a szumir nép és vajjon a szumir nyelv igazi, közönséges értelemben vett nyelv volt-e, vagy pedig a szumiroknak vélt ékiratok a babilóniai és asszir, tehát semita papoknak és tudósoknak rejtett, a közönséges emberek előtt titkolt följegyzései vol-

tak-e? *Halévy* föllépése teljességgel érthetetlen volna, ha némi magyarázatul nem szolgálna *Oppert*-nek az a megjegyzése, hogy *Halévy* zsidó létére féltette a semitáknak azt a dicsőségét, hogy az ő kulturájuk a világon a legrégibb. *Halévy* csufos kudarcot vallott elméletével, mert fő argumentumát, hogy nem találtak oly ékiratokat, a melyeken szumir népről és szumir nyelvről határozottan említés volna téve, azóta fénvesen megcáfolták. Igen is találtak ilyen ékiratokat s ezzel *Halévy*-nak minden egyéb szőrszálhasogató és alaptalan okoskodása halomra dőlt.

Halévy kudarcával végződik ez a második, meglehetősen meddő korszak, a melynek megvolt ugyan az a jó eredménye, hogy már most minden kétségen fölül áll, hogy a szumir nép is, nyelve is exisztált, de másrészt megvolt az a ránk nézve rossz következménye is, hogy a harmadik korszakban letettek a tudósok arról a meggyőződésükről, hogy a szumir nyelv a magyarral rokon és egyszerüen azra az álláspontra helyezkedtek, hogy a szumir nyelv egy különálló, már régen kihalt nyelvcsoportnak tagja, a mely semmiféle más, ma létező nyelvvel nincs rokonságban.

Ezen a ponton van ma a szumir tudomány és a mi föladatunk lesz bebizonyitani, hogy ez a szempont téves és tarthatatlan. A későbbi fejezetekből meg fogjuk látni, hogy a szumir nyelvtan azonos a magyar nyelvtannal, a szumir szókincs azonos a magyar szókincscsel és ha itt-ott még föl

is merülhet kétség, ennek nem az az oka, hogy nem tudunk elegendő bizonyitékkal előhozakodni, hanem inkább az, hogy a szumirológia még nagyon uj tudomány, még ugyszólván bölcsőkorát éli és a szumir ékiratok megfejtése több, később előadandó okból igen sok nehézséggel jár; igy, hogy többet ne emlitsek, a tudósok nagyon sok esetben nem tudják, vajjon egy ékirásos szót szótagosan, vagy mint ideogrammot kell-e kiejteni s igy kiejtése s e szerint értelme is természetesen nagyon ingadozó és bizonytalan. De ennek ellenére már most is annyi bizonyiték áll rendelkezésünkre, hogy csak rosszakaró vagy fölületes, a magyar nyelv ismeretének teljesen hiján lévő tudósok kételkedhetnek a két nyelvnek, a szumirnak és a magyarnak rokonságában.

Lássuk már most a szumir kérdés történetének egyes korszakait.

Első korszak: 1850—1874.

Edward Hincks már 1850-ben figyelmeztetett arra, hogy az asszir, habár semita nyelv, oly irásjegyekkel van megirva, a melyek teljesen elütnek a többi semita irástól. *Hincks* ebből azt következtette, hogy az ékirás föltalálója egy indoeurópai nép volt, a mely valószinüleg elfoglalta Assziriát.

A londoni r. Asiatic Societyben 1853 február 5-én fölolvasták *H. C. Rawlinson* levelét, a melyben tudatta, hogy számos föliratot talált, a

mely valamely szittya nyelven van megfogalmazva. *Rawlinson* meg volt győződve, hogy az összes hamita népek — Kus, Mizráim, Nimrud és Kánaán — szittyák voltak; ezek voltak az elsők, a kik megtelepedtek és a semita faj csak nagyon későn következett utánuk.

E közben *Jules Oppert,* a ki 1851 óta Mezopotámiában volt, saját fogalmat alkotott magának tárgyunkról, a melyet igy fejezett ki: Az asszir irásnemek, számszerint tiz, egy régi hieroglifirásból fejlődtek, a melyből később a hieratikai és kurziv irás keletkezett. Az irás eredetileg valószinüleg tiszta fogalomirás volt, a melyből ismeretlen elv szerint a szótagirás fejlődött ki. De az utóbbi nem semita, hanem valószinüleg szittya vagy áriai. Maga a nyelv azonban tisztán semita a babilóniai, valószinüleg szittya-tatár az eliméi és az áriai az örmény föliratokban. Az ideogrammokról és a polifóniáról még ekkor alig volt sejtelme *Oppert*-nek, a ki 1854-ben kiegészitette és helyreigazitotta előbbi közléseit. E szerint négyféle nép használta az ékirást, de csak egy találhatta föl, a többi pedig ettől vette. *Oppert* a szitytyákat vélte annak a népnek, a mely az ékirást föltalálta és ezt szittya szavaknak az ékiratok szavaival való összehasonlitása utján igyekezett bebizonyitani. A polifóniát ugy magyarázta meg, hogy az irás átment különböző népekre. Igy a szittya *atta* (atya) szó az asszirok-nak nemcsak az *at* szótagértéket, hanem az *ab*

ideográfiai értéket is szolgáltatta. Végül ráutalt Jusztinusznak arra az ismeretes állitására, hogy a szittyák ezerötszáz esztendeig szedtek Ázsiától tributumot, mig végre Ninusz asszir király véget vetett ennek az állapotnak.

Rawlinson 1855 december 1-én jelentést tett a r. Asiatic Societynak kutatásainak állásáról. A polifóniát ő is ugy magyarázta, mint *Oppert:* Az asszirok megtartották a régi szittya jeleket, de minden egyes jelnek uj értéket adtak, a melyet a saját nyelvükből vettek. A szittya nyelv kerül elénk nagyon sok agyagtábla-föliratban, a melyek közül a legrégibbek a Kr. e. 13. századból valók; ezen kivül az ugynevezett szótárak bal hasábjain az utóbbiak az ő nézete szerint a szittya és az asszir nyelv összehasonlitó ábécéjét, nyelvtanát és szótárát tartalmazzák. A babilóniai szittyákat a nép *akkádoknak* nevezte. A mi a rokonságot illeti, az ékiratokon levő szittya nyelv Elimáiszés Média szittya nyelvével rokon. A névmások rendszere a mongolnak és a mandsunak felel meg, de a szókincs tekintetében csekélyebb a rokonság. Később, mikor már a semiták nagyobb hatalomra tettek szert, a szittyáknak két főfaját, *szumirokat* és *akkádokat,* különböztették meg. Valószinü, hogy a káldusok is szittyák voltak.

Hincks 1856-ban azt találta, hogy az uj nyelv igéi az összes számokban és személyekben változatlanok maradnak és hogy az aorisztus az alapforma, a melyhez a többi időben hajlitó szóta-

gok járulnak. A főnevek többes számát *ua* vagy *va* hozzáfüggesztésével képezik. Az utószócskák használata turáni eredetre vall.

Oppert 1855-ben Londonba utazott, a hol több hónapig tanulmányozta azt az agyagtáblagyüjteményt, a melyet *Rawlinson* és *Rasszam* Kujundsikból (Ninivéből) Londonba küldtek. Tanulmányozásának eredménye ez volt: Az a nép, a mely az ékirást kitalálta, nem lehetett semita nép, tehát az asszir sem. Az irásrendszer szótagos karaktere miatt nem illik semmiféle semita nyelvhez. Azonfölül valamely asszir jelnek hangértéke soha sincs figyelemmel annak ideográfiai értékére. Az irást föltaláló nép a nagy *uráli* (szittya, tatár vagy turáni) családból való. Nyelve, a kászdoszittya, közel rokon a méd-szittyával, ez pedig azzal a szittyával, a melyből a görögök néhány szót följegyeztek. Az irás eredetileg tiszta képirás volt. Az iráskép neve utóbb szótagjel lett.

Hincks 1857-ben rövid jelentést tett az általa fölfedezett *akkád* nyelvnek az indo-európai semita és egyiptomi nyelvekkel való rokonságáról. Az ékirás eredetét az Eufrát alsó völgyében kereste; itt találta meg a legrégibb városok egyikének, Akkádnak nevét, a mely az asszir föliratokban is előfordul és pedig mint egy egész országnak a neve. Az akkád nép nyelve *Hincks* szerint közelebbi rokon az indo-európaival, mint a semitával és az egyiptomival.

Oppert e közben ujabb haladást tett vizsgá-

lásaiban. Már most három szittya nyelvet különböztetett meg, a mely valamennyi közel rokon egymással: a méd-szittyát, a kászd-szittyát és az ős-szittyát; az utóbbi nép volt az ékirás föltalálója. A szittya nyelvek rokonságát különösen *magyar* szavakkal igyekezett megállapitani.

Hincks is megváltoztatta nézetét és 1859-ben kifejtette, hogy az ó-káld nyelv, mert igy nevezte most az akkád nyelvet, a turáni nyelvcsaládból való, csakhogy bajos megállapitani, hogy ennek melyik csoportjába oszszák be. Az indo-európai nyelvekkel való rokonságról többé szó sem lehet.

Oppert 1869 január 13-án a Société française de numismatique et d'archéologie-ban fölolvasást tartott a káldok eredetéről. Azt fejtegette, hogy ez a nép északról került délre; erre vall az is, hogy irásában nem voltak egyszerü jelek afrikai állatok, igy oroszlán, szarvas, zerge, tetü és bolha és több növény számára. Az irás Mezopotámiában már a Kr. e. harmadik és negyedik évezredben, még a semiták letelepedése előtt, használatban volt. A nyelv, a melyet *Oppert* kászdnak vagy *szumirnak* nevezett el, legelső sorban a *magyarral* hasonlatos, de rokon a törökkel és a finnel is. *Oppert* ezt az állitását a nyelvtanból és a szótárból vett számos példával igyekezett bebizonyitani. Ezzel szemben *Eichhoff* G., a társaság néprajzi és történeti osztályának elnöke arra utalt, hogy a turániak sehol sem tudtak állandó államot alapitani, hogy a biblia szerint Babilont a kusita

Nimród alapitotta és hogy Berosszus is nyolcvan kusita fejedelmet sorol föl a turániak betörése előtt. Igy tehát természetesebb, hogy a káldokat kusitáknak véljük. *Eichhoff Oppertnek* a nyelv turánizmusa mellett fölhozott bizonyitékait nem tartotta döntőknek.

1870-ben történt az első kisérlet egy összefüggő szumir szöveg földolgozására. *A. H. Sayce* ezzel egyidejüleg összeállitotta az általa még mindig akkádnak nevezett nyelv grammatikáját. Szerinte ez a nyelv sem nem indogermán, sem nem semita. A legrégibb városnevek is turáni eredetre vallanak. *Sayce* azt hiszi, hogy az akkád a *magyarral* és más uráli nyelvekkel rokon és ennek bebizonyitására igen sok példát hoz föl.

De térjünk vissza *Opperthez*. 1872 november 8-án fölolvasást tartott a Société Asiatiqueban egy Babilónia előtti nyelven irt varázsló és egyéb büvös mondásokról, a melyben előadta, hogy miért kell az uj nyelvet szumirnak, nem pedig akkádnak nevezni. Előadásának ez a része kevésbbé érdekel bennünket és igy beérjük annak puszta fölemlitésével. Sokkal érdekesebb az, a mit magáról a szumir nyelvről mondott. Szerinte ez a nyelv a turáni nyelvcsaládnak egyik kihalt ága. Csakhogy a mig a ragozás, az utószócskák, a névmások és még sok egyéb félreismerhetetlen hasonlatosságot mutatnak a tatár-finn nyelvekkel és különösen a *magyar* nyelvvel, addig a szumir igénél annyi anomáliával s idegenszerü jelenséggel találkozott,

hogy éveken keresztül való fáradozása mellett sem sikerült neki olyasmit fölfedezni, a mi a turáni igehajtogatásra emlékeztetett volna.

Ezalatt (1873 elején) megjelent *Lenormant* Lettres assyriologiques cimü müvének második kötete. A sok ujból, a mit ez a könyv hozott, csak a következőket emelem ki: A szumir irás részben szótagirás, azonban csak az egyszerü szótagokat (egy magán- és egy mássalhangzó) és körülbelül husz összetett szótagot (mássalhangzó+magánhangzó+mássalhangzó) alkalmazták igy. A többi jel tiszta ideogramm volt. A polifóniának különböző okai voltak. Miként az asszirnak, ugy a szumirnak is voltak fonetikai komplementumai, de csak nagyon ritkán s ez az oka annak, hogy a szumirt sokkal könnyebb leforditani, mint elolvasni. A determinativoknál néha bizonytalan, vajjon kiejtették-e. Allofónok (összetett ideogrammok, a melyek jelei változatlanul egymás mellett állnak) majdnem egy fokon vannak az egybeolvasztott ideogrammokkal (a melyeknek alkatrészei egyetlen jellé vannak összeolvasztva); kiejtésük egészen más, mint az egyes alkatrészeké. A szumir szavak olvasására szótárak, glosszáriumok és kétnyelvü szövegek a segitő-eszközök. A szumir nyelvnek erősen kifejlett hangharmóniája van. A legtöbb többszótagu szónak valamennyi szótagában ugyanazok a hangzók vannak. A magánhangzók összhangzását különösen a hosszabbitó hangzónál és névmásoknál látjuk. A szókép-

zés mássalhangzók vagy magánhangzók hozzáfüggesztésével, a gyök megkettőzésével stb. történik. Azonban a hetedik században asszir olvasás is lábrakapott, sőt asszir idegen szavakat is találunk a legrégibb időkből való szumir szövegekben, csakhogy a szumir nyelv eufónikus törvényei szerint lényegesen átalakultak. A mi a szófűzést illeti, azt hiszi *Lenormant,* hogy a szumirban az agglutináció törvénye sokkal jobban van kifejlődve, mint bármely más urál-altáji nyelvben. A nyelv egyébiránt szerinte is közeli rokon a turáni nyelvekkel és pedig elsősorban a *magyarral, Lenormant Oppert* ellenében az *akkád* elnevezéshez ragaszkodott.

Lenormant következő műve az Etudes accadiennes volt. Ennél a munkájánál *Rawlinson* szivességéből fölhasználhatta a londoni ékirásmunkának negyedik kötetét, a mely csak jóval később jelent meg, s a mely tele van összefüggő kétnyelvü szövegekkel, varázslatokkal, himnuszokkal és zsoltárokkal. *Lenormant* bámulatos gyorsasággal tanulmányozta ezeket a rendkivül nehéz szövegeket, a melyekről La magie chez les Chaldéens cimü érdekes munkáját irta meg. Ebből a könyvből, a mely 1874-ben jelent meg, csak a következő két fejezet érdekel bennünket nagyobb mértékben: Az akkád nép és nyelve és A turániak Káldeában és Előázsiában. *Lenormant* kimutatja, hogy a káldusok (szumirok) és az urál-altáji népek mágiája közt óriás hasonlatosság és rokonság van. A káld

mágia nyelve akkád. Az asszir fordítást azért illesztették a szöveghez, hogy a recitálóval megértessék a tartalmat. Az amuletcilinderek közül száznál több akkád és csak három asszir. Az akkád nyelvet csodás hatásunak hitték és pedig annál nagyobb mértékben, mennél inkább kiment a forgalomból.

A papoknál holt és tisztán vallási nyelv volt, a köznépnél pedig érthetetlen zagyvalék. Az akkád nyelv az urál-altáji nyelvcsaládban különálló csoport; sokkal több eredetiséget mutat, semhogy az ismert csoportok valamelyikébe természetes módon bele lehetne illeszteni. Vannak egyes nyelvi és nyelvtani jellemvonásai, a melyeket eddig a különböző nyelveknél csak különválva lehetett megállapitani. A *magyarral* látszik legközelebbi rokonnak, de a mellett rokon a törökkel, a mongollal, a tunguzzal és a finnel is.

Schrader Eberhard 1872-ben Die assyrisch-babylonischen Keilinschriften cimü dolgozatában még nem foglalt határozottan állást; az *akkád* elnevezést ő is elfogadta, de a nyelvrokonságról még nem nyilatkozott; csak annyit jelentett ki, hogy az akkád nyelv se nem indogermán, se nem semita. Következő munkájában: Die Höllenfahrt der Istar (1874) kifejtette, hogy a babilóniai semiták nemcsak irásukat és mitológiájukat, hanem époszukat is oly néptől vették, a mely előttük volt Babilóniában megtelepedve. *Schrader* egyuttal hozzájárult az eddig fölsorolt tudósok ál-

láspontjához, hogy az akkád nép csak urál-altáji nép lehetett.

Ezzel befejeztem a szumir kérdés története első korszakának ismertetését; de mielőtt áttérek a második korszakra, szükségesnek vélem az elsőre még egy rövid visszapillantást vetni. A mint láttuk, elsősorban három tudós volt az, a kiknek a szumir nyelv és irás föltámasztását köszöni; ez a három tudós *Hincks, Rawlinson* és *Oppert*, a kik kutatásukban majdnem egyidejüleg és egymástól teljesen függetlenül jutottak a következő eredményre: 1. az ékirást nem a semiták találták föl; 2. annak a népnek a nyelve, a mely az ékirást föltalálta, az agglutináló, helyesebben az urál-altáji nyelvcsaládból való volt. Ebben az összes tudósok egyetértettek, azok is, a kiknek müködését az előzőkben ismertettük, meg azok is, a kik az ő nyomukon folytatták a kutatást: Edvin *Norris*, Joachim *Ménant*, George *Smith* és *Delitzsch* Frigyes; habár sok föntartással, de mégis hozzájuk csatlakoztak a finn *Koskinen* és a magyar *Ujfalvy*. Valamennyien elfogadták azt az álláspontot, hogy elsősorban a *magyar* nyelv alkalmas arra, hogy a szumirral való összehasonlitást kiállja s emez ősrégi nyelv legközelebbi rokonának nyilvánittassék. Csak aprólékos dolgokban, igy a nyelv elnevezésében volt még némi eltérés, de a munka oly örvendetesen indult, hogy alapos kilátás volt rá, hogy már rövid idő alatt egészen tisztába fogják hozni ezt a kérdést. De ekkor egyszerre egy tel-

jességgel váratlan dolog történt: hallatlanul vakmerő támadást intéztek az uj nyelv exisztenciája ellen. Nemcsak a nevét, hanem még az exisztenciáját is kétségbe vonták és a derék tudósok, a kik két évtizeden keresztül a szumir nép történetének és nyelvének kutatásával és rokonságának megállapitásával foglalkoztak, most kénytelenek voltak tanulmányaikat abban hagyni és az ellenük intézett támadást visszaverni. Meddő korszak következett, a melyből a tudománynak kevés haszna lett és a melynek eredménye mindössze abban foglalható össze, hogy a végén a szumiristák győztek és hogy a szumir nyelv exisztenciája minden kétségen fölül bebizonyult.

Második korszak: 1874—1880.

Joseph *Halévy* 1874-ben kiadott egy dolgozatot, a melyben az ékirás dolgában oly nézeteknek adott kifejezést, a melyekkel merőben ellentmondott az eddigi általános fölfogásnak. Azt igyekezett bebizonyitani, hogy 1. az akkád fonetika teljesen eltér az urál-altáji nyelvek fonetikájától; 2. hogy a turáni fajok és az akkádok grammatikája homlokegyenest ellenkezik; 3. hogy az akkád szókincs és az urál-altáji népek szókincse között nincs számbavehető hasonlatosság; 4. hogy a legrégibb művészeti tárgyaknak, a melyeket Káldeában fölfedeztek, kizárólagosan semita karakterük van; 5. hogy déli Mezopotámia földrajzi nevei nem-semita lakosságnak semmi nyomát sem mutatják; 6. hogy

a szent és a profán iróknál és az eredeti okmányokban semmi nyomát sem találjuk annak, hogy Babilóniában az első birodalmat oly népfaj alapitotta volna meg, a mely a semita asszirektól és babilónoktól különbözött; 7. hogy a babilónok és az asszirok tradiciója az irás föltalálását nemzeti és semita műnek mondja; 8. hogy az asszir-babilóniai ábécé lényegében csak semita nyelvre alkalmazható; 9. hogy a szótagok, a melyek ékirásjelekkel fejeztetnek ki, megfelelnek az asszir szavaknak, a melyek oly eszméket adnak vissza, a melyeket ezek a jelek monogrammok minőségében ábrázolnak; 10. az ugynevezett akkád okiratokban az ékirásjelek összetétele és elrendezése egy mesterséges rendszerre vall, a mely arra való volt, hogy a szemmel megérthető legyen.

Halévy munkája természetesen nagy föltünést keltett. Hivei nem akadtak ugyan, de az asszziriológok táborában erősen készültek a támadás visszaverésére. *Lenormant* megirta La lange primitive de la Chaldée cimü könyvét, a melyben pontról pontra megcáfolta *Halévy* állitásait. *Schrader, Delitzsch* (a ki könnyelmüen vakmerő támadásról szólott) és *Oppert* folytatták *Lenormant* munkáját. Mind a négy tudós védekezésében sok közös okoskodás van, de némely pontban el is tértek egymástól. Lássuk mindenek előtt, hogy mi közös náluk:

1. *Halévy* megrótta, hogy az ugynevezett akkád ábécének van néhány kizárólagosan semita

jele is (ת, ס, ע), ennélfogva tehát semita eredetünek kell lennie. Erre azt felelték, hogy a betük eredeti kiejtését nem ismerhetjük és meglehet, hogy egészen más volt, mint a milyennek ma képzeljük. A görögök és a rómaiak is az ő nyelvük igényei szerint alakitották át a föniciai ábécét.

2. *Halévy* általánosságban kimondta, hogy az asszir ábéce hangszerü karaktere szükségképpen semita eredet föltevésére vezet. Erre azt felelték neki, hogy az irás rosszul vagy éppenséggel nem illik semita nyelvhez és hogy a semita asszirok jobbnak hiányában voltak kénytelenek azt elfogadni.

3. *Halévy* száztizennégy jelt sorolt föl, a melyek olvasását eddig többnyire nem-semitának nyilvánitották és a melyeket semitaként akart föltüntetni. Mindezekből *Lenormant* csak kettőt, *Schrader* csak egyet, *Oppert* pedig tizenötöt fogadott el, a mely látszólag *Halévy* fölfogásának kedvez, valósággal azonban támadásra rendkivül alkalmas.

4. *Halévy* azt állitotta, hogy Dél-Mezopotámiában csak semita helynevek találhatók. Mind a három ellenfele ellentmondott neki és egész lexikont állitott össze a nem semita eredetü helységnevekből.

5. *Halévy* azt hitte, hogy a babilóniai papok a figurativ rendszer artikulációit az istenek és a szellemek nyelvének tekintették s ez magyarázza

meg az eufónia törvényét, a melyet a névmások és a ragok alkalmazásánál és az előző szó végzésénél szem előtt tartottak. Ezek a megjegyzések valóságos gúnyáradatot zuditottak *Halévyra*. *Oppert* példaképpen idézte a mai, figurativ jelekkel irt könyveket, például a logaritmus-táblákat. Kinek jutott volna valaha eszébe azon bosszankodni, mondja *Oppert*, hogy a hetedik decimália talán zavarja a hatodik által előidézett eufóniát?

A francia tudósok előtt oly szörnyünek látszott *Halévy* támadása, hogy személyes érdeket tettek föl nála. *Lenormant* azt mondta, hogy *Halévy* semita létére a semita népek becsületéért és dicsőségéért harcol és hogy a fajpatriotizmus müködik nála. *Oppert* is igy nyilatkozott *Halévy* inditó okairól és hozzátette, hogy ő a semitákat az áriáknál kevésbbé tehetséges fajnak tartja.

1875 május 18-án bemutatta *A. de Longpérier* az Académie des Inscriptions-nak a 455 oldalra terjedő választ, a melyet *Lenormant Halévy* támadására irt. Könyvében különösen a következő három kérdést fejtegeti: 1. Van-e akkád nyelv? 2. Turáni nyelv-e az akkád? 3. Hagyott-e a turáni nép Káldeában nyomokat hátra? *Lenormant* mind a három kérdésre igennel felelt és állitásait rendkivül sok nyelvészeti, történeti, földrajzi, néprajzi, mitológiai és műtörténeti adattal támogatta. *Lenormant* ezzel a válaszával bizonyára még sokkal nagyobb sikereket ért volna, ha, a mint ő maga mondja, *magyar* nyelvtudása nem lett volna

olyan fogyatékos és könyvében minduntalan célzást is tett arra, hogy a magyar nyelvtudósoknak lenne föladata, hogy a dologgal alaposabban és behatóbban foglalkozzanak.

A birálatok közül, a melyek *Lenormant* könyvéről megjelentek, csupán kettőt emlitünk meg: *Delitzschét*, a ki némely tekintetben eltért ugyan *Lenormant* fölfogásától, de a végén kijelenti, hogy e munka után most már senki sem kételkedhetik abban, hogy a szumir nyelv az urál-altáji nyelvekkel közeli rokon. *Gelzer H.* még tovább ment; föltétlenül elfogadta *Lenormant* érvelését, kifejtette, hogy a szumir nyelv az urál-altáji nyelvcsaládnak egyik ága és *Halévy* föllépését egy tudós minősithetetlen hóbortjának mondta.

Halévy még *Schrader* és *Oppert* válasza előtt védekezett *Lenormant* ellen. Feleletét 1875. november 26-án olvasták föl az Académie des inscriptions-ban. Mindenek előtt az ellen tiltakozott, hogy semita létére pro domo harcol; ez a föltevés annál furcsább, mert hiszen *Oppertet* nem akadályozta semita vére abban, hogy a turánofil elmélet megalapitója legyen. Azután azt bizonyitgatta, hogy a szumir és az urál-altáji nyelvek rokonsága az utószócskák, a névmások és még néhány más szó hasonlatosságára szoritkozik, aztán előadta, hogy a legtöbb szóban, a melyet eddig szumirnak tartottak, tisztán asszir kifejezéseket ismert föl; hogy más szavak alig hasonlitanak ama nyelvek

szavaihoz, a melyekkel összehasonlitották; hogy még más szavaknak nincsen az az értelmük, a melyet nekik az összehasonlitás okáért adnak.

Schrader és *Oppert* is feleltek *Halévynek;* feleletükben ugyanazokat az argumentumokat hozták föl, a melyeket már *Lenormant* könyvéből ismerünk. *Oppert* még azt is kérdezte *Halévytől*, hogy mi értelme volt a titkos irásnak, ha mindjárt hozzátették a forditást is vagy kinek számára készültek az egynyelvü történeti föliratok, hogyha csak titkos irásban készültek?

Halévy váratlan segitséget kapott a magyar *Ujfalvy* Jenőben, a ki még 1873-ban hajlandó volt a szumir nyelv turánizmusát elismerni. Még most is valóságos nyelvnek hitte ugyan a szumirt, de Principes de phonétique dans la langue finnoise cimü dolgozatában (Páris 1876) arra a meggyőződésre jutott, hogy a szumir nem rokon az urál-altáji nyelvekkel. Fölhivására *Lenormant* a Revue de philologie et d'ethnographie-ban hosszabb levél alakjában válaszolt. Kimutatta, hogy *Ujfalvy* ellenkezése jobbára félreértéseken alapszik; kifejtette, hogyha vannak is eltérések az akkád és a turáni nyelvek között, ezek az eltérések még sem oly lényegesek, hogy miattuk nem lehetne az akkádot az ural-altáji nyelvek közé sorozni. Hivatkozott végül arra, hogy *Sayous* és *Hunfalvy* is osztják az ő véleményét. Azonban *Ujfalvy* e válasz után is ragaszkodott nézetéhez, a melyet megerősitettek *Budenz, Schott* és *Ahl-*

quist, a kik mind a hárman egybehangzóan kijelentették, hogy a szumir nem urál-altáji nyelv.

Lenormant ujabb könyvében: Etude sur quelques parties des syllabaires cunéiformes folytatta az akkádnak az urál-altáji nyelvekkel való összehasonlitását és kimutatta, hogy az akkád nyelv valósággal exisztál és csak tudatlan ember tagadhatja; az ékirás föltalálóinak nyelve volt, a melynek szelleme és nyelvtana teljesen elüt a semita nyelvekétől; közeli rokon Média és Szuziána nyelvével és az urál-altáji nyelvekkel való rokonsága sem vonható kétségbe. E rokonság fokára nézve még nem egyeztek meg a tudósok; teljesen az ő pártján vannak *Rawlinson* és az egész angol iskola, továbbá *Oppert, Gelzer, Eneberg, Müller* Miksa, *Gorresio,* az altáisták közül: *Koskinen* Yrjö, *Donner, Lagus, Hunfalvy,* Lucien *Adam* és *Sayous.* Valamivel tartózkodóbb *Schrader* és *Delitzsch,* de ezek sem tagadják a rokonságot, a melyet csak *Ahlquist, Budenz* és *Ujfalvy* tagadnak.

Halévy 1876. április 12-én és 21-én fölolvasást tartott az ékirás eredetéről. Elmondta benne, hogy az asszir hagyomány szerint Nebo semita isten találta fel az ékirást s aztán hosszasan fejtegette, hogy az ékirásu ábéce fonetikája az asszir nyelvnek hű tükre és végül arra a következtetésre jutott, hogy csakis az assziro-babilonok lehettek az ékirás föltalálói. Előadását igy fejezte be: Az akkadizmus, a mely valósággal gyökér és ág nélkül való élősdi növény, pusztán a hivők kegyele-

téből a tudományos eredmények rovására él; hamisitja az eredetek ismeretét, képzelt tényezőket csempész a történelembe, kézzel fogható dolgokat ismeretlen homályba utal és a régi civilizációk természetes és spontán szervezetét heterogén elemek föltevésével magyarázza. *Halévy* emez ujabb dolgozatából az tünik ki, hogy 1876-iki elmélete teljesen elüt az 1874-ikitől. *Halévy* eredetileg ugy okoskodott, hogy az ugynevezett akkád szövegek puszta ideogrammok, azaz ugy kell azokat olvasni, mintha fonetikai asszir nyelven lettek volna irva, illetőleg, mint állitólagos asszir forditásukat; most pedig azt hitte, hogy az ideofonikus szövegek szintén asszirok ugyan, de más, ritkább szavakkal olvasandók.

Deecke V. föltétlenül hozzájárult *Halévy* fölfogásához és 1877-ben a Lit. Centralblattban azt irta, hogy az akkád rá lehetetlen nyelv benyomását teszi; turáni rokonságáról pedig egyáltalában szó sem lehet. *Gelzer* ügyesen felelt neki és *Halévy*-nek. A mi *Halévy* legujabb fölfedezését illeti, ugymond, hogy az asszirok a semita gyököket bizonyos törvények szerint kiforgatták, hogy a közönséges nép előtt érthetetlenné tegyék, ez oly elmélet, a melyre még csak felelni sem érdemes. Ez az elmélet magamagát itéli el. Még keményebben bánt el *Schrader Halévyvel,* a kinek minden egyes állitását maró gunynyal és mély tudással cáfolta meg.

Ujfalvy megkérdezte *Halévytől,* vajjon

Schrader és *Oppert* válasza után is ragaszkodik-e álláspontjához. Erre *Halévy Ujfalvy* Revuejében két cikket közölt (1876. és 1878.), a melyben különösen *Schraderrel* és *Operttel* foglakozott. Azt mondta, hogy most még jobban meg van győződve, hogy az asszirológok egy puszta irást nyelvnek vesznek. Az akkád vagy szumir szövegek valósággal asszir szövegek, a melyek egy különös rendszerü ideografizmussal vannak megirva, a melyre legjobban ráillik az ideofon rendszer elnevezés.

Halévy az akkádnak a turáni nyelvekkel való rokonsága ellen különösen a hangzókban és másalhangzókban való szegénységet hozta fel. Erre a kifogásra *Sayce* válaszolt Accadian phonology cimü munkájában; kimutatta benne, hogy ez a hiány csak látszólagos és csak az irásban észlelhető és hogy a valódi nyelvben az *a, e, i,* és *u* magánhangzókon kivül voltak még más magánhangzók is, igy különösen *ö* és *ü*. Azonban *Sayce* még a mássalhangzóknál is többféle kiejtést állapitott meg. Kutatásának eredménye az volt, hogy a szumir nyelv, a melynek létezése kétséget sem szenved, az urál-altáji nyelvcsaládnak egyik tagja. Erre a fontos műre egyébiránt még vissza fogunk térni a harmadik korszak ismertetésénél.

Oppert minden alkalmat fölhasznált, hogy nézetét előadja és megvédelmezze. Kifejtette, hogy vallási okokból hiába igyekeznek azt állitani, hogy az ékirást semiták találták föl. *Halévynak* ezt a badarságát alaposan megcáfolta. Hammurábi ki-

rálynak kétnyelvü fölirata, a melynek mind a két hasábján ez a név egyformán van irva. *Halévy* nem tud egyetlen olyan nyelvet mutatni, a melyet ugyanazzal az irással két különböző módon irtak, a melyek közül az egyik a hangot fejezte ki, a másik pedig önkényesen választott jelekkel eltitkolta azt. *Oppert* ebben a polémiájában használta először a *szemimánia* kifejezést.

Hommel Frigyes 1877. szeptember 28-án fölolvasást tartott a szumir kutatás legujabb eredményeiről. *Hommel* sok hasonlatosságot lát a szumir nyelv és a finn-tatár nyelvek között, de nem meri állitani, hogy a szumir e nyelvek valamelyikének anyja, mert egyiküknél sem lehet néhány századnál tovább visszamenni és a szumir abból az ősrégi korszakból az egyetlen nyelv, a melyet ismerünk. Másrészt igen nevezetes eltérések vannak a szumir és az urál-altáji nyelvek szerkezetében, a melyek kialakulására, a turáni nyelvek gyors átalakulása mellett is, évezredek sem látszanak elégségeseknek.

Halévy 1878. szeptember 27-én és október 11-én az Académie des Inscriptionsban fölolvasást tartott a babilóniai civilizáció eredetéről, november 29-én az ékjelekkel irt nyelv semita karakteréről és 1879 január 24-én és 31-én, március 14-én és 28-án és április 4-én Asszurbanipál tábláiról. 1879 április 18-án igen izgalmas vitatkozás volt a Société Asiatiqueban *Halévy* és *Lenormant* között. Az utóbbi a Journal Asiatiqueban

feldolgozott egy a napistenhez intézett kétnyelvü himnuszt. *Halévy* ebből az alkalomból ujra kifejtette a szumir nyelv létezése iránt való kétségét és kijelentette, hogy a szumirnak vélt verzió az asszirok által mesterségesen kombinált rejtett irás. Példaképpen két szavat hozott föl, a melyet *Lenormant* akkádnak állitott, mig ő semitának tartotta. *Lenormant* válaszában konstatálta, hogy *Halévy* az akkádot már most maga is nyelvnek, habár mesterséges nyelvnek hiszi, innen pedig nincs már messzire az assziriológok álláspontjáig, a kik könnyen bebizonyithatják neki, hogy ez a nyelv valósággal élt és a kiknek álláspontját előbb-utóbb ő is kénytelen lesz elfogadni.

Ekkor (1879.) jelent meg *Haupt* Pálnak első munkája: Die sumerischen Familiengesetze. A könyvnek számos hibája van; igy már a cim sem felel meg tartalmának, mert csak egy szumir családi törvényről van benne szó; aztán „egyetlen helyes forditás"-nak mondja, holott utána egy még helyesebb következett. De másrészt el kell ismerni, hogy *Haupt* mutatta meg legelőször teljes tudományos szigorusággal, miképpen kell egy szumir, illetőleg kétnyelvü szöveggel bánni. A szabályok, a melyeket fölállitott, beváltak s a ki komolyan kutatja a szumir nyelvet, kénytelen azokat figyelembe venni. Munkája végén arra a meggyőződésre jut, hogy a szumir nyelv nem az urál-altáji nyelvcsaládból való. Könyvéről birálatokat irtak *Hommel, Oppert* és *Halévy;* az utóbbi

elismeréssel nyilatkozott a mű asszir részéről, a szumir részt magától értőleg elvetette.

Ha már most visszapillantást vetünk a szumir kérdés történetének második korszakára, ugy azt látjuk, hogy az elsőnél sokkal meddőbb volt. Igaz ugyan, hogy *Halévy* azzal a nézetével, hogy az akkád vagy szumir nem nyelv, hanem csak az asszir nyelv irásának egy másik módja, még egészen egyedül állott, de az, hogy eddig hivei nem akadtak, még nem jelentette a szumiristák diadalát. Az utóbbiak védekező álláspontra voltak kénytelenek helyezkedni és azt az egyet meg kell adni, hogy kivétel nélkül valamennyien a legnagyobb szivóssággal ragaszkodtak ahhoz a tételükhöz, hogy a szumir valódi nyelv volt, a mely minden tekintetben különbözött az asszirtól. Közöttük már csak a nyelv elnevezése körül forgott a vita, a melyben végül *Oppert* győzött, a ki nagy tudományos apparátussal és éles elmével bebizonyitotta, hogy az ujonnan fölfedezett nyelvet csakis *szumir*-nak lehet elnevezni s ettől fogva mindinkább háttérbe szorul az *akkád* elnevezés és már csak *szumir* nyelvről és nemzetről volt szó. Vitatkoztak ebben a második korszakban a szumir nyelv rokonsági viszonyairól is, de ezen a téren *Halévy* határozottan győzött, mert az az elmélete, hogy a szumirnak és a turáninak semmi köze sincs egymáshoz, mindinkább elterjedt és megerősödött, ugy, hogy a harmadik korszakban, *Lenormant* kivételével, senki sem foglal-

kozott többé ezzel a rokonsággal és ezt a kérdést jóformán letárgyaltnak tekintették. A mi föladatunk lesz a következő fejezetekben a második és harmadik korszak szumirológjainak nagy tévedését kideriteni, állításaikat pontról-pontra, lépésről-lépésre megcáfolni és ennek ellenében megmutatni, hogy a szumir nyelvnek kizárólagosan csakis az urál-altáji nyelvcsaládban van helye. Ezen az alapon kell ezt a tudományt tovább fejleszteni; minden más alap csak ujabb tévedésekre vezethet.

Harmadik korszak: 1880-tól napjainkig.

1880 novemberben megjelent *Haupt*-nak egy dolgozata a szumir nyelvnek egy uj dialektusáról. Erre vonatkozólag meg kell előbb jegyeznünk, hogy *Rawlinson* és *Norris* Edvin már 1866-ban három különböző szumir tájszólást véltek megkülönböztethetni. *Sayce* 1874-ben kifejtette, hogy az akkádon kivül van még egy rokon ó-babilóniai nyelv is; később (1878-ban) ezt a tájszólást az *asszonyok nyelvének* nevezte el és ethnológiai analógiaként fölhozta a karaibokat és a grönlandiakat. *Lenormant* 1877-ben azt mondta, hogy az *eme-szál* szó külön nyelvet jelent, a mely az akkáddal közeli rokon vagy ennek egy tájszólása, később pedig (1878-ban) azt mondta, hogy kétségtelen, hogy az akkádnak különböző dialektusai voltak; a lexikális táblákon gyakran fordulnak

elő szavak, a melyek fonetikai sajátszerüségek által különböznek a tulajdonképpeni akkád szavaktól. Ugy látszik, — mondja *Lenormant,* — hogy ez a tájszólás az asszonyok nyelve, de meglehet, hogy más értelme is van, mert egyelőre csak a nyelvnek megfelelő ideogrammot ismerjük. *Pinches* 1878 végén fölfedezte, hogy bizonyos szólajstromok dialektikai sajátszerüségeket tüntetnek föl, sőt egész szövegek ebben a tájszólásban vannak irva. *Haupt* már most alaposan ismertette ezeket a sajátszerüségeket és ebben a tájszólásban irt több összefüggő szöveget magyarázatokkal látott el. *Haupt* azt hitte, hogy az uj dialektus az igazi szumir és hogy a fődialektus, a melyet eddig szumirnak hitt, talán az akkád. Ebben a véleményében támogatták *Lenormant, Hommel* és *Pinches. Lenormant* azt ajánlotta, hogy az *eme-szál*-t igy forditsák: alsó nyelv, azaz déli nyelv.

Az *eme-szál* körül, illetőleg a szumir tájszólások körül ezután hosszu vita fejlődött. *Delitzsch* Wo lag das Paradies? cimü munkájában azt a nézetét fejezte ki, hogy *eme-ku* (ku = nagy) a nagyok, az urak nyelve, *eme-szál* pedig a szolgák nyelve. *Haupt* Der keilinschriftliche Sintfluthbericht (1881) cimü dolgozatában a két tájszólás eltéréseit fejtegette; ugyanebben az esztendőben jelent meg szumir nyelvtana, a melyben megtartotta az *akkád* és *szumir* megkülönböztető kifejezéseket. *Hommel* Die semitischen Völker

und Sprachen cimü könyvében (1883) kimutatni igyekezett, hogy a szumir a fődialektus, az *eme-szál* pedig akkád. *Hommel* okoskodását elfogadta *Bezold, Delitzsch* és majdnem valamennyi többi asszириológ; ellene csak *Pinches* és *Haupt* foglaltak állást.

Ezalatt egy uj francia expedició Dél-Babilóniában uj és rendkivül fontos fölfedezéseket tett. *Ernest de Sarzec* baszórai francia alkonzul vezetésével a hetvenes évek végén föl kezdték ásni a tellói romdombot és nemcsak ősrégi palotákat és templomokat tártak föl, hanem rendkivül sok régiséget, szobrot, föliratos cilindert stb. is találtak. Az utóbbiak Gudeától, szirburlai (szirgullai) patézitól (papkirálytól) eredtek. *De Sarzec*-nak páratlan diszszel kiállitott művéből: Découvertes en Chaldée 1884-ben jelent meg az első füzet, de még ma sem jelent meg teljesen. A tellói föliratok mind rendkivül régiek, többnyire hat-hétezer évesek és kivétel nélkül szumir nyelven vannak irva. Megfejtésük körül, a mely nagyon sok nehézséggel jár, nagy érdemeket szereztek: *Arthur Amiaud, Oppert, Jensen,* és *Zimmern.*

És mit szólott mind ehhez *Halévy?* 1882 április 28-ikán az Académie des Inscriptionsban fölolvasást tartott a szumir-akkád kérdésről, a melyre *Oppert* megjegyzéseket tett. *Halévy* julius 12-ikén és 21-ikén fölolvasott *De Sarzec* leleteiről s azt bizonyitgatta, hogy Szumir és Akkád egyszerüen két régi babilóniai város, a legrégibb

babilóniai dinasztia fővárosai; Szumir nevü tartomány sohasem existált, annál kevésbbé szumir nyelv. A babilóniai királyok Szumir és Akkád királyának nevezték magukat, miként a szúzai királyok Asán és Susán királyának mondták magukat.

A Société Asiatiqueben is szóba kerültek a tellói föliratok. *Oppert* természetesen semita előtti időből valóknak tartotta azokat, a mit *Halévy* épp oly természetesen tagadott s azt mondta, hogy a tellói szobroknak határozottan semita karakterük van, hogy a föliratokban vannak szavak, a melyeknek semita eredete kétségbevonhatatlan stb. 1883-ban jelent meg *Halévy* főműve: Mélanges de critique et d'histoire relatifs aux peuples sémitiques; nem terjeszkedhetünk ki e munkának minden egyes részletére, de tartalmát főbb vonásaiban a következőkben ismertetjük: A babilóniai művészet egységes, a mi lehetetlen lett volna, ha két különböző népfaj lakott volna Babilóniában; a szumir és akkád pusztán földrajzi kifejezés, a mely alföldit és felföldit jelent és a melynek semmi ethnikai jelentősége sincs; az ugynevezett akkád föliratok szerzői ugyanabból a népfajból valók, mint azok, a kik az asszir föliratokat készitették; ezek az irást nemzeti istenségeik művének tekintették és az eredeti hieroglifot szent ereklyének hitték, a melyet hagyományában érintetlenül kellett föntartani; a babilonoknak ez az egységessége kizárja

azt a lehetőséget, hogy az ugynevezett akkád okiratokban nem-semita nyelv kifejezését lássuk; csak mesterséges jelekről van szó, a melyek nem fejeznek ki valódi nyelvet. *Halévy* tehát kétségtelennek tartja, hogy az ugynevezett szumir vagy akkád szövegek csak szövegezés dolgában különböznek a semita asszir szövegektől, a melyeknél a hieroglifizmus a legnagyobb mértékben párosul a talánynyal és a szójátékkal, a melyet a népszellem annyira szeret. Ugyanily jelenségeket látunk a bibliában, a sziriai gnosztikusoknál és különösen a talmudban. A talmudisták egész rendszert állapitottak meg, a mely hasonlit az asszirok hieratikai rendszeréhez. *Halévy* azt hiszi, hogy az ékirás szigillográfiai jelekből keletkezett, a melyeket ősidőktől fogva használtak Babilóniában. Azt, hogy a hieratikai rendszer mellett a fonetikai is megmaradt, *Halévy* abból magyarázza ki, hogy az ékirás-szótagok mindig megtartották eredeti ideográfiai jelentőségüket; az asszir irók rutinból vagy babonából vagy talán hiuságból nemcsak a régi jeleket vették át, hanem minden alkalommal ujakat is gyártottak. Ezzel, — igy fejezi be *Halévy* könyvét, — elenyészik az utolsó hallucináció, a melyet a tizenkilencedik század tudományának szumir-akkád agyréme harminc esztendő óta szemünk elé varázsol.

Az első tudós, a ki föltétlenül hozzájárult *Halévy* elméletéhez, *Guyard* volt, a ki La question suméro-accadienne (1882) cimü könyvében ki-

fejtette, hogy az ékirásu hangértékek nagy része elavult vagy használatból kiment asszir szavakra vezethető vissza, vagy olyanokra, a melyeket a szövegekben még nem találtak meg, vagy végre olyanokra, a melyeket egyszerüen félreértenek. Az akkád irás nem egyéb, mint az asszir irásnak hieratikai rendszere. Minden hieratikai módon irt szöveget betüzni lehetett s ez a betüzés volt az, a mit az assziriológok akkádnak vagy szumirnak neveztek el. Az asszirok ezt a mondatot: házról-házra mennek, igy olvashatták: isztu biti ana biti ittanaplakkatu; de jelenként elfogadott szótag-értékükkel igy is olvashatták: e-ta e-a-su in-pal-pal-e-ne. Ez ugyanaz, mintha ezt a kémiai formulát: $H0^2$ nem igy akarná a francia ember kifejezni: *composé d'hydrogène et d'oxygène, eau,* hanem csak igy: *ache-deux-o.* A sajátszerü hieratikai rendszerekben még nagyon sok dolog nincs ugyan kideritve és számos hieratikai jelnél még meg kell ugyan állapitani az asszir eredetet, de azért mégis bizonyos, hogy szumir vagy akkád nyelv nem létezett.

Guyard elméletéről *Oppert* azt mondta, hogy egyetlen assziriológ sem fogadja el. *Babelon* az Annales de philosophie chrétienne-ben (1882) abban igazat ad *Halévy*-nek, hogy az Eufrát és Tigris között nem exisztált nagy turáni birodalom, mert a turáni népek barbárok voltak, a kik Isten ostorakép azért jöttek, hogy más népfajok művét elromboljják; ez azonban nem elegendő ok arra

a föltevésre, hogy az országban sohasem laktak nem-semita népek. A szumir nyelv a babilóniai birodalom végeig, bár mint holt nyelv, használatban volt és az emberek ugy gyakorolták az asszirból szumirba való forditást, a hogyan ma a franciából latinba való forditást gyakorolják. *Schrader* is Zur Frage nach dem Ursprunge der altbabylonischen Kultur cimü fölolvasásában annyiban igazat ad *Halévy*-nak, a mennyiben kifogása az akkád nyelv turánizmusa ellen irányult. Máskülönben azonban föntartotta valamennyi régebbi állitását. Kimutatta, hogy *Halévy* és *Guyard* rosszul értelmezik a példaképpen fölhozott szavakat. *Schrader* dolgozatának végén arra a meggyőződésre jutott, hogy bárkitől vették is a babilonok kulturájukat, az bizonyos, hogy ez a nép nem volt semita nép.

Henri Pognon, a ki még 1883-ban kijelentette, hogy *Halévy* argumentumainak legnagyobb része figyelmet sem érdemel, most egyszerre hozzá pártolt át. Már 1884-ben egy dolgozatában azt igyekezett kimutatni, hogy az ugynevezett akkád a papok által használt elferditett papi irás volt.

Guyard egy ujabb dolgozatában ujabb tényeket hozott föl *Halévy* elméletének megalapitására. Ez a tudós, az egyetlen, a ki *Halévy* hóbortját tudományos szinben igyekezett feltüntetni, kevéssel e dolgozatának megjelenése után meghalt. Kivüle maga *Halévy* is felelt *Schrader*-nek,

de ez a dolgozata semmi figyelemreméltót sem tartalmaz.

1883-ban jelent meg *Halévy*-nak Aperçu grammatical de l'allographie assyro-babylonienne cimü munkája, az első és az egyetlen, a melyben elméletét rendszeresen összefoglalja. Ebben a művében kifejti, hogy az asszirok és a babilonok semita nyelvét az ékirásu szövegekben két különböző rendszer szerint látjuk kifejezve: a közönséges nép rendszere és a hieratikai vagy papi rendszer szerint. A népies rendszer igazi kiejtésük szerint irja le a szavakat, mig a hieratikai rendszer ideogrammokkal vagy fonogrammokkal, vagy mindakettőnek kombinálásával dolgozik. Ez az irásmód az olvasónak inkább intelligenciájához, semmint füléhez fordul. Ha a hieratikai módon csoportositott jeleket fonetice olvassuk, ugy csak ritkán adják vissza a szavak sértetlen formáját, a melyeket ki akarnak fejezni; ezek többnyire oly sajátszerü formák mögé rejtőznek, hogy az asszirológok legnagyobb része nem-semita nyelvet vélt benne fölfedezni, a melyet akkádnak vagy szumirnak nevezett el. De mihelyt az eredeti szövegeket behatóbban tanulmányozzuk, ugy azonnal rájövünk, hogy nem idegen nyelvről, hanem a szövegezésnek egy különös rendszeréről van szó, a melyben lehetnek ugyan helyesirási eltérések, a melynek alapja azonban csakis az asszíriai és babilóniai semiták nyelve lehetett. A jel ideogrammatikai minőségében nemcsak a tárgyat

jelöli meg, a melynek képét adja, hanem az összes többi tárgyakat is, a melyek a föltaláló fölfogása szerint valami analógia által hozzá sorakoznak. Az ékirásu jel tehát egyszerre több tárgyat jelöl meg s igy lényegében poliszém. A jel mint fonogramm vagy foném is több értékkel bir s igy lényegében polifon. A fonémokat akrológiai uton nyerjük. Igy a franciában a hal (poisson) képe a homofónia törvénye szerint mérget (poison) és italt (boisson) is jelenthet; továbbá a *pois, poi* és *boi* fonémeket is leszármaztathatjuk belőle. A hieratikai fonémok, a melyek betüzéseket ábrázolnak, a mi *á, bé, cé* betüneveinkhez hasonlithatók, a melyek szintén sohasem alkottak valódi szavakat. Miként a jeleknek, a melyeknek olvasását megjelölik, ezeknek a fonémoknak is, akár ideogrammok által, akár fonogrammok által fejeztetnek ki, természetesen nominális vagy verbálnominális karakterük van. Hogy verbális jelentőséget kapjanak, külön jeleket kell hozzájuk függeszteni, a melyek a személyeket, az időket és a módokat fejezik ki. Ezek a fonémok asszir gyökökre mennek vissza, a melyek többé-kevésbbé megröviditve vagy átalakitva látszanak lenni. Az összes asszir szavaknak hieratikai módon való irására az egyszerü jelek poliszémiájuk és polifóniájuk mellett sem voltak elegendők s az irók kénytelenek voltak más-más irásmódokhoz is folyamodni, igy a parafrázishoz (pl. *arállu,* alvilág, hieratikai irással: *e-kur-be,* a halál birodalmának háza), a for-

ditáshoz (pl. *Nabu-kudur-uszur,* Nabukodonózor, hieratikai irással: *An-pa sá-du sis,* Nabu oltalmazza meg a határokat), az átiráshoz (többnyire oly tulajdonneveknél, a melyeket nem lehet leforditani, pl. *Hás-Hamer,* férfinév, a melyet mind a két irással egyformán irtak), a holofrázishoz (pl. *karáru,* forditani, környékezni, megoltalmazni, hieratikai irással: *kar*), a homofóniához (oly szavaknál, a melyek hasonlóan hangzanak, pl. *sattu,* óra és idő, hieratikai irással: *mu,* óra, idő; vagy: *balathu,* élet, *bamathu,* magasság, hieratikai irással: *ti,* élet, magasság), a talányhoz, és pedig az egyszerühöz, a melynél a szótagok rendjét az irásban megtartották (pl. (*mart*) *marrati,* a tenger országa, nyugot, hieratikai irással: *mar-tu,* a (nap)-lemenetelnek lakása), és az anagrammhoz (pl. *kibil,* tüz, hieritikai irással: *bil-gi-gi-bil,* égő nád). Minthogy a hieratikai rendszer az Eufrát vidékének nagy részén el volt terjedve, ennélfogva több helyi változásnak volt alávetve, de ez idő szerint csak három stilfajt különböztetünk meg, ezek: a *mezopotámiai* stilus, az asszíriai és babilóniai hieratikai emlékek közönséges stilusa; a *babilóniai* stilus, a melyet magában Babilonban használtak; és a *dél-nyugoti* stilus, a melyet elamitának is lehetne nevezni, mert többnyire Elimáisz környékén használták. *Halévy* ezt a munkáját ezekkel a szavakkal fejezi be: Századunkhoz nem volna méltó, ha olyan kérdés, a mely a legtehetségesebb emberfajok műveltségé-

nek eredetére vonatkozik, talány maradna vagy téves fogalmakra szolgáltatna alkalmat, holott a tények, a melyek földerithetnék, oly igen nagy számban jelentkeznek és oly könnyen hozzáférhetők. Kétségtelennek látszik előtte, hogy mindazok, a kik könyvét figyelemmel olvassák, meg lesznek róla győződve, hogy a szumir vagy akkád nyelv nem létezik és hogy ennélfogva ugy Babilóniában, mint egyebütt meg kell adni a semitáknak azt, a mit annyi ideig egy pusztán képzelt, sohasem létezett ethnikai elemnek tulajdonitottak.

E közben az összefüggő kétnyelvü szövegek nyelvészeti földolgozásával ujra kezdtek foglalkozni. *Jensen* Péter a londoni föliratmunkának egy fontos szövegét dolgozta föl. Ennél sokkal fontosabb könyvet adott ki *Zimmern Henrik,* (Babylonische Busspsalmen, 1885.) Szerinte a szumir nyelv valósággal exisztált; erre nézve a legfőbb bizonyiték az, hogy az asszirnak ideográfiai irásmódja a semitizmus produktumának semmi szin alatt sem tekinthető és elengedhetetlen föltétellé teszi a nem-semita alapot. Megcáfolhatatlan bizonyiték továbbá két vagy több tájszólásnak kétségbevonhatatlan előfordulása, a melyen *Halévy* elmélete menthetetlenül hajótörést szenved. Más kérdés az, vajjon a fönmaradt szumir szövegekben tiszta szumir vagy babilonizmussal vegyitett szumir van-e előttünk. Ezt a kérdést az utóbbi értelemben kell eldönteni. A

semitizmusokkal szaturált szumir szövegek a középkori szerzetesek latin stilusával hasonlithatók össze. A mi föladatunk, hogy az asszir szerzetesi szumirból filológiai alapelvek szerint kifejtsük a cicerói szumirt. A tájbeszéd dolgában *Zimmern Hommel* és *Delitzsch* véleményéhez csatlakozott s egy régibb szumir s egy fiatalabb akkád tájszólást különböztetett meg. A szumir nép történetére, a semitákkal való együttélésére, kiveszésének idejére nem terjeszkedett ki, minthogy erre nézve még nagyon kevés adat áll a tudósok rendelkezésére. E kérdések előbbrevitelét a tellói emlékek közzétételétől remélte.

Hommel két dolgozatával (Die Sumero-Akkadier, ein ural-altaisches Volk és Die sumero-akkadische Sprache und ihre Verwandtschaftsverhältnisse, 1884.) arra vállalkozott, hogy a szumirológiát uj ösvényre terelje. Ezekben a müveiben azt igyekezett bebizonyitani, hogy a szumir és a turk nyelvek között nagyon közeli rokonság áll fönn. Távolabbi rokonság mutatható ki a szumir és a régi alaród nyelvek, különösen a méd nyelv között, a melyek viszont a georgiai nyelvvel rokonok; kimutatható továbbá a rokonság a szúzai vagy elamita nyelvvel; ide tartozott valószinüleg a hetita is. Az alaród csoportnak legnyugotibb ága a baszk volt s ehhez tartozott az etruszk és a ligur, Görögország legrégibb lakosságának nyelve, ugy, hogy az alaród lakosságnak szakadatlan láncolatát állapithatjuk meg a

Kaukázus déli részétől Közép- és Dél-Európán át egészen Spanyolországig.

Erre az előadásra *Zimmern* azt felelte, hogy ugy látszik neki, mintha *Hommel* elve kedvéért sokszor erőszakot tenne a szumiron. Abban a kérdésben, vajjon a szumir közelebbi vagy távolabbi rokonságban van-e a török-tatár nyelvekkel, még korai volna a döntés és a szumir nyelv hovátartozása megállapitásának rossz szolgálatot tesznek azok, a kik elhamarkodva osztják be az egyik vagy másik nyelvcsaládba. Az alaktan még leginkább nyujtana némileg biztos alapot, de a hangtan és a szókincs még annyi sötét pontot mutat, hogy a további összehasonlitás szempontjából nem nyujt szolid alapot.

Még keményebben bánt el *Hommel*-lel *Delitzsch,* a ki nem győződött meg a szumirnak a török-tatár nyelvekkel való rokonságáról, annál kevésbbé, mert szerinte *Hommel* sok be nem bizonyitott, sőt téves dolgot is állitott. *Hommel* a hetita nyelvet, a melyből mindössze csak néhány tulajdonnév ismeretes, mégis a nagy alaród nyelvcsaládba sorozza be, mert e tulajdonnevek közül néhányhoz az asszir szövegekben *s* betüt függesztettek; ez már kissé sok; valamint puszta képzelődés az az állitás is, hogy ha majd egykor meg fogják fejteni a hetita föliratokat, ugy bizonyára meg fogják állapitani, hogy a hetita a georgiaival közeli rokon. *Delitzsch* végül kijelentette, hogy a szumir-török-tatár szóösszehasonlitás terén

nem követheti tovább *Hommel*-t, a kinek állitásai nem birnak bizonyitó erővel, de másrészt elismeri róla, hogy föltevései merészségük mellett is sok hasznosat és érdekeset tartalmaznak.

Delitzsch-nek ez a kritikája csak bevezetésül szolgált arra, hogy teljésen átpártoljon az antiszumiristákhoz. *Zimmern*-nek Babylonische Busspsalmen cimü művéhez megjegyzéseket fűzött, a melyekben nagyon meleg szavakkal emlékezett meg *Halévy*-nak a szumir-akkád kérdés tisztázása körül szerzett érdemeiről. Szükségét látja annak, hogy az egész kérdést minden egyes részében előitélettől és elfogultságtól menten megvizsgálják. *De Sarzec* föliratai ban, a melyektől oly sokat várt a kérdés tisztázására nézve, nagyon csalódott s ezzel szemben a két dialektus fölfedezése csekély vigasztalást nyujtott neki. Igaz ugyan, hogy *Halévy* elmélete is sok tekintetben aggodalmat kelt, de azért mégis a legnagyobb figyelemre méltó és leveréséhez sokkal hatalmasabb tudományos apparátus szükséges, mint a milyennel eddig harcoltak ellene.

Halévy is felelt *Hommel*-nek, *Jensen*-nek és *Zimmern*-nek s azt mondta, hogy Hommel könyve valószinüleg az utolsó, a melyet a turánizmus érdekében irtak. *Hommel* — ugymond — összehasonlitásaiban csupán a török nyelvekre szoritkozik, de a tudományosság látszata mellett is azonnal látjuk, hogy nem ismeri ezeket a nyelveket s az egyetlen, a mit bebizonyitania sikerült,

az, hogy még a török nyelvről sincsen fogalma. Szótárában eddig mindössze hat szó hasonlatosságát tudta kimutatni; szótár segitségével bármely európai nyelvvel tizszer annyi hasonlatosságot tudna összehozni. Akármit mondjanak, — folytatja *Halévy,* — az az egy föltétlenül bizonyos, hogy az abszolut akkádizmus meghalt. Az uj-akkádizmus, a mely arra szoritkozik, hogy a szumirnak mint történelemelőtti nyelvnek exisztenciáját állitja, szintén meg fog szünni, mihelyt a tudósok a következő két dologról meggyőződtek: 1. hogy a legrégibb szumir szövegek épp ugy tele vannak semita szójátékokkal és fordulatokkal, miként a legifjabb szövegek; 2. hogy az ábéce alaphangjai asszir szavakon alapulnak. Egy szóval: a tiszta akkád vagy szumir nonsense; sehol sem található, mert sehol sem létezett.

Hommel-nek török elméletét négy tudós utasitotta vissza többé-kevésbbé udvarias formában. Könnyen érthető, hogy *Hommel* ezzel az eredménynyel nem volt megelégedve. Ellenfeleinek viselkedését rosszindulatukkal magyarázta meg, mert gyengeségük tudatában érezték, hogy képtelenek nyelvészeti problémákat megoldani. *Hommel* tovább is ragaszkodott elméletéhez: a szumirnak az urál-altáji nyelvcsaládhoz való szoros hozzátartozósága immár többé nem föltevés, hanem kétségbevonhatatlan tény.

A következő esztendők apró csatározással teltek el. Legnevezetesebb bennük, hogy *Delitzsch*

egészen *Halévy* pártjára állott. G. *Bertin* a szumir hangsulyról irt könyvet; *Amiaud de Sarzec* szövegeit igyekezett megfejteni; *Winckler* Hugó a szumir és akkád kifejezéseket világitotta meg történeti és földrajzi szempontból. *Halévy* is beérte azzal, hogy ujabb adatokat gyüjtött elméletének kiépitéséhez. Mindezek a dolgok, az apró támadások és védekezések, a bizonyitások és cáfolgatások, egyetlen lépéssel sem vitték az ügyet előbbre. Ebből a korszakból csak *Halévynek* három birálata érdemel nagyobb figyelmet. Az egyiket *Sayce* könyvéről (Origin and growth of religion, London, 1887.) irta. *Halévy* már régebben azt hangoztatta, hogy a szumirt mindig ugyanazokkal a jelekkel irják, mint az asszirt és *Sayce* erre azt felelte, hogy a latin irást is különböző népek használják és a ván irás is egészen olyan, mint az asszir. *Halévy* most azt válaszolta, hogy *Sayce* sohasem látott régi kéziratokat, a melyeknek eredetét még középszerü régészek is fölismerik. Értelmes munkás azonnal fölismer Angliában nyomtatott francia könyvet és megkülönbözteti másutt nyomtatottól. Második birálatában *Halévy Jeremiás* Alfréd könyvével (Die babylonisch-assyrischen Vorstellungen vom Leben nach dem Tode, Lipcse, 1887.) foglalkozott és szerzőjét az antiszumirista irány érdemes bajnokaként üdvözölte. Harmadik birálata *Haupt* egy cikkének (Prolegomena to a comparative assyrian grammar, 1889.)

szólott; üdvözli *Hauptot,* hogy a szumirellenes irányhoz csatlakozott, mert mig nyolc esztendő előtt a bibliát és az asszir szövegeket is szumirizálni akarta, most elismeri, hogy az összes szumir szövegek semitáktól eredhetnek.

Eközben azonban jelentékenyen szaporodtak a szumir nyelv tanulmányozására szolgáló segédeszközök, a melyeket a tudósok siettek fölhasználni. Ilyen volt mindenek előtt *Strassmaier N. J.*-nek Alphabetisches Verzeichniss der assyrischen und akkadischen Wörter (Lipcse, 1886.), a mely az asszir és szumir szókincsre nézve sokáig az egyetlen hasznavehető könyv volt. De még ennél is sokkal fontosabb volt *Brünnow* Rudolfnak műve: A classified list of all simple and compound cuneiform ideographs (Leiden, 1887—1889., aztán 1897.), a mely 14.487 hangértéknek, ideogrammnak, szónak és szóösszetételnek értelmét közli. Mindegyik tételhez példák vannak fűzve az addig ismert kétnyelvü ékirásirodalomból. Ez a mű messze tulszárnyalta összes elődjeit és még sokáig nélkülözhetetlen lesz minden asszirológnak.

Brünnow könyvéről többek közt *Bezold* irt birálatot, a ki ez alkalommal igen nevezetes, kérdésünkben jóformán döntő fölfedezést tett. A brit muzeumnak egy asszir agyagtáblácskáján megtalálta ugyanis ezt a kifejezést: *szumir nyelv* s ezzel teljesen értékét vesztette *Halévy*-nak az az okoskodása, hogy ha a szumir nyelv valósággal

létezett volna, ugy az agyagtáblákon találkozni kellene e nyelv elnevezésével.

Lássuk már most, mit mond *Delitzsch* Assyrische Grammatik (Berlin, 1889.) cimü művében, a melyben annyira közeledett *Halévy* elméletéhez. *Delitzsch* a szótagértékekből indult ki, a melyek közül harmincnégynek semita eredete bebizonyitottnak vehető, mig a többi hetvenkettőnél ugyanezt majdnem be lehet bizonyitani. Az ékirás meglehetősen pontosan adja vissza a semita-babilóniai nyelvnek hangállományát és az irás szumir eredete ellen szól az a körülmény, hogy az állitólagos szumir irásföltalálók nyelve épp ugy, mint a babilóniai semiták nyelve *h, j, v,* továbbá *ai, au* és *o* nélkül szükölködött. Számos szumir szónak sokféle jelentősége mesterséges és pedig semita okoskodásra vall. Az ugynevezett kétnyelvü szövegek tehát nem egyebek, mint kétféle irásu semita szövegek: a művésziesen kieszelt és elmésen fejlesztett, de mindig talányszerü szent ideográfiai papi irással és a közönséges szótagirással. Az ideogrammcsoportok semita szavaknak ideográfiai átirásai, a melyeket semitak találtak ki; a gyásznak a fej betakarásával, a nagy gyásznak a ruha eltépésével való szimbolikus kifejezése magán hordja a semita eredetet s igy az összes ideogrammcsoportok semita szavaknak hol elmés, hol felületes, néha csak játszó, sőt sokszor teljesen értelmetlen átirásai. A szótárakban foglalt ideogrammok mellé adott glosszák még alapos

tanulmányozást igényelnek, de többnyire az irásjelek olvasásának módját tartalmazzák; néhány glossza értelme még rejtélyes, de mások világosan semita szavakká fejlődtek ki és mentül tovább haladnak a tudósok asszir ismereteikben, annál több glossza semita eredetét fogják kideriteni. Az ugynevezett szumir összefüggő szövegek (varázslatok, himnusok stb.) semita kezeken mentek keresztül és szinte elképzelhetetlen, hogy az asszir nyelv mellett még egy másik is, a szumir, évezredeken keresztül önnállott volna. A szumir nyelv nyelvtani formái is sok aggodalomra adnak okot. A szumir nyelvtan minduntalan emlékeztet a babilóniai semita nyelvtanra: a szumir sűrűn használja a status constructusnak igazi semita mekanizmusát, ugyanazokat az időket különbözteti meg, mint az asszir, igéjének van egy *su-* és egy *ta-an*-törzse, *-es* határozó végzése fedeződik az asszirral. Csodálatos, hogy a babilonok oly alaposan minden apróságig tájékozva voltak a szumir nyelvről. Sokkal valószinübb, hogy a lajstromok, a melyeken az ugynevezett szumirképző elemeknek oly alapos elemezésével találkozunk, inkább grafikai céloknak szolgáltak, azaz megmutatták, milyen értelmet kapcsoltak össze a sokszerü szótagokkal és szótagösszetételekkel, a melyeket a semita formák ideográfiai átirásánál alkalmaztak. Mindamellett nem tagadja azonban *Delitzsch*, hogy még nagyon sok talány vár a megoldásra, habár egy sem olyan, a mely a szu-

mirizmus ellenfeleinek okoskodását meg tudná dönteni. A semita babilóniaknak igazuk volt, a mikor Nebo istenüket vallották irásuk föltalálójának s az a körülmény, hogy soha és sehol sem tettek emlitést szumir-akkád népről, csak azt bizonyitja, hogy ez a nép egyáltalában nem is exisztált.

A föntebbiekből látható, hogy *Delitzsch* teljesen és minden föntartás nélkül átpártolt *Halévy* elméletéhez, a minek az lett legelső következése, hogy *Delitzsch,* a ki eddig a lipcsei egyetemen évek óta fölolvasásokat tartott a szumir nyelvről és nyelvtanról, most megszüntette előadását oly nyelvről, a mely szerinte nem exisztált és igy történt, hogy a fiatalabb nemzedék is vagy antiszumirista lett, vagy pedig erről a kérdésről egyáltalában nem nyilatkozott. Azonban a régibb szaktudósoknál is nagy föltünést keltett a dolog. *Sayce* a nyelvtudomány nevében tiltakozott *Delitzsch* rendszere ellen s azt mondta, hogy *Delitzsch* azzal a kórságával, hogy mindent semitagyökökre akar visszavezetni, nagyon ártott jó hirnevének. *Sayce* végül azt a tanácsot adta a tudósoknak, hogy ha az asszir filológiát előbbre akarják vinni, ugy rázzák le magukról a rabbinista tendenciát és fogadják el a nyelvtudomány rendszerét és eredményeit. *Schrader* azt mondta az asszir nyelvtanról irt birálatában, hogy *Delitzsch* fejtegetése egyáltalában nem győzte meg a tudósokat arról, hogy az a mód, a melyet az

irástalányok megmagyarázásánál követett, célhoz tudna vezetni s a könyv megjelenése után is egészen bizonyos marad, hogy az ékirást nem-semita nép találta föl. *Bezold* kifejtette, hogy *Delitzsch* állitásai éppen csak arra alkalmasak, hogy nemsémita nyelv föltevését még jobban megerősitsék. *Haupt* azt a reményét fejezte ki, hogy *Delitzsch* nemsokára ki fog ábrándulni téves gondolkodásából. Később látni fogjuk, hogy *Haupt*-nak ez a reménye a legnagyobb mértékben beteljesedett. *Oppert* is pillanatnyi és muló tévedésnek mondta *Delitzsch* elpártolását.

Jensen 1890-ben igen érdekes könyvet irt a babilóniaknak a világ keletkezéséről és beosztásáról vallott nézeteiről (Die Kosmologie der Babylonier, Strassburg, 1890.), a melyben a koszmikus tárgyaknak és fogalmaknak megfelelő asszir szavak mellé a megfelelő szumir szavakat is tette. *Halévy* részletesen ismertette ezt a könyvet s kimutatni igyekezett, hogy az állitólagos szumir elem csak azok előtt létezik, a kik a hagyományt, még ha esztelen is, többre becsülik az eredménynél, a mely észszerü okokra és részrehajlatlan, önkényességtől ment vizsgálatra támaszkodik.

Ebből az időből *Halévy* tanának még két hivéről kell megemlékeznünk. Az egyik *J. F. McCurdy,* a ki 1891-ben a Presbyterian and reformed Reviewban azt a meggyőződését fejezte ki, hogy az ékirás semita találmány, a másik *Jäger*

Márton, a ki kijelentette, hogy minden tekintetben egyetért *Halévy* nézeteivel, a melyek megállnak a tudomány itélőszéke előtt.

Rátérünk már most egy munkára, a mely egyszerre és alaposan véget vetett az antiszumirizmus hóbortjának. Ez a hóbort elérte immár virágzásának delelő pontját és már attól lehetett félni, hogy magával ragadja az egész tudományos világot s korunk szégyenére oly elméletet csempész be a tudományba, a mely elejétől végig jóformán első látására tarthatatlan volt. Legfőbb ideje volt tehát, hogy egyszersmindenkorra végezzenek vele. Samassumukin királynak, Asszurbanipál testvérének föliratai közt találtak egy kétnyelvüt is. *Lehmann*-nak ez a dolog annyira föltünt, hogy érdemesnek tartotta a kérdést még egyszer alaposan megvizsgálni s vizsgálatának eredményéről terjedelmes munkát irni. Könyvében mindenekelőtt röviden elmondta, hogy mi okozta az ékirás nemsemita eredetének föltevését s azután sorra megcáfolta a szumir nyelv exisztenciája ellen fölhozott argumentumokat. Arra a kérdésre, vajjon elképzelhetetlen-e nem-semita nép- és nyelvelemnek létezése, *Lehmann* határozottan nemmel felelt. Okai a következők:

1. Nem-indogermán és nem-semita karakterü nyelvek ősrégi időben Babilónia tőszomszédságában, részben indogermán és semita nyelvek mellett ugyanegy országban voltak használatban;

miért lett volna ez éppen Mezopotámiában lehetetlen?

2. Annak, hogy az antiszumiristák a babilóniai művészetet semitának mondják, sem értelme, sem jelentősége nincsen, mert a semita művészet függő viszonyban van a babilóniaihoz s ennélfogva nem lehet tudni, vajjon ez eredetileg semita volt-e?

3. Semita szavaknak nem-semiták által való kifejezéséhez teljesen megfelelő analógiát nyujt a pehlévi nyelv, a hol sok szó semita jelekkel van ugyan irva, de mégis iráni nyelven olvasandó. Ugyanezt látjuk az ó-örmény föliratokban is, a hol asszir szavakat ideográfiailag alkalmaznak.

Lehmann már most fölveti a következő kérdést: Fölhoztak-e az antiszumiristák elfogadható pozitiv argumentumokat annak a bebizonyitására, hogy Babilóniában nyelvkeveredés ki volt zárva? *Lehmann* erre a kérdésre is határozottan nemmel felel. Az antiszumiristák fő bizonyitéka ebben a tekintetben az, hogy az ékiratokban egyetlen egyszer sem tétetik emlités a szumir nyelvről, csak hogy ennek az az óriás zavar volt az oka, a mely szumiristák és antiszumiristák között a nyelv elnevezése dolgában támadt s *Lehmann* hosszasan fejtegeti a *szumir* és *akkád* elnevezés fogalmát s arra a következtetésre jut, hogy az akkádok voltak a semita babilóniak, a szumirok pedig a nemsemita lakosok. Hogy a szumir nyelvről nem tétetik emlités, azt *Lehmann* ugy magyarázza, hogy a

szólajstromoknak csak az volt a céljuk, hogy élő és Babilóniával szomszédos nyelvekből való szavakat idézzenek. De a szumir akkor már vagy kihalt vagy kihalófélben levő nyelv volt. Amaz ellenvetés ellen, hogy éppen első Szárgon és Nárám-Szin legrégibb föliratai semiták, holott Gudeának és elődjeinek (látszólagosan) szumir föliratai későbbi korból valók, *Lehmann* azt hozza föl, hogy Babilónia legrégibb kulturfejlődésének kezdetéről való fogalmainkat alaposan meg kell változtatnunk és ezt a kezdetet néhány évezreddel hátrább kell tennünk. Hogyha Nárám-Szin ezelőtt hatezer esztendővel a semita nyelv kifejezésére a szumirok által föltalált ékirást használta, ugy ebből csak azt lehet következtetni, hogy már sok évszázaddal előbb kezdték a szumir nyelvet azokkal az irásjelekkel följegyezni, a melyekből később az ékirás fejlődött. Ezenfelül abban az időben, a melybe a legrégibb hirek visszanyulnak, Babilónia északi felét majdnem egészen semiták szállták meg, déli felét pedig nem ugyanabban a mértékben. Csak miután Hammurábi észak-babilóniai uralkodó elfoglalta a déli részt, jelentek meg kétnyelvü (szumir-semita) föliratok. Ennélfogva a Hammurábi idejéből való dél-babilóniai föliratok szumiroknak tekintendők.

Lehmann azután áttér annak a bizonyitására, hogy a szumir nem babilon-semita allográfia; rámutat arra, hogy az előbbi szumiristák

azt a végzetes hibát követték el, hogy valamennyi gyököt, a mely közös volt a babilóniaiban és a szumirban, kivétel nélkül szumirnak nyilvánitották. Azt a lehetőséget, hogy az átvétel ellenkező irányban történt, tekintetbe sem vették. Az antiszumiristák azután ugyanezt a hibát ellenkező irányban még sokkal nagyobb mértékben követték el, a mennyiben azért, mert a szumirban semita alkatrészeket találtak, az egész szumir nyelv létezését kétségbevonták. A szumir szókincsre vonatkozólag kifejti, hogy az antiszumiristák egyetlen oly tételt sem tudtak fölállitani, a mely a tudomány mai szinvonalán megállná a helyét. Könyvében külön fejezetet szentelt az ugynevezett *ujszumir* nyelvnek, a mely eddig *eme-szál* elnevezés alatt volt ismeretes; kifejti, hogy a szumiroknak az *eme-szál*-on kivül még öt tájbeszédük volt: *eme-gál*, *eme-gud(da)*, *eme-szuh(a)*, *eme-te-nád* és *eme-szi-di*. Könyvének utolsó része a nyelvalkatról szól. Azt találja, hogy *Halévy* és *Delitzsch* a kérdés emez oldalának nem szenteltek elég figyelmet és ha *Halévy* azt mondja, hogy a hieratikai még az asszirnál is asszirabb, ugy ez *Halévy* elméletének legélesebb elitélése, mert asszirnál asszirabb annyit tesz, hogy nem asszir. *Delitzschnek* az az állitása, hogy az allográfiai igének, miként az asszirnak, egy *su*-törzse és egy *ta*-törzse van, egészen elesik; *su*-törzs egyáltalában nincs, miként *Hommel* kimutatta, a *ta*- előszócska pedig *da*-val és *ra*-val váltakozik, ugy, hogy az asszir iftál *t*-jével

való összehasonlitás teljesen lehetetlen. Status constructus sincs a szumirban és az egész hasonlatosság arra szoritkozik, hogy a nomen regens a nomen rectum előtt áll. De ez az állás a szumirban nem eredeti, hanem megforditva. *Lehmann* a leglényegesebb eltéréseket a következőkben foglalja össze:

1. Az asszir flektál, a szumir agglutinál.

2. Az asszirban a magánhangzók a legfontosabb eszköz az egy szótörzsből kifejlődött formák kifejezésére és megkülönböztetésére; a szumirban határozottan ellene mond a magánhangzók eme funkciójának: *a)* a törzs merev változhatatlansága, *b)* a bizonyos fokig kimutatható hangzóharmónia.

3. Az asszirnak nyelvtani neme van, a szumirnak nincs neme.

4. Az asszirban előszócskák vannak, a szumirban csak utószócskák találhatók.

Lehmann ezután azt a kérdést vizsgálja, vajjon a szumirt be lehet-e sorozni valamelyik nagyobb nyelvcsaládba, de azt találja, hogy ez a kérdés még nem érett meg a döntésre. Végül rátér a babilóniaknak a káldokhoz való viszonyára. Herodot Babilónia lakosságát babilonnak, de papjait, a kik irott közleményeket hagytak hátra, káldoknak mondja. A papi osztály eredetileg külön néptörzs volt a tulajdonképpeni régi Szumir területén; a viszony tehát körülbelül ugyanaz volt, mint az iráni mágusoknál, egyszóval: a káldok

szemitizált szumirok voltak. Mindebből megcáfolhatatlanul az következik, hogy voltak szumirok és volt szumir nyelv.

Lehmann könyvét a kritika nagy tetszéssel fogadta és valamennyi tudós, még az antiszumiristák is elismerték, hogy *Lehmann*-nak fényesen sikerült a szumir nyelv létezését bebizonyitani. Csak *Halévy* ragaszkodott tovább régi elméletéhez. Le sumérien préhistorique cimü dolgozatában még egyszer összefoglalta argumentumait, de a végén kénytelen volt elismerni, hogy tévedett, a mikor azt állitotta, hogy a szumir nyelv egyáltalában nem létezik, mert *Lehmann* könyvéből igenis meggyőződött e nyelv exisztenciájáról, csakhogy ez a nyelv a semita asszir-babilóniai nyelv volt. A többi antiszumirista nem volt oly makacs, mint mestere. *Delitzsch* volt a legelső, a ki elpártolt tőle és kevéssel *Lehmann* könyvének megjelenése után kijelentette, hogy ujra hisz a szumir nyelv létezésében.

Már most csak az van még hátra, hogy a legutóbbi években kifejtett irodalmi müködésre vessünk egy rövid pillantást. Ez idő szerint nagy a tevékenység a szumirológia terén. Mióta *Bezold* katalogizáló műve lehetségessé tette összefüggő szövegek áttekintését és táblasorozatokká való egyesitését, azóta megkezdhették rendszeres földolgozásukat is. Ezen a téren *Tallqvist, Zimmern* és *Leonard W. King* szereztek nagy érdemeket. Ó-babilóniai uralkodók történeti szövegeit *Jensen*

és *Winckler* dolgozták föl. E nagyrészt még nagyon homályos föliratok kiderítésével *Heuzey*, *Scheil* F. V. és *Thureau-Dangin* foglalkoznak. Legfontosabb mű ezen a téren kétségtelenül *Hilprecht* H. V. könyve: Old Babylonian Inscriptions chiefly from Nippur. *Hilprecht* különösen azt tüzte ki föladatául, hogy a legutóbbi amerikai expediciónak nippuri fölfedezéseit ernyedetlen szorgalommal és ügyes kézzel hozzáférhetővé tegye. *Hilprecht* előadása szerint az emberi kulturának Nippurban talált maradványai a Kr. e. hetedik évezredből valók és valószinünek látszik, hogy ugyanezen a helyen — most ássák ki a tizedik várost s ez alá még hat város van temetve — még sokkal régibb kulturmaradványokat is fognak találni. Végül még megemlitjük *Hommel*-nek szumir nyelvtanát: Sumerische Lesestücke (München, 1894.), a mely különösen kezdőknek hasznos szolgálatokat tesz.

Ezzel befejeztük a szumir kérdés történetének ismertetését, a mely a visszafejlődésnek nagyon tanulságos példáját mutatja. Gyönyörüen indult, óriás lépésekkel haladt előre s aránylag nagyon rövid idő mulva ugy látszott, mintha a tudósok teljesen megfejtették volna. Valamennyien egy nyomon haladtak, valamennyien meg voltak győződve, hogy a szumir nyelv az urál-altáji nyelvcsoportnak egy tagja s ezt oly dogmaként hirdették, a melyben annak, a ki a kérdéssel foglalkozott, még csak kételkedni sem volt szabad.

Aztán bekövetkezett a szumir nyelv exisztenciája ellen intézett támadás s ekkor megtörtént az a furcsa dolog, hogy ebben az évekig elhuzódó elkeseredett harcban egészen háttérbe szorult az a nagy eredmény, a melyet a tudósok eddig elértek s az urál-altáji rokonság teljesen másod-, sőt harmadrangu kérdés lett. Ezt a második korszakot a stagnáció korszakának lehetne nevezni; a lét kérdése mellett alárendelt fontosságu kérdésekről folyt a vita s az egész ügy, a helyett, hogy előbbre ment volna, egészen elposványosodni látszott. Ilyen auspiciumok közt indult meg a harmadik korszak, a mely az antiszumiristák határozott kudarcával végződött ugyan, de azoknak a vereségét is maga után vonta, a kik kezdettől fogva helyes nyomon haladtak, a kik óriás nehézségek leküzdésével, éveken át folytatott tanulmányozás után, szemmel láthatóan, kétségbevonhatatlanul megállapitották a szumir nyelvnek az urál-altáji nyelvekkel és különösen a magyar nyelvvel való rokonságát.

Hogyan történhetett ez a szinte érthetetlen visszafejlődés? Hogyan volt lehetséges, hogy az, a mit a tudósok tegnap megállapitottak, ma összedől? Ennek a negativ eredménynek, azt hiszem, elsősorban két oka volt. Az egyik az volt, hogy a tudósok a nagy küzdelemben, a melyet a szumir nyelv exisztenciájáért voltak kénytelenek folytatni, folytonosan csak azt az egy célt látták maguk előtt, hogy az exisztencia kérdésében győzzenek s ebben a küzdelemben inkább lemondtak az

addig elért eredményről, inkább föladták a már bebizonyitott rokonságot, csakhogy a főkérdésben, az exisztencia kérdésében győzzenek. Ugy voltak vele, mint az utas, a kit rablók támadnak meg s a ki csak azért, hogy életét megmentse, kész mindent föláldozni, kész az utonállóknak odaadni sok évi fáradozással keresett vagyonát. A másik ok, a miért a szumirológok sutba vetették az urál-altáji rokonságot, az volt, hogy a tudósok, a kik ezzel a kérdéssel foglalkoznak, oly fogyatékos urál-altáji nyelvismeretekkel birnak, hogy nem is volnának képesek ebben a kérdésben dönteni. Az őszintébbek közöttük nem is mennek annyira, hogy határozottan tagadnák ezt a rokonságot, hanem vagy bevallják, hogy fogyatékos nyelvismereteik miatt nem tudják ezt a rokonságot megállapitani, vagy pedig a tudományosság szinével azt állitják, hogy a kérdés még nem érett meg annyira, hogy a nyelv hovátartozásának dolgában már most dönteni lehetne. Ehhez járul még az is, hogy a mi nyelvtudósaink alig vagy éppenséggel nem foglalkoznak a szumir kérdéssel, pedig ők volnának legelső sorban arra hivatva, hogy a rokonság dolgában döntsenek, mert hiszen az első korszak tudósai valamennyien azt hajtogatták, hogy az urál-altáji nyelvek és különösen a magyar nyelv ismerete nélkül nem lehet eredményhez jutni.

Ezek után még röviden ismertetni fogom azt a tevékenységet, a melyet a magyar tudósok a

szumir tudomány dolgában kifejtettek. Arról, hogy a mi tudósaink az ügyet előbbre vitték volna, természetesen szó sem lehet. Ehhez szükséges lett volna a társadalom és a kormány iniciativája, a minek eddig még csak nyoma sem mutatkozott. Talán, ha majd egyszer ráterelik erre a ránk nézve annyira fontos kérdésre mind a két tényező figyelmét, meg lesz majd nekünk is adva a mód arra, hogy a civilizált nemzetek versenyében részt vegyünk.

1887-ben megjelent *Giesswein* Sándor dr.-nak egy igen érdekes könyve ezzel a cimmel: *Mizraim és Asszur*. Két kötetből áll, a melyek elseje elég részletesen foglalkozik a szumirokkal is. Elmondja benne az ékiratos emlékek ásásának és megfejtésének történetét és főbb körvonalaiban ismerteti benne a szumir nyelvet is, melyet a magyarral rokon nyelvnek mond. A következő fejezetekben ismerteti a szumirok vallását s ennek hatását az asszirok és a zsidók vallására. Nyelvészeti fejtegetését a következő szavakkal rekeszti be: Az *akkád* (*Giesswein* ezt az elnevezést használja a *szumir* helyett) nem anyja a finn-ugor nyelveknek, sem a török-tatár nyelveké, hanem ezeknek egyik testvérje, illetőleg nagynénje; oly viszonyban van ezekhez, mint a szanszkrit nyelv a modern indogermán nyelvekhez. Ha első tekintetre a különbség nagyobbnak látszik az akkád és az urál-altáji nyelvek között, mint a szanszkrit és pl. a román vagy germán nyelvek között, ugy

meg kell gondolnunk, hogy attól az időtől fogva, midőn az akkád nyelv megszünt élő nyelv lenni, egészen ama korig, a melyben az urál-altáji nyelvek egyike-másika (magyar, mandzsu, török) irodalmi nyelvekké lettek, — a mely kortól fogva azoknak legrégibb alakjait ismerjük — majdnem háromezer év telt el. Háromezer éven keresztül tehát nem kisérhetjük az akkád és az urál-altáji nyelvek párhuzamos fejlődését. Egészen másképp áll a dolog az indo-germán nyelveknél, a hol a főbb nyelvcsoportoknak ezer, sőt több ezredévi fejlődését követhetjük. Ha a latin, gót és ó-felnémet nyelvek ismeretlenek volnának, a francia vagy német viszonya a szanszkrithoz éppoly távoli és a rokonság éppoly nehezen volna fölismerhető, mint az akkád és a magyar vagy a török nyelv között. Az akkád nyelv mindezeknél az okoknál fogva nyelvészeti tekintetben is fölötte fontosnak igérkezik és ha az assziriai és a babilóni könyvtárak még bővebb anyaggal szolgálnak és ennek alapos tanulmányozása által az akkád nyelv alakjai teljes biztossággal lesznek megállapithatók, az az összehasonlitható nyelvészet, különösen pedig az urál-altáji nyelvészet számára megbecsülhetetlen vivmány lesz.

Goldzieher Ignác a Budapesti Szemle 1891. évi 172. füzetében cikket közölt Arábia régi történetéről és e cikk egyik fejezetében a szumir kérdéssel, illetőleg *Halévy*-vel is foglalkozott. E derék tudósunk e cikkben azt a véleményét fejezte ki,

hogy *Halévy* a szumiristák fölé kerekedett. *Goldzieher* ezt mondja a többi közt: *Halévy* nevét a legujabb időben a babilóniai ékiratok körül mozgó kutatások kapcsán szokták emlegetni, még pedig mint eretneket, ki az ékirat-tudomány általánosan elfogadott dogmája ellenében az ugyneveztt akkád nyelv és akkád műveltség hajdani létezését egyenesen letagadja. Egyéb uton-módon magyarázza azokat a müvelődési jelenségeket, a melyeket az iskola Elő-Ázsia ez ősi kulturnépére, az akkádra szokott visszavezetni. E kérdés bennünket magyarokat talán valamennyi nemzet között legközelebbről érdekel; hiszen a létező nyelvek között leginkább a török nyelvek és a magyar nyelv azok, a melyekkel az akkádisták a hipothetikus ősnép nyelvét hasonlitgatták. Nem csekély merészséggel és bizonyára a meggyőződés nagyfoku erélyével vitatja *Halévy* vagy tizenöt év óta a tudós világgal szemben azt a tézisét, hogy külön akkád nyelv, külön akkád-vallás és müveltség soha nem létezett Babilóniában és hogy az ékiratoknak az a neme, a mely a nép és nyelv föltevésére vezetett, nem egyéb, mint a közönséges asszir nyelvnek a közönséges ékirástól eltérő rendszerrel való grafikus kifejezése (allográfia). Ez állitásokból aztán az a tény is következnék, hogy ellentétben az általános felfogással, a mely az asszir kulturát akkád alapra épiti, e kulturának eredete tisztán assziriai volna. Ez állitásáért, a melylyel *Halévy* eleinte egyedül állott, hosszu ideig sok gunyt és kicsiny-

lést kellett a zseniális tudósnak szenvednie, de ő nem szünt meg az akkádizmus erősen védett bástyáit ostromolni, irásban és élőszóval kegyetlenül üldözni. És e kitartó hadjáratának az az eredménye volt, hogy argumentumaival a legkomolyabb tudósok között is eddigelé igen tekintélyes hiveket sikerült toboroznia, vagy legalább is az ellenfeleket nem csekély engedményekre szoritania.

Ugyancsak *Goldzieher* egy évvel később, 1892-ben, az orientalisták kilencedik nemzetközi kongresszusáról jelentést tett a magyar tudományos akadémiának. *Goldzieher* ebben a jelentésében is arra az álláspontra helyezkedik, hogy a szumiristák ügye nagyon rosszul áll, hogy *Halévy* a stockholmi kongresszuson teljes diadalt aratott, hogy a szumiristák engedményeket voltak kénytelenek tenni, már pedig, ugymond, vajmi rosszul áll az oly tudományos elmélet ügye, a mely alkudozásba kénytelen bocsátkozni az álláspontjához szigoruan ragaszkodó ellenféllel.

Torma Zsófiától 1894-ben megjelent Ethnographische Analogien, ein Beitrag zur Gestaltungs- und Entwicklungsgeschichte der Religionen. A szerzőnő ebben a könyvében ismerteti Erdélyben 1875 óta folytatott régészeti kutatásainak eredményeit, a melyeket abban foglal össze, hogy a gyüjteményébe foglalt tárgyakon fölismerte azt a kulturát, a mely az ős-babilóniai kulturelemekből kelekezett. Kifejti, hogy ugyanazo-

kat a jeleket, a melyek az ősrégi Babilonban a szumir nép hitelveit fejezték ki, még ma is, hat évezred múlva, csodálatos módon megtaláljuk az ariai népek ethnológiájában, életében és szokásaiban. A szumir nép, az urál-altáji népcsaládhoz tartozó törzs, a finn-ugor és a török-tatár népfajok közt foglalja el helyét. A szumir nyelvnek nagyon sok eleme beleolvad a magyar nyelvbe. Az irónő ezután az Erdélyben talált régiségek nyomán azt igyekszik bebizonyitani, hogy a magyarok Ázsiából magukkal hozták a szumirok kulturáját, a mely egyébiránt, ugy látszik, évezredekkel ezelőtt nemcsak Ázsiában, hanem Európában, sőt Amerikában is hátrahagyta nyomait.

1897-ben megjelent *Ferenczy* Gyulának ily cimü könyve: Szumer és akkád, egy ős turáni nép a Tigris és az Eufrátes között. Nagyon rövid körvonalakban — az egész munka alig terjed száz oldalra — ismerteti mindazt, a mi az asszirológia terén addig történt. Röviden, igazán dióhéjba szoritva, elmondja a babilóniai ásások és az ékirás megfejtésének történetét s azután rátér arra a nagy nyelvészeti harcra, a mely a szumiristák és az antiszumiristák között folyik. *Ferenczy* valamivel részletesebben foglalkozik a szumirok nyelvével és nyelvtanával, a mely szerinte is sok rokonságot mutat a magyarral, azonban következtetései kissé erőszakosak, mert annyira még sem szabad menni, hogy a szumir *é* és a magyar *épület* szót vagy a

szumir *alan* (szobor) és a magyar *bálvány* szót ugyanegy törzsre vezessük vissza, de ennek ellenére el kell ismernünk *Ferenczy*-nek nagy érdemét, a mely abban áll, hogy ő volt az első, a ki könyvet irt a szumir-magyar rokonságról. Könyvének további fejezeteiben a szumirok vallásával foglalkozik s itt sok rokon vonást lát a szumiroknál és a magyaroknál. A következő fejezetekben a szumirok őshazáját ismerteti és kimutatni igyekszik a turániság jogfolytonosságát és az őskori áriáknak és semitáknak a turániákkal való érintkezését. A könyv néhány, kevéssé sikerült illusztrációval van ellátva.

Az Ethnografia 1898. évfolyamának első füzetében megjelent *Nagy* Géza dolgozata: Tanulmányok a szumirokról. *Nagy* Géza ebben a dolgozatában a két nyelv, a szumir és a magyar rokonságának álláspontjára helyezkedik. Megemlékezik az 1889-iki stockholmi kongresszusról s arról, hogy *Halévy* támadásának különösen nálunk volt nagy hatása, mert *Goldzieher* Ignác az akadémiának tett jelentésében azt mondta, hogy bizonyos foku bátorság kell ahhoz, hogy valaki a szumir nyelvre hivatkozzék. A magyar tudományos világ különben is kezdettől fogva valami sajátságos tartózkodó állást foglalt el a szumir kérdésben és tudomást sem akart venni arról, hogy az angolok, franciák és németek nagy többsége folyton ugy tárgyalja a szumirokat, mint az urál-altáji népcsalád egyik tagját, a mely tehát hivatva van arra,

hogy ősrégi nyelvével és kulturájával fajunk ethnológiájának igen sok homályos pontját megvilágositsa. Mivel dr. *Hermann* K. A. az 1896-ik évi rigai kongresszuson megujitotta az urál-altáji eredet elméletét és bizonyitékokat hoz föl arra, hogy a szumir nyelvet ugyanolyan fonetikai rendszer és ugyanaz a hangzóilleszkedés jellemzi, mint az urál-altáji nyelveket, etimológiailag egyezés van köztük a főbb szavak, számnevek, névmások és igék között és ezekhez egy sorozata járul az azonos szavaknak, a mi nem lehet esetlegesség: ezt tapasztalva, a további magyar nyelvészeti és ethnológiai kutatások semmi esetre sem mellőzhetik a szumir műveltség és nyelv által szolgáltatandó tanuságokat és szakitanunk kell az eddigi nemtörődés kényelmes álláspontjával. *Nagy* Géza ezután példákat hoz föl arra, hogy mi minden irányban értékesithető a mi tudományos kérdéseinknél a szumir nyelv.

Az Ethnografia 1899. évi 2. és 3. füzetében *Mahler* Ede foglalkozik a szumir kérdéssel. Dolgozatában, a melynek A szumir ősnép nemzetisége a cime, azt mondja, hogy ez a kérdés, a melyben a tudomány legkiválóbb bajnokai különböző nézeteket vallottak, bennünket magyarokat annál közelebbről érdekel, minthogy a szumir nyelvet azok, a kik tényleg létezett nyelv gyanánt elfogadták, abból a nyelvcsaládból valónak ismerték föl, a melyhez a mi nyelvünk is tartozik. Mindenekelőtt történeti áttekintést nyujt a szumir kér-

désnek eddigi fejlődéséről és megoldásának módjáról és rövid foglalatát adja mindannak, a mi az assziriológiai tudomány képviselői részéről a probléma megoldása érdekében eddig történt. Ezután megvilágitja a szumir nyelvnek a nagy urál-altáji nyelvcsalád turk-tatár ágával való rokonságát. A meglevő és már földolgozott anyag mindenesetre elegendő arra, hogy a további kutatásokhoz alapul szolgáljon. Nem oszthatja azoknak véleményét, a kik ugy gondolkoznak, hogy mindent a jövőnek hagyjunk. Az eddig megfejtett szumir szövegek mennyisége elég már ahhoz, hogy a teljes biztossággal nyert szókincsről irhassunk. A szumir nyelv grammatikai ismeretével is vagyunk már annyira, hogy e nyelv szerkezetének és rokonságának a föld már eddig ismert nyelvcsaládjaival való összehasonlitásától nem kell visszariadnunk. És kik lennének hivatottabbak a tudós nyelvészek között a szumirnak az urál-altáji nyelvekkel való rokonsági viszonyait kutatni, mint éppen a magyarok? Megvallja, hogy erre a tárgyra forditott minden gondossága mellett sem tarthat munkája igényt a teljességre. Hiányzott erre a szükséges anyag. Az assziriológiát a magyar egyetemeken eddig nem tanitották és igy az ezzel a tárgygyal összefüggő irodalom a helybeli könyvtárakban csak nagyon szűken található meg. *Mahler* cikkének végén rátér a hikszoszokra, a kik évszázadokon keresztül uralkodtak Egyiptom fölött és a kiket *Mahler* szintén turáni, illetőleg urál-altáji népnek tart.

Galgóczy János a *Századok* 1899-ik évi 2. füzetében igen élesen kikel a *Marczali* Henrik által szerkesztett Nagy Képes Világtörténet ellen. Támadását különösen a nagy történeti munka első kötete ellen intézi, a melyben a többi közt a szumirokról van szó. Az asszirológiának egyik igen becses, sőt talán legbecsesebb része a szumirológia, a melynek már irott emlékei oly ősidőkre nyulnak föl, a hová az egyiptomi civilizáció kezdetét még a legmerészebb egyiptológ sem meri fölvinni. *Galgóczy* nem kivánja a magyar történetirótól, hogy Horvát-Istvánkodjék és széles e világon mindenütt ősmagyarokat találjon, annyit azonban mégis elvárhatónak tart, hogy ha valaki oly földrész történetének megirására vállalkozik, a melynek ős népéről pl. a német *Hommel* nemcsak azt veszi észre, — mint *Lenormant, Amiaud, Haupt,* Lacouperie stb., — hogy az urál-altáji nép- és nyelvcsaládhoz tartozott, hanem azt is, hogy éppen rokon volt a magyarral és ezt szóegyeztetésekkel is bizonyitja: akkor elvárhatónak tart annyit, hogy ezt szintén meglássa és iránta magyar olvasóját is a kérdés mai állásához képest informálja. *Galgóczy* ezután éles boncké alá veszi a kötet tartalmát és nyomról-nyomra kimutatni igyekszik annak hiányosságát és fogyatékosságát.

1900-ban jelent meg *Ferenczy* Gyulának második könyve ezzel a cimmel: A civilizáció bölcsője, a Nilus és Eufrátes mellékeinek legrégibb történelme. A könyv, mint cime is mutatja, csak

egy részében foglalkozik a szumirokkal. Ebben a részében foglalkozik a szumir nemzet megalakulásával, a szumirok nyelvével, a mely ma már egészen kétségtelenül a turáni nyelvcsaládnak egyik ága. Kissé különösnek találja, hogy az asszziriológiának egyetemeinken még ma sincsenek tanszékei. A következő fejezet a szumirok vallásával foglalkozik s ezután következik a szumir társadalom és állam megalapitásának ismertetése. *Ferenczy* végezetül részletesen tárgyalja a szumirok történetét, a mennyire az ez idő szerint rendelkezésre álló anyagból összeállitható.

Az Ethnografia legujabb füzeteiben *Galgóczy* János Ujabb szumir szószedet cimen nagy szorgalommal összeállitott jegyzékét közli az eddig ismert szumir szavaknak és szófűzéseknek.

Ennyi az egész, a mit a mi tudósaink tevékenységéről össze tudtam állitani. Meglehet, hogy egy vagy más dolgozat elkerülte a figyelmemet, de ha még egyszer annyi volna is az, a mit a mi tudósaink a szumirokról irtak, nem volna sok. Előbbre egyik tudósunk sem vitte a szumir ügyet s ugy látszik, hogy inkább kedvtelésből foglalkoznak vele, semmint életcélból. Pedig itt volna már az ideje, hogy komolyan foglalkozzunk vele; a külföldi tudósok részben egyoldalu tudományukkal és részben elfogultságukkal inkább ártanak, semmint használnak az ügynek és a szumirológiai tudomány csak akkor fog igazán föllendülni, ha majd a magyar tudósok kezdenek vele foglalkozni,

a kik egyrészt a magyar nyelvet, másrészt a szumir nyelvet alaposan ismerik és mind a kettőnek szellemébe teljesen behatolnak. Ez azonban csak ugy lesz lehetséges, ha egyetemeink a tudományos diszciplinák közé fölveszik a szumirológiát is és ha nyelvtudománynyal foglalkozó fiatalembereink életük céljául tüzik ki a szumir népnek és nyelvének tanulmányozását és a külföldön eddig elért eredményeknek önálló továbbfejlesztését. Erről azonban bővebben lesz szó az utolsó fejezetben, a melyben elő fogom adni, hogy milyen kötelességek várják ezen a téren a magyar társadalmat, a magyar kormányt és a magyar tudósokat.

III.

A szumir nyelvtan.

E fejezet tartalma lesz hivatva dönteni abban a kérdésben, vajjon a szumir nyelv rokonságban van-e az urál-altáji nyelvekkel és különösen a magyar nyelvvel. Elő fogjuk venni mindazokat a kérdéseket, a melyek egy nyelvtanban tekintetbe jöhetnek és mindegyiknél igyekezni fogunk kimutatni a rokonságot. Ne higyje senki, hogy e rokonságnál fogva, ha még oly közeli volna is, képes lesz szumir szövegeket ugy elolvasni, mintha magyarok volnának. Nyelvtudósaink egy része a törökkel, más része a finnel való közeli rokonságunkat állitja és mégis kinek jutna eszébe azt hinni, hogy a török vagy finn szöveget minden nehézség nélkül el tudja olvasni? Ezenfelül azt se feledjük, hogy immár körülbelül ötezer esztendeje annak, hogy a szumir nép megszünt szerepelni; helyükbe a babilóniak és az asszirok léptek és velük az asszir nyelv lépett a szumir helyébe. Ennyi idő multán, még ha teljesen bizonyos volna is, hogy a magyar nép a szumirtól eredt, a

magyar nyelv annyi változáson ment keresztül, hogy a szumirban ma már csak nehezen ismerhetnénk rá. A francia és az olasz nyelv sokkal rövidebb idő előtt fejlődött ki a latinból, az olaszt csak Dante emelte irodalmi nyelv rangjára, és mégis merné-e olasz vagy francia azt állitani, hogy a másik nyelvét tanulás nélkül megérti? De ha mégis sikerülni fog nekünk bebizonyitani, hogy a szumir nyelvtan szabályai teljesen ráillenek a magyar nyelvtan szabályaira, hogy a szumir nyelv szókincse majdnem azonos vagy legalább nagy mértékben rokon a magyar nyelv szókincsével, ugy ezzel egyuttal eldöntöttük a szumir nyelv hovátartozóságának kérdését is. E mellett még egy másik nagy nehézségről sem szabad megfeledkeznünk, arról ugyanis, hogy a szumir nyelvtudomány ma még nagyon fejletlen, a tudósok még csak jobbára tapogatóznak és teljesen rájuk illik, hogy quot capita, tot sensus. Egészen biztos csak az, a mit Asszurbanipál kétnyelvü szótáraiból tudunk s éppen e szótárak tartalma legalkalmasabb a rokonság megállapitására. Ezekben a szótárakban megmondja ugyanis az iró, hogy a szumir ideogrammokat asszirul hogyan kell kiejteni; valahányszor már most egyszövegü, tisztán szumir föliratokat találnak, a melyekben uj szumir szavak fordulnak elő, a tudósok mindig zavarba jönnek, vajjon ezeket a szavakat ideográfiai vagy fonetikai értékük szerint olvassák-e és igy természetesen a legtöbb esetben a valóságnak meg

nem felelő értékeket állapitanak meg, a melyek, tévedéseken alapulván, szinte kizárják a magyarral való rokonságot. De csak idő kérdése, hogy ebben a dologban is világosság derengjen; az, a mit eddig kiástak, oly elenyészően csekély ahhoz képest, a mi még a föld alatt van, hogy szinte bizonyosra vehetjük, hogy idővel még nagyon sok két- és többnyelvü szöveget fognak kiásni, a mely lehetővé fogja tenni, hogy azt, a mit most még csak homályosan tudunk, teljes bizonyossággal megállapithassuk. De ismétlem, hogy a magyar nyelv rokonságának megállapitására teljesen elég az az anyag, a mely eddig rendelkezésünkre áll; az ujabb anyag legföljebb arra való lesz, hogy azokat is meggyőzze, a kik még most kételkednek.

Nagyon természetes, hogy sok esetben nem szoritkozhatunk csupán a magyar nyelvvel való összehasonlitásra; sok esetben a rokonságot csak ugy leszünk képesek megállapitani, ha segitségül veszszük a többi urál-altáji nyelvet és ha ily módon megalkotjuk az összefüggést. Néhol a protoméd nyelvhez is kell majd folyamodnunk, a melyről *Westergaard, Saulcy, Norris, Oppert* és *Mordtmann* megállapitották, hogy szintén az urál-altáji nyelvcsaládnak tagja; ez a nyelv különösen fontos ránk nézve, mert a szumirok birodalmának tőszomszédságában beszélték.

Az antiszumiristák elsősorban azt a kifogást tették, hogy a szumir nyelvnek nincsen *cs, cz, gy, ly, ny* és *ty* betüje, a melyek nélkül urál-

altáji nyelv el sem képzelhető. Igaz ugyan, hogy ezekkel a betükkel az asszir ábécében nem találkozunk, de hát az következik-e ebből, hogy a szumir nyelv is nélkülük szükölködött? Hogyan tudjuk ma megállapitani, hogy a szumirok hogyan ejtették ki az egyes betüket? Ha a szumiroknak fonográfjuk lett volna, ugy ma egészen határozottan tudnók, hogy a föntebb elősorolt betüik megvoltak-e, igy azonban le kell mondanunk arról a reményről, hogy ebben a kérdésben valaha világosan lássunk. De nem is ez a döntő, hanem a nyelvtan. Egyébiránt *Sayce* elég alaposan kimutatta, hogy ezek a betük is, vagy legalább egy részük, megvoltak a szumirban.

Az antiszumiristák előhozakodnak azzal is, hogy a szumir nyelvben nem találkozunk a magánhangzóknak azzal a harmóniájával, a mely az urál-altáji nyelveket annyira karakterizálja; van ugyan, mondják, a szumirban bizonyos vokálharmónia, de ez nem megy annyira, hogy pl. a felhangu ragok alhanguakká változnának, ha felhangu szóhoz fűződnek; azt az összhangot, a melyet a magyar *szám-nak, szám-ból, szám-hoz, szem-nek, szem-ből, szem-hez* szavakban találunk, hiába keresnők a szumirban. Erre két megjegyzésünk van: először, hogy a magyarban sem áll ez a szabály kivétel nélkül, példa rá: *ekkor,* és másodszor, hogy a régibb magyar nyelvben is azt látjuk, hogy a ragok megtartották eredeti hangzójukat, akár alhangu, akár felhangu szóhoz járul-

tak; igy a halotti beszédben még efféle kifejezésekkel találkozunk: *halálnek, jouben, pukulnek, másodszer* stb., de még néhány évszázad előtt is nem mondták: *nélkül,* hanem: *nálkül.* A magyar nyelv ezelőtt ezer esztendővel még abban az állapotban volt, a melyben ma van az eszt, a votyák és a cseremisz, a melyek még ma sem változtatják meg ragjaiknak magánhangzóját és a melyben ezelőtt öt-hatezer esztendővel volt a szumir, a mely ugyanezt cselekedte.

Lássuk már most, hogyan állunk az *ö, ő* és *ü* betükkel, a melyeknek hiányából szintén azt következtetik az antiszumiristák, hogy nem állapitható meg rokonság a magyar és a szumir között. Lucien *Adam* erre a kérdésre vonatkozólag a következőket mondja: Az *i, u, a,* és *á* magánhangzók jelentkeztek legelsőbben, a következő magáhangzó az *o* és *e* volt s csak azután jelent meg az *ü* és az *ö;* az *é* betü, a mely hiányzik a törökben, a jakutban, a mongolban és a kalmukban, csak legutóljára képződött. Az urál-altáji nyelvek vokalizmusában tehát négy fokozatot különböztetünk meg:

I. u, a, á, i.
II. u, o, a, á, e, i.
III. u, o, a, á, ö, ü, e, i.
IV. u, o, a, á, ö, ü, e, é, i.

Erre nézve a szumir nyelv a többi urál-altáji nyelvtől csak abban különbözik, hogy az *e* előbb jelentkezett, mint az *o,* mert az utóbbi betü

egyáltalában nincs is meg a szumirban. Igy tehát öt fokozatot kell megkülönböztetnünk az urál-altáji vokalizmus fejlődésében, a melyek közül a másodikat a szumir, a harmadikat a protoméd, a negyediket a jakut, a török, a mongol és a kalmuk képviseli:

I. u, a, á, i.
II. u, a, á, e, i.
III. u, o, a, á, e, i.
IV. u, o, a, á, e, i, ö, ü.
V. u, o, a, á, e, é, i,ö,ü.

A szumirban nincs sem *ö*, sem *ü*, mert még nem ismeri annyira a ragok harmonizálását s igy e két hangzó hiánya nemhogy okot szolgáltatna az ellenvetésre, hanem ellenkezőleg, megerősiti a turánisták okoskodását és éppen az ellenkezőjén kellene csodálkoznunk. De ez még nem minden; tény, hogy a szumirban megvolt a magánhangzók egyeztetésére irányuló törekvés, mert szabály volt, hogy a szógyökhöz járuló képzők vagy ragok magánhangzója mindig a tő magánhangzójához illeszkedjék. Sőt igen sokszor azt tapasztaljuk, hogy a szumir szóban egy és ugyanaz a magánhangzó végig megismétlődik, bármilyen hosszu legyen is a szó. Az összhang tehát teljes s ezt látjuk a meghosszabbitó magánhangzóknál is, a melyekre nézve a szabály ez:

ü után mindig *e* vagy *i* következik,
e után mindig *i* következik,
i után mindig *u* vagy *a* következik,

a után mindig *i* vagy *u* következik.

Hogy a szumirban hosszu és rövid magánhangzók voltak, erről irásmódjuk tanuskodott; igy például ezt a szót: *tá* nem igy irták *ta*, hanem igy: *ta-a*, vagy ezt a szót: *zibi* (strucmadár) nem igy irták: *zibi*, hanem igy: *zi-i-bi*.

Áttérünk a szógyökökre, a melyek az antiszumiristák szerint szintén nem állják ki az urálaltáji és különösen a magyar szógyökökkel való összehasonlitást, mert, azt mondják, a szumir szógyökök mind vagy magánhangzóval vagy egyszerü mássalhangzóval végződnek, holott például a magyarban ilyen szavakat is találunk: *most, nyolc, mind, hold, szarv stb.*, és mert továbbá nincsenek a szumirban több szótagu gyökök, a minőkkel a finn-ugor nyelvekben minduntalan találkozunk. Az utóbbi kifogást alaposan megcáfolja a szumir szókincs, a melyben ilyen szavakkal találkozunk: *nanam* (istálló), *kubabbar* (ezüst), *guszki* (arany), *szabar* (bronz), *urudu* (réz), *dubba* (táblácska), *sachar* (por), *sabura* (kinyitni), *uszar* (part), *uku* (tégla), *nanga* (kerület), *sissze* (áldozat), *zadim* (ág), *uszu* (egyetlen), *lamma* (óriás), *agarin* (anya), *uru* (termékenység) és még nagyon sok más többtagu gyök.

Az ellenvetés még inkább veszit értékéből, ha figyelembe veszszük, hogy a magyar nyelvben csak néhány évszázad óta mutatkozik az a tendencia, hogy a szógyököket egyszerüsitse; igy ezeket a szavakat: *Zsolt, Szerencs, Szabolcs, Pákozd,*

Bars, a tizenötödik században még igy irták: *Zulta, Zerenche, Zabolsu, Pákoztu, Borsu.*

A szumirban nagy hajlandóság van a végső magánhangzó elhagyására; sok szónak két formáját látjuk, igy: *dara* és *dar* (faj), *enu* és *en* (ur), *turi* és *tur* (átmenni, belépni), sok más szónál pedig csak a mássalhangzóval végződő formát ismerjük. Ez a véghagyás sokszor szemünk láttára megy végbe; igy a *má* (föld) szóból a *da* individualizáló rag hozzáadásával *máda* lesz s ebből képződik a *mád.* A határozott névelő hiányát sokszor a *bi* harmadik személyü névmás hozzáfüggesztésével pótolták, igy: *anna-bi* (az isten) helyett azt mondták: *anna-b.* De ez a hajlandóság nem ment sohasem két végmássalhangzó alkalmazásáig; igy: *tiszehu, ilba* (ismeretlen értelmü szavak), *gaszmu* (Zarpanit istennő mellékneve), *tidnu* (hátul), *bibra* (öröm). Ezt az összehuzódási tendenciát a magyarban is megtaláljuk, mert ezeket a szavakat: *hó, jó, só, szó,* hajdan igy irták: *hava, java, sava, szava* s ez a forma még ma is megvan e szavak egyes számu tárgyesetében és többesszámában; a *fő* régi formája *feje* volt s még most is megvan a *fejedelem*-ben; az *ur* egykor *ura* volt, innen van: *uraság, uradalom* stb. De ezt a kontrakcióra való hajlandóságot másküllönben is megtaláljuk a magyarban; igy a finn *szilnä* magyarul *szem,* a finn *suoto* magyarul *só,* a finn *sydän* magyarul *sziv.*

Halévy azt is mondja a többi közt, hogy a

szumir szógyökök nem változnak meg, akár főnevekül, akár igékül használják, holott a magyarban a gyök végső mássalhangzója sokszor áthasonul a hozzáfüzött szótag kezdőbetüjévé, hogy vele egyetlen hangot alkosson; igy *vanjok* vagy *valjok* helyett *vagyok, tetszjék* helyett *tessék, örömvel* helyett *örömmel* stb. Ez a kifogás sem alaposabb a többinél, először azért, mert semmivel sincs bebizonyitva, hogy a szumirban nem voltak-e ugyanily hangzóelváltoztatások, minthogy a szumir szógyökök legnagyobb része ideogrammokban jutván el hozzánk, fogalmunk sincs arról, hogy a ragozásban és a hajtogatásban hogyan ejtették ki azokat, de azután föltéve, hogy mi is ideogrammokkal irnánk, ötezer év mulva ki lesz képes megállapitani, hogy mi a szavakat hogyan ejtettük ki? Ki fogja megállapitani, hogy a *fáradt, széledt, áradt* szavaknak milyen volt a kiejtésük? A hangzóelváltozásnak különben meglepő példáját látjuk a szumirban is, például ebben a szóban: *charra* (ember, a hol az *a* véghangzó a gyökhöz tartozik és nem meghosszabbitás), a melynek többese: *charrine;* itt tehát a jobb hangzás kedvéért a második *a i*-vé változott át. Azt látjuk továbbá, hogy a magyarban a szebb hangzás okáért a rag kezdő mássalhangzóje elesik; igy például: *sas-a, lyuk-a, juh-a,* e helyett: *sas-ja, lyuk-ja, juh-ja.* Ugyanezzel a szabálylyal találkozunk a szumirban is; itt a többesszám egyik képzője *-mesz;* azt látjuk, hogy a *-mesz* kezdő *m* betüjét elveszti és

-esz lesz belőle; például *inlálesz* (mérlegeltek, fizettek), a gyök *lál; ingenesz* (helyeztek, tettek), a gyök *gen.* Hogyha pedig a gyök *a*-val vagy *u*-val végződik, ugy az *-esz* még további változáson is keresztülmegy és az eufónia szabályai szerint lesz belőle: *-asz* vagy *-usz,* sőt még arra is találunk sok példát, hogy a rag kezdőbetüje átváltozik a gyök végbetüjévé és *gár* (tenni) igéből lesz *ingármesz* helyett: *ingárrász, sar* (irni) igéből lesz *insarmesz* helyett: *insarrász, gub* (megerősiteni) igéből lesz *ingubmesz* helyett *ingubbusz.* Más esetekben meg azt látjuk, hogy a jobbhangzás kedvéért egy *m* betü becsuszik két magánhangzó közé; igy a *ká* (irni) ige részesülője nem *ká-a,* a hogyan a szabály megkövetelné, hanem *káma, dun* (menni) részesülője nem *dun-a,* hanem *dunma,* a mit valószinüleg igy ejtettek ki: *dumma.*

Ellenfeleinknek még egy ellenvetéséről kell itt megemlékeznünk. Azt mondják ugyanis, mint fentebb emlitettük, hogy a szumirban a szógyököket, akár főnevek, akár igék, megkülönböztetés nélkül alkalmazzák, holott például a magyarban megkülönböztető ragokat használnak; például *szó* és *szólni, hely* és *helyezni;* épp igy, ha a gyök ige, csak egy rag hozzáfüggesztése által változhatik át főnévvé; igy: *olvas* és *olvasás, él* és *élet.* Erre vonatkozólag *Riedlhez* folyamodunk, a ki nyelvtanában azt mondja, hogy ama szógyökök közül, a melyeknek eredeti egyszótagu formájuk-

ban ma is határozott értelmük van, némelyeknek főnévtermészetük, másoknak igetermészetük van; igy: *les* (Hinterhalt) és *les* (auflauern), *fog* (Zahn) és *fog* (erfasst). Ugyanezt látjuk a jakutban és a mandsuban is. Ez valószinüleg megmaradt még az ősi állapotból, a midőn, miként a baszk nyelvben még ma is látjuk, megkülönböztetés nélkül használták a szógyököket főnevekül és igékül. Ha tehát még a magyarban is sok ősi szógyököt találunk, a mely ige is meg főnév is egyuttal, miért csodálkozzunk ezen a szumirban, a mely több ezer esztendővel idősebb a magyarnál? E mellett azonban a szumirban is találunk nagyon sok szógyököt, a melyet már a szokás az egyik vagy a másik kategóriába sorozott és a melyet csak mint igét, vagy csak mint főnevet ismerünk. Az utóbbiak nagyobb része természetesen több szótagu, de valószinüleg ezek is származtatott szavak, csakhogy még ma nem tudják őket alkotó elemeikre fölboncolni.

Térjünk már most át a származtatott szavakra. *Halévy* iskolája itt fölhivja a figyelmet a szumir nyelvnek egy sajátszerüségére, a melylyel egyetlen finn-ugor nyelvben sem találkozunk, hanem igenis az asszirban, s ez a gyök megkettőzése, a mikor az alapértelemnek erősebb kifejezést akartak adni; igy: *mi* (sötét), *mimi* (nagyon sötét); *bár* (kötelék), *bárbár* (köteg); ugyanilyen a héber *gál* (forgatni) és *gálgál* (kerék), *ráb* (nagy) és *rábráb* (nagyon nagy). Az antiszumi-

ristáknak ebben sincs igazuk, mert ha csak a magyart veszszük, itt is számtalan gyökismétlést látunk, igy: *főfő, különkülön, dibdáb, diribdarab, dinomdánom, hejehuja* stb. Egyébiránt ez a képzés olyan elemi és oly természetes, hogy nem hiszem, hogy csak egyetlen nyelv is volna a világon, a melynél ne fordulna elő.

A szumirban a főneveket, a mellékneveket és az igéket rendesen ugy képezték, hogy miként a magyarban ragokat tettek a szógyökök után; ez alul azonban, bár ritka esetekben, kivételnek is volt helye. Négy oly képzőt ismerünk, a mely csak a gyök elé járulhatott, csakhogy ma már ezekről is bebizonyult, hogy nem előszócskák, hanem egészen különálló szavak voltak, a melyek tehát a szabályt éppenséggel nem változtatták meg. Ezek a szavak: *nam* (minőség, sors), pl. *nam-ungal* (királyság), *nam-gab* (szabadság), *nam-ad* (atyaság), *nam-tur* (gyermekség); *id* (hely, helyiség), pl. *id-kuszu-a* (nyugvó sátor), *id-lal* (ciszterna), *id-bat* (székhely), *id-már* (lakóház); *ki,* a mely megfelel a magyar *a ki*-nek, pl. *ki-pal* (a ki csal, csaló), *ki-lal* (a ki fenntart, fenntartó); *a-, -e,* a mely a folytatást, a következést fejezi ki, pl. *pin* (alapitás) és *a-pin* (épület), *gir* (kezdet) és *e-gir* (folytatás), *nim* (fölemelni) és *e-nim* (magas). De még ha ugy volna is, hogy ezek a szócskák előszócskák voltak, még ebből sem következnék az, hogy a szumirok vétettek az urál-altáji nyelveknek ama szabálya ellen, a mely nem türi meg az elő-

szócskákat. Akárhány példát idézhetünk a magyarban, a melynél azt látjuk, hogy ez a nyelv igenis ismeri és használja az előszócskákat, igy: *legjobb, legeslegszebb,* de azután a *meg-, ki-, be, át, hátra-, túl* stb. stb. megannyi előszócska, a melynek létezését és természetét nem lehet eltagadni. Igaz ugyan, hogy ezzel a nyelvtani jelenséggel az összes finn-ugor és török-tatár nyelvek között csakis a magyarban találkozunk, de ez egy bizonyitékkal több arra, hogy az összes urál-altáji nyelvek között a magyar a szumirnak a legközelebbi rokona. Megjegyezzük még, hogy a szumir *nam* teljesen azonos a magyar *nem* (faj) szóval és a szumir *id* teljesen azonos a magyar *itt* szóval s a magyar *itt*-tel éppugy képezhetünk szavakat, mint a szumirok képeztek az *id*-del, pl. ittlét.

E mellett azonban még egyszer megjegyezzük, hogy a szumir szavakat, miként az összes urál-altáji nyelvekben, rendesen ugy képezték, hogy ragokat illesztettek a szavak mögé. A leggyakoribb szóképző ragok voltak:

-ga, a mely a hozzátartozást és függést fejezte ki, igy: *ka* (beszélni) és *ka-ga* (hivás, név), *mi* (sötét) és *mi-ga* (esti szürkület), *kubappár* (pénz) és *kubappár-ga* (birság), *dan* (hatalmasnak lenni) és *dan-ga* (hatalmas), *ji* (jónak lenni) és *ji-ga* (jó), *zi* (élni) és *zi-ga* (élő), *sze* (boldogság) és *sze-ga* (boldog).

-ik, a melylyel főneveket és melléknevek et képeztek, pl. *hul* (gonosz) és *hul-ik* (gonosz-

tevő), *nir* (kormányozni) és *nir-ik* (fejedelem), *uddu* (fölemelni) és *udda-ik* (kiváló).

-da képzőnek egyénesitő és részletező értéke van, pl. *bu* (hosszunak lenni) és *bu-da* (hosszu), *mu* (név) és *mu-da* (hires), *tar* (törvényt ülni) és *tar-da* (biró), *a* (viz) és *a-da* (vizfolyás, folyó).

-ba részt fejez ki, pl. *ka* (száj) és *ka-ba* (szájnyilás), *bat* (fal, kerités) és *bat-ba* (torony).

-ma rendesen ország- és helynevekhez járult, pl. *Urunu-ma* (Ur kerülete), *Unu-ma* (Unu városi).

-ka az összességet fejezi ki, pl. *Urunu-ma-ka* (Ur kerület összessége).

Az utolsó példa azért is nagyon érdekes, mert azt mutatja, hogy olyan szavakból, a melyek már egy képző hozzáfüggesztése által formálódtak, ujabb képzőrag hozzáfüggesztésével uj szavakat lehet képezni, egészen ugy, mint pl. ebben a magyar szóban: *hal-hat-atlan-ság.*

A szumir szavakat ugy ragozzák, hogy a ragokat egyszerüen a szógyökhöz illesztik; az előbbiek csak annyiban szenvednek változást, hogy a hangzóharmónia szabályainak alá vannak vetve. Ime egy példa:

Nominativus: — *adda* (atya).
Akkuzativus: — *adda* (atyát).
Genitivus: — *adda* (atyáé, atyának).
Dativus: *-ra, -r, adda-ra* (atyának).
Illativus: *-ku, adda-ku* (atyához).

Inesszivus: *-ta, adda-ta* (atyában).

Szuperesszivus: *-ge, adda-ge* (atyára).

Szublativus: *-gelál, adda-gelál* (atya felett, atyán felül).

Delativus: *-lálge, adda-lálge* (atya alá).

Ablativus: *-na, adda-na* (atyától).

Adesszivus: *-la, adda-la* (atyába).

Posszesszivus: *-lal, ada-lal* (atyáé, atyának).

Komitativus: *-kit, adda-kit* (atyával).

Instrumentális: *-li, adda-li* (atya által).

Equativus: *-gim, adda-gim* (mint atya, atyaként).

Oppozitivus: *gab-, adda-gab* (atya ellen, atyával szemben).

A többesszám *-mesz* képzője, egészen ugy, mint a magyarban, a szógyök és az esetrag közé kerül, igy: *adda-mesz* (atyák), *adda-mesz-ra* (atyáknak). Ugyanez a szabály áll, ugy a szumirban, mint a magyarban, a birtokragra nézve is, a mely közvetetlenül a szógyök után következik; például *adda-mu* (atyám), *adda-mu-ra* vagy *adda-mu-r* (atyámnak), *adda-mesz-mu* (atyáim), *adda-mesz-mu-ra* (atyá-im-nak). Tisztán és félreismerhetetlenül magyar ragozás ez, a melyet nem lehet semmiféle más nyelv ragozásával összetéveszteni. De nemcsak a szerkezet hasonló, hanem a rokonság még sokkal tovább megy. Nem lehet puszta véletlen, hogy az inesszivus a szumirban -ta, a magyarban pedig -tt, pl. amott, Pécsett;

hogy a szumir ablativus (a mely sokszor genitivus is) *-na,* a protomédban szintén -na, az údban *-nai* és *n,* a mordvinban és lappban *-en,* a finnben *-n,* a törökben *-in,* a mongolban *-jin,* a mandsuban *-ni* és a magyarban *na(k)*; hogy a genitivusnak tulajdonképpen sem a szumirban, sem a magyarban nincsen ragja (az atya kése); hogy a szumir dativus (-ra) teljesen megfelel a magyar szuperesszivusnak (-ra, -re), a melylyel értelemben is rokon; hogy a szumir illativusz (*ku*) annyira rokon a magyar *-hoz*-zal, hogy sok helyen még most is *-hó*-nak ejtik ki; hogy a szumir szublativus (*-gelal*) magyarul *felül,* hogy a szumir equativus (*gim*) magyarul *ként* stb.

Az urál-altáji szellemről tanuskodik az is, hogy mindezek a ragok eredetileg szógyökök voltak, igy a *-ra* gyöke *ra* (feléje menni), a *-ku* gyöke *ku* helyezni, tenni, a *-ge* gyöke *ge* (a mi lent van), a *-lal* gyöke *lal* (megtölteni, elvenni), a *-gab* gyöke *gab* (mell), a *-gelál* össze van téve *ge* és *lál*-ból (fent+lent), a *lálge* pedig *lál*-ból és *ge*-ből (lent+fent). Az összes finn-ugor nyelvek a mai napig megtartották azt a képességüket, hogy egyes szavakból esetragokat képeznek; legjobban látjuk ezt a magyarban, hol *bél*-ből lett a *bele* és *-ba, be,* a *távol*-ból lett a *-tól, -től,* a *kép*-ből lett a *-képen* s a *kor* is időhatározó lett. Hasonló dolgokat konstatálhatunk az összes urál-altáji nyelvekben s ez az oka annak, hogy a ragozásban oly nagy eltérések mutatkoznak; mindegyik nép saját szótárának se-

gitségével folytonosan uj ragokat alkotott és alkot még ma is és ha ezen a nyomon akarnók az urál-altáji nyelveket összehasonlitani, ugy erről a vállalkozásról nagyon hamar le kellene mondanunk; eredménynek az is nagyon elég, a mit föntebb a magyar és a szumir ragozás hasonlatosságáról kimutattunk, a mihez még a hangzók harmóniája és a ragoknak a szavak után való illesztése is járul. Annyi ezer év mulva ennyi hasonlatosság valóban meglepő!

Az antiszumiristák azt állitják, hogy a szumir többesszám képző *-mesz* (igéknél -esz) és a magyar *-k* között nincsen semmi rokonság. Ebben sincs igazuk és hogy mily alaposan tévednek, megmutatja *Müller* Miksa Letter on the turanian languages, a mely könyvének 200. lapján a következőket mondja: „The old ugric termination of plural is äs. This exists in the Syrianian *jas* (äs); in Lapponian the *s* becomes *h*, in Finnish *t*, which exists in the Ostiakian *et*. According to Castrén, the original form of the plural was *t*. This is changed in *Hungarian* and Lapponic into *k*, in Kamassian into *je, san, sän*. In Turkish the original sign of the plural was *s* or *t*; this *t* in Osmanly became *k*; but *lar* is now used as a secondary formation of the plural in Turkish.“ *Müller* bizonyitása szerint tehát a szumir *mesz* vagy *esz* és a magyar *k* között nagyon közeli a rokonság.

De volt ám a szumirnak még egy másik töb-

besszám képzője is: *ene* vagy *en,* a melyet azonban nem alkalmaztak ugy, mint a *mesz*-t, a mennyiben ugyanis a szószerkezetben nem következett a főnév után, igy például *ennun-ak-en,* magyarul: a kötelességekért, vagy: *un-ma-l-ene,* magyarul: az emberek közt. Ez a többesszám képző is megvan a magyarban, mert ezekben a szavakban: ketten, hárman, százan, ezren, sokan, hányan, az *an* és *-en* többesszám képző, a mit az is bzonyit, hogy e szavak után az igét mindig többesszámba kell tennünk, például: ketten voltak, sokan lesznek.

Némely tudósok szerint a szumirnak duálisa is volt; *Lenormant, Oppert, Hommel* és mások állitják, *Haupt* és *Delitzsch* tagadják. Amazok fölhoznak egy csomó urál-altáji nyelvet, melynek még ma is van kettős száma és azt állitják, hogy a többi közt a magyarban is megvolt, de kiveszett belőle. Egyébiránt szerintük is a szumirban nagyon ritkán használták a duálist és inkább csak páros tárgyak megjelölésére alkalmazták. *Kasz* vagy *kát* (kettő) szóval fejezték ki, például *szi-kát* (szempár), *pi-kát* (fülpár).

Érdekesnek tartom még megjegyezni, hogy miként a magyarban, ugy a szumirban is három esetet lehetett rag nélkül kifejezni: a nominativust (adda, atya), a genitivust (adda, az atya [gyermeke]) és az akkuzativust (adda, a magyarban bár ritkábban, többnyire költőknél: elvesztettem gyermekem, csodatevő, háztüznézés).

A szumirban, miként a magyarban, nem is-

merik a nemek megkülönböztetését s a szumir ezen a hiányon egészen ugy segit, mint a magyar. A magyarban összetett szavakat alkotunk, a melyeknek második eleme *nő* vagy *né*, például *királynő, barátnő, mosónő;* ugyanezt cselekedte a szumir is; összetett szavakat képezett, a melyeknek második eleme *-rak* volt, igy: *tur-rak* (leány), szó szerint: fiu+nő; *dam-rak* (feleség), szó szerint: férj+nő. Annyira volt ez két szó, hogy például a birtokragot a két szó közé illesztették, például *dam-bi-rak* (felesége), szó szerint: férj+e+nő. Ezt látjuk a magyarban még ma is efféle szóösszetételeknél: lelkem furdalása, e helyett: lélekfurdalásom, ura a háznak, e helyett: házi ur.

A szumir genitivusról kell még néhány szóval megemlékeznünk, a mely eltérni látszik a magyartól, de csak látszik, mert valósággal ugyanegy szabály szerint képződött mind a kettő. Azt már mondtuk, hogy a szumirban a puszta szógyökkel képezték a genitivust és hogy ez a szabály a magyarban is megvan, például: az atya háza. Nagyobb eltérésnek látszik azonban az, hogy a szumirban a genitivus rendesen a nominativust követi, például: *e ungal* (a király háza), szó szerint: ház király-(nak).

De erre az eltérésre is akárhány példát találunk a magyarban, igy például: egész légióját az angyaloknak küldte segitségére; csakhogy a mi a szumirban szabály maradt, az a magyarban az idők folyamán kivétel lett. Azonban ez a szabály

megmaradt más urál-altáji nyelvekben is. Igy a cseremisz még ma is ezt mondja: *erga Daviden* (Dávid fia), a votyákban is ezt látjuk: *pi inmarlen* (Isten fia), a protomédben: *tar Kurasna* (Cirus sarja). Azonban még a szumirban is találunk akárhány kivételt e szabály alul, igy például: *mun-tik* (homlokzat), szó szerint: tégla+homlok; *má-tik* (a hajó előrésze), szó szerint: hajó+előrész; *kiku-tik* (felső emelet), szó szerint: székhely+előrész.

Még egy másik eltérést kell fölemlitenünk, a mely a magyar és a szumir között mutatkozik és ez az, hogy a szumirban a melléknév a főnév után következik, a magyarban pedig a megforditott sorrendet látjuk. Igy: *a nagy ház* szumirban *e gál* (ház nagy), a hatalmas istenek: *an danga-mesz* (isten hatalmasak). Azonban ez az eltérés nem bizonyitja azt, hogy a szumir nem tartozik az urál-altáji nyelvcsaládhoz, mert pl. a votyákban, a magyarnak ebben a közeli rokonában is a főnév mögé teszik a hozzátartozó melléknevet. Két ősrégi turáni nyelv közül az egyik, a szúzai, állandóan a főnév elé tette a melléknevet, igy: *gik szunkik* (hatalmas uralkodó), mig a másik, a protoméd, a szumirok példáját követte s a főnév mögé tette a melléknevet, igy: *ku irszarra* (nagy király), szó szerint: király nagy; *annap irsarra* (nagy isten), szó szerint: isten nagy. Azonban ezt az eltérést bőven helyreüti egy másik szabály, a melylyel a szumiron és a többi urál-altáji nyel-

ven kivül egyetlen más nyelvnél sem találkozunk és ez az, hogy a mig minden más nyelvnél a főnév és a melléknév két külön, önálló szó, a mely egymással nemben, számban és esetben megegyezik, addig a szumirban állandó szabály, hogy maga a főnév teljességgel hajlithatatlan és csak a melléknév kapja meg a többesszám, a birtokos névmás és az eset ragját. Ugyanezt látjuk a magyarban is, csakhogy természetesen annál a körülménynél fogva, hogy a melléknév a főnevet követi, megforditott sorrendben. Igy azt mondják a szumirban: *an danga-mesz* (a hatalmas istenek), szó szerint: isten hatalmasak; *an danga-mesz-á-ni* (hatalmas istenei), szó szerint: isten hatalmasai; *an danga-mesz-ra* (a hatalmas isteneknek), szó szerint: isten hatalmasaknak. Habár nem tagadható, hogy a ma élő urál-altáji nyelvek és a szumir nyelv között erre a pontra vonatkozólag eltérés mutatkozik, de másrészt azt is el kell ismerni, hogy ugyanitt más tekintetben oly analógiát találunk a szumir és a magyar között, a mely a rokonságot egészen kétségtelenné teszi.

A szumir ékiratokon kétféle számrendszerrel találkozunk, a hatvanas és a tizedes számrendszerrel; amannál a fokozat 1, 10, 60, 600 (60×10), 3600 (60×60), a másiknál pedig 1, 10, 100, 1000. Mind a két rendszer szerint egészen 60-ig egyformán jelölték a számokat. Az egységet 𒁹 fejezi ki és tizen alul annyiszor ismétlődik, ahány

egység van a számban foglalva; igy: 2,

4, 5, 9; a 10 jele s ez is

annyiszor ismétlődik, a hányszor tiz foglaltatik

a számban egészen 60-ig; igy: 20,

30, 40, 50;

a tizes és egyes számokat ugy jelöljük meg, hogy előbb a tizes számot irjuk le és csak azután az

egyest; igy: 22.

Hatvantól fogva eltér a megjelölés. A hatvanas rendszer szerint kétféle mód van a számok kifejezésére: a szám és a sokszoros nevének használata. A számokkal való megjelölés, a melylyel a Szenkerében talált mértani táblákon találkozunk, tökéletesen megfelel annak, a melyet a körnek fokokra, percekre és másodpercekre való felosztásánál még ma is használunk (1^0 1' 1"). A 60 itt uj egységek sorozatának tipusává válik, a melyeknél 60^2 vagy 3600-ig ugyanazokat a jeleket használjuk, mint az első fokozat egységeinél. A másodfokozásu számok, vagyis a 60 sokszorosai megelőzik az elsőét; igy: 61 ($1 \times 60 + 1$),

62 (1×60+2), 70 (1×60+10),

114 (1×60+50+4), 120 (2×60)

143 (2×60+20+3),

716 (11×60+50+6), 3376 (56×60 +16), 3579-en vagyis 59×60+59-en felül a számok uj sorozata kezdődik, a melynek egysége 60^3 vagyis 3600, s a mely a másik kettő elé helyeződik; pl. 4096 (1×3600+8+60+16),

9261 (2×3600+36+60+21),

24389 (6×3600+46+60+29).

A tizedes számolást kizárólagosan számokkal fejezik ki; 60-on felül folytatni kell a tizedes ismétlését annyiszor, a mennyiszer a számban foglaltatik egészen százig, pl. 70, vagy pedig a

50-nek felel meg, hogyha tizes szám következik utána, pl. 60 (50+10),

70 (50+20) stb. A 100 jele az 1000-é

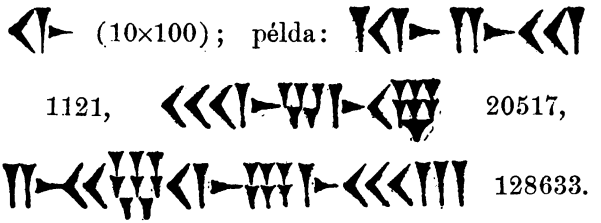
(10×100); példa: 1121, 20517, 128633.

A két számrendszer közül a hatvanas mindenesetre a régebbi, mert a legrégibb leleteken kizárólagosan ezt látjuk; a tizedes rendszer csak később fejlődött ki a semiták befolyása alatt; az utóbbi határozottan az asszirok találmánya, a melyből egy-két számnak a neve is átkerült az ujabb szumir nyelvbe, igy *me* (100), a mely héber és asszir nyelven *mea*.

Térjünk már most át magukra az egyes számokra. Eddig megállapitották az első öt számnak a nevét, ezek:

id (egy)

kat (kettő)

isz (három)

nin (négy) 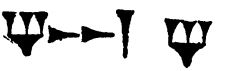

gid (öt). 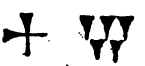

Ezek közül *id*-hez és *kat (kasz)*-hoz semmi kétség sem fér. A háromra nézve eltérők a vélemények: *Lenormant* szerint *isz, Sayce* szerint *essza* vagy *issza, Haupt* szerint *pesz, Hommel* szerint *gusz.* Négy *Lenormant* szerint *szán* vagy *szana, Haupt* szerint *tattaba* vagy *tattava, Hommel* szerint *nin.* Öt *Lenormant* szerint *bár, Sayce* szerint *para, Haupt* szerint *szut, Hommel* szerint *gid.* Hat valószinüleg *asz* volt, hét pedig *szesz* vagy *szeszna.* A nyolcat és a kilencet még nem ismerjük. A tiz *von, van, un, gun.* Ezenkivül még tudjuk, hogy 20 *gaszan,* 30 *guszin* vagy *iszin,* 40 *nimin* vagy *ninin.*

A föntebbiekből látható, hogy a számok kiejtése dolgában meglehetősen nagy eltérés mutatkozik, de ennek is megmagyarázzuk az okát. Az Asszurbanipál palotájában és még egy-két helyen talált szótárak megmagyarázzák az assziroknak, hogy a szumir szavakat hogyan kell kiejteniök; már pedig ezeken a táblákon csupán az *id, kat, nin, gid* és *van* számnevek fordulnak elő és csak ezekről tudjuk, hogy asszir nyelven hogyan ejtették ki. A többi számnak fonetikai följegyzését még eddig nem találták meg és a szumirológok inkább csak sejtik és analógiákból következtetik fonetikai kiejtésüket. Lássuk már most, hogy ezek a szumir számnevek mennyiben felelnek meg az urál-altáji nyelvek számainak:

1. szum. *id,* magy. *egy,* finn *ikszi,* eszt *üksz,* lapp *akt,* cseremisz *ik,* mordvin *veike,* zirjén *ötik,*

vogul *ekve*, osztyák *id*, jakut, ujgur és török *bir*, csuvasz *per*.

2. szum. *kat*, magy. *kettő*, finn *kakszi*, eszt *kaksz*, lapp *kvekte*, cseremisz *kok*, mordvin *kavto*, zirjén *kik*, vogul *kit*, osztyák *kat*, jakut *ikki*, ujgur *iki*, török *iki*, csuvasz *ikke*.

3. szum. *isz*, magy. *három*, finn *kolme*, eszt *kolm*, lapp *kolm*, cseremisz *kum*, mordvin *kolmo*, zirjén *kujim*, vogul *korom*, osztyák *csudem*, jakut *üs*, ujgur *ücs*, török *ucs*, csuvasz *vissze*.

4. szum. *nin*, magy. *négy*, finn *nelje*, eszt *nelli*, lapp *nielj*, cseremisz *nil*, mordvin *nile*, zirjén *kvait*, vogul *kot*, osztyák *csut*, jakut *alta*, ujgur *altj*, török *olta*, csuvasz *alti*.

5. szum. *gid*, magy. *öt*, finn *viiszi*, eszt *viisz*, lapp *vit*, cseremisz *visz*, mordvin *väte*, zirjén *vit*, vogul *et*, osztyák *vet*, jakut *biesz*, ujgur *bis*, török *bes*, csuvasz *pilik*.

6. szum. *asz*, magy. *hat*, finn *kuuszi*, eszt *kuusz*, lapp *kot*, cseremisz *kut*, mordvin *koto*, zirjén *kvait*, vegul *kot*, esztyák *csut*, jakut *alta*, ujgur *altj*, török *alti*, csuvasz *olta*.

7. szum. *szesz-(na)*, magy. *hét*, finn *szeicemän*, eszt *szeice*, lapp *cec*, cseremisz *szim*, mordvin *sziszem*, zirjén *szizim*, vogul *sziu*, osztyák *tabet*, jakut *jedi*, ujgur *szat*, török *jidi*, csuvasz *szicce*.

10. szum. *von*, magy. *tiz*, finn *kimmenen*, eszt *kümme*, lapp *lokke*, cseremisz *lu*, mordvin *kemen*, zirjén *dasz*, vogul *luzeju*, osztyák *jon*,

jakut *on,* ujgur *lava,* török *on,* csuvasz *vonna.*

A föntebbiekből láthatjuk, hogy a számoknál meglepően nagy a rokonság a szumir és az urál-altáji nyelvek, de különösen a magyar nyelv között. Az eddig ismert szumir számok közt alig van csak egy is, a mely a legnagyobb mértékben hasonlatos, sőt majdnem azt merném mondani: azonos ne volna a magyarral. Csak a 3-ra nézve tér el a szumir a magyartól, de itt meg azt látjuk, hogy a szumir szó majdnem teljes épségében megmaradt a török-tatár nyelvekben. A *von* (10) szót ma már nem használjuk ugyan önállóan a magyarban, de annál inkább összetételekben, pl. hatvan, nyolcvan, felhangu szavaknál a hangzók harmoniájához képest: negyven, ötven stb.

A törtszámokat a szumirban igy fejezik ki:

$^1/_8$ $^1/_2$ $^2/_3$ $^5/_6$ $^1/_6$ $^1/_{12}$

A megjelölésnek ez a módja az egységnek hatvan részre való fölosztásán alapszik. Csupán két törtszámnak van külön elnevezése, ezek: *bár* (fél) és *szusszana* (harmad). Az első, figyelembe véve azt, hogy az urál-altáji nyelvekben a *r* minduntalan átváltozik *l*-lé, megfelel a magyar *fél,* a finn *puoli,* az eszt *pool,* a lapp *beele,* a zirjén *pöö,* a mordvin *pel,* a cseremisz *pele* és az osztyák *pelek* szavaknak, a melyeknek mind ugyanaz az értelmük van.

A szumirok a rendszámokat ugy képezték, hogy az alapszámhoz *kam, ka* vagy csupán *k-t* csatoltak. Ez a szabály megvan a magyarban is, a hol a rendszámok szintén *k* betüvel végződnek, igy: *idkam* (első), *katkam* (második), *iskam* vagy *isk* (harmadik). A magyarban kivételt tesz az *első*, de ez a kivétel megvan a szumirban is, a hol *aslam* elsőt jelent. A szumir sokszorozó számokat még nem ismerjük.

A szumir és a magyar nyelv összehasonlitásánál a legnagyobb sulyt kell fektetnünk a névmásokra. Igaz ugyan, hogy a szumirológok nem támaszkodnak csupán ezekre, hogy a szumir és az urál-altáji nyelvek rokonságát megállapitsák, hiszen már az eddigiekből is láttuk, hogy az egy törzsből való leszármazás még csak vita tárgya sem lehet, de erről még jobban meg fogunk győződni a következőkben, mert a szumir névmásoknak az urál-altáji nyelvekéivel való rokonsága rendkivül meglepő és egyuttal jelentős is. Ha a nyelvtudósok csak ezt tudták volna megállapitani, már ez is elég lett volna arra, hogy a rokonság kiderüljön, de mikor ehhez még annyi sok más hasonlatosság és azonosság is járul, ugy még a kételkedőknek is a mi álláspontunkra kell helyezkedniök. Mert nemcsak távolabbi vagy közelebbi hasonlatosságról van szó, hanem egészen másról: oly azonosságról, a mely nem lehet pusztán a véletlen müve.

A szumir névmás a következő:

Első személy:

Szumir:	mu	mina	mu, ummi	mu	mu
Protoméd:	u	mi	m		
Magyar:	én	engem	m k	m	m
Finn:	mä, minä	minun	n (ni)	ni	
Eszt:	ma,minna	mo,minno	n		
Lapp:	mon	mo	m	m	m
Cseremisz:	min	minin	m	m	
Mordvin:	mon		n	m (n)	m
Zirjén:	me	menam		m	
Osztyák:	ma	mana	m	m	m
Szamojéd:	man	man	n	m	
Jurák:	man	man	m (dm)	m (u)	
Jakut:	min	mig-iänä	ben (men)	m	m
Török:	ben	ben-im	im	m	m
Burját:	bi	mi-ni	m (o)	m	
Mongol:	bi	mi-nu			
Nyercsinszk:	bi	mi-n	bi	bi	
Mandsu:	bi	min-i	bi	mini	

Második személy:

Szumir:	zu, zae,		iz, zu	zu	iz
Protoméd:			ta, (ti), sz		
Magyar:	te	téged (et)	sz (l)	d	d
Finn:	sinä, (sä)	sinu (n)	s, (t)	si	
Eszt:	sa (sinna)	so (sinno)	d		
Lapp:	ton	to	k	t	k
Cseremisz:	tin	tin(in)	t	t	
Mordvin:	ton		t (k)	t	t
Zirjén:	te	te-nad		d	
Szamojéd:	tan	tan	nd	l	
Jurák:			d (t)	r (l)	
Török:	szen	szen-in	szen		
Burják:	si	si-ni	s	s	
Mongol:	si	si-nu			
Nyercsinszk:	szi	szi-n	szi	szi	
Mandsu:	szi	szin-i	szi		

Harmadik személy:

Szumir:	an (na)	in, nin	ni) na, ne)	in (an, un, ni)]
Protoméd:	ni (tavi)			
Magyar:	ön	n		n
Finn:	hän	hn		
Eszt:	need			
Lapp:				
Cseremisz:				
Mordvin:				a, n
Zirjén:	nja	njs	njs	
Szamojéd:			n	
Jakut:	kini (onu)		a (en)	a
Török:	ol (on-un)		i (in)	
Burját:	ene		n	
Mongol:				
Nyercsinszk:	nunan	n	n	
Mandsu:	i (in-i)	i		

E mellett a szumirok a magukban álló személyes névmásokat még következőképpen is kifejezték: 1. személy: *dab,* 2. személy: *mun* vagy *men,* 3. személy: *abba* vagy magánhangzóval végződő szó után: *bab.* Ezek a névmások bizonyos igemódoknál az ige elé járulnak és vele egy szóvá forrnak össze, de személyes névmássá csupán a harmadik személyben válnak, a mikor a névmás *bi*-vé változik át.

Még egy érdekes jelenséget kell itt megemlitenem és ez az, hogy az urál-altáji nyelvek legnagyobb része a személyes névmás többesszámu első személyét ugy képezi, hogy a magánhangzót átváltoztatja. Ugyanezt látjuk a szumir nyelvben is. A következő összeállitás szemmel láthatóan mutatja ezt a rokonságot:

	Egyes szám:	Többes szám:
Szumir:	mu	me
Magyar:	én (-em)	mi
Finn:	mä	me
Eszt:	ma	meie
Lapp:	mon	mi
Cseremisz:	min	mä
Mordvin:	mon	min
Zirjén:	me	mi
Osztyák:	ma	men
Szamojéd:	man	me (mi)
Török:	ben	biz-ler
Nyercsinszk:	bi	bu
Mandsu:	bi	be

A szumir névmás többesszámu második és harmadik személyénél eltérést látunk; a *ti* ugy képződik, hogy a *zu*-hoz *nene* járul *(zunene)*, az *ők* pedig ugy, hogy a *ni*-t *(ő)* megkettőzik és lesz belőle: *nene*. A *ne* mind a két esetben többesszámképző és teljesen megfelel a magyar *-en* többesszámképzőnek (ketten, ezren). Erre csak a cseremiszben találunk analógiát, a hol *ők* szintén *nene*. A harmadik személy megkettőzésének példáját a magyarban is látjuk, a hol *önön* nem fejezi ugyan ki a többesszámot, de mégis megerősitést, fokozást jelent.

A mutató névmás a szumirban *bi*, továbbá *gan* és *ana*; az utóbbi kettő bizonyára rokonságban van a magyar *azon* és *ama* szavakkal; az utóbbi különösen azért, mert kezdő- és végbetüje sokszor átváltozott, a szerint, hogy milyen betüvel kezdődött vagy végződött az előző vagy a következő szó.

A visszatérő névmást a magyarban ugy ké-

pezzük, hogy a személyes névmás elé teszszük a *mag-* szócskát, igy: *magam, magad, maga* stb. A mordvinban a *pra* (fej) szócska járul a névmás elé, igy: *prank* (az én fejem-magam), *prat* (a te fejed-magad) stb. A cseremiszben a *ske* (test, személy) szócskát teszik a névmás elé. A szumirban tökéletesen ugyanezen a módon képezik a visszatérő névmást és pedig olyképpen, hogy az *im* (dicsőség, hirnév) szócskát teszik a névmás elé, pl: *im-mu* (az én dicsőségem-magam), *im-zu* (a te dicsőséged-magad), *im-na* (az ő dicsősége-maga.)

A visszamutató névmást sokszor kihagyják a szumirban és ilyenkor elégséges, ha a mellékmondatban a részesülőt használják. Érdekes, hogy ott, a hol a névmást alkalmazzák, különbséget tesznek személyek és tárgyak között, egészen ugy, mint a magyarban, a hol a *ki* személyre és a *mely* tárgyra vonatkozik. A szumirban személyeknél a *mulu* (a ki), tárgyaknál *gár* (a mely) szócskát használják. Mind a két szócska, mint később látni fogjuk, rokon a magyarral; *mulu* a magyarban: mely, a mely, a melyik, *gár* pedig dolog s mint ige megfelel a magyar *gyár*(*tani*) szónak.

A mi a határozatlan névmásokat illeti, ezeknek alaptipusa: *náme* (minden, bármi) és *námnám* (senki, semmi), a melyet, miként a magyarban, mindig a tagadó szócska követ. A *náme* összeköthető a visszatérő névmással; igy azt mondják: *mulu náme* (akárki) és *gár náme* vagy *gár nám* (bármi) és *pár náme* (bármikor). Egyéb határo-

zatlan névmások: *ud-báb* vagy *pár-báb* (bármikor) ezekből a szavakból: *ud* (idő, üdő) és *bab* (más); *sza-te* (mind a ki), a melynek eredetét még nem ismerik; *ana* (minden a mi), *gár ana,* a melynek ugyanaz az értelme; *bár-ku* (egymás ellen), *bár-ta* (egymásban), *bár-bi-ta* (egymással). Az egyik és másik ellentétét a *mulu* (ember) szó ismétlésével fejezik ki, pl.: *mulu mulu-ra ingár-ri* (egyik tesz a másiknak; szó szerint: ember embernek tesz); *mulu mulu-gim* (az egyik mint a másik; szó szerint: ember emberként). Ugyanezt látjuk a cseremiszben is, a hol az *edem* (ember) szót ismétlik, pl.: *edem edeman tásken* (egyik a másikat szorongatta) és a zirjénben, a hol a *mort* (ember) szó ismétlődik, pl. *morta mortösz szetaszni* (egyik a másikat el fogja árulni).

A szumir nyelvtannak legeredetibb része kétségtelenül az ige s különösen ennél a beszédrésznél kell konstatálnunk, hogy az urál-altáji nyelveknek s különösen a magyar nyelvnek ismerete nélkül lehetetlen a szumir nyelv hovátartozóságát megállapitani. Évezredek multak el azóta, a mikor a szumir igét ugy hajtogatták, a mint a következőkben meg fogjuk mutatni s a legutolsó szumir irott emlék s a legrégibb magyar irott följegyzés óta ismét évezredek multak el és mégis mit látunk? Az igehajtogatás szabályai hét-nyolcezer esztendő előtt a szumiroknál egészen ugyanazok voltak, mint ma a magyarban és más urál-altáji nyelvekben. A szumirológok és még inkább

az antiszumirológok azt hitték ugyan sokáig, hogy a szumir és a magyar igehajtogatás között nincsen semmi hasonlatosság s amazok ezért arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a szumir az urál-altáji nyelvcsaládban egészen különálló helyet foglal el, az utóbbiak pedig diadalmaskodva kiáltották: Ime, ennyire jutottak tudományukkal! Maguk is kénytelenek bevallani, hogy a két nyelv nem huzható egy kaptafára! Az egészből azonban az tünik ki, hogy sem az egyik, sem a másik irány művelői nem tanulmányozták az urál-altáji nyelveket és különösen a magyar nyelvet, mert különben lehetetlen lett volna, hogy első pillantásra föl ne tünjék nekik e nyelvek közeli rokonsága még az igehajtogatás dolgában is.

Minden szumir igető alkalmas arra, hogy megkettőzés által uj igét adjon, a melynek frequentativ, faktitiv vagy intenzitiv értelme van. Igy *um* (hagyni) igéből lesz *umum* (elhagyni), *bu* (eltávolitani) igéből *bubu* (messzire visszamenni), *szi* (teljesiteni) igéből *sziszi* (befejezni), *kur* (elválni, föllázadni) igéből *kurkur* (ellenségeskedni), *mu* (adni) igéből *mumu* (visszaadni), *gám* (hajolni) igéből *gámgám* (meghajolni), *pám* (emlékezni) igéből *pámpám* (kihirdetni), *tuk* (birni) igéből *tuktuk* (birtokba helyezni) stb. A megkettőzött igető néha, bárcsak kivételesen, intranzitiv értelemel bir, pl. *mál* (megtölteni) és *málmál* (tele lenni, létezni), *gár* (tenni, csinálni) és *gárgár* (létezni). A megkettőzés néha tökélet-

lem, de ez csak a szebb hangzás kedvéért van, igy e helyett: *gárgár* ezt is mondjuk: *gágár,* vagy e helyett *dibdidibdi* (elvenni) ezt mondják: *dibdibdi.* Oly igéknél, a melyek főnévből és igéből származtak, csupán a második szótőt ismétlik meg, pl. *ud-du* (kimenni) és *ud-dudu* (kiválni, kimagaslani). Az igeképzésnek ezt a módját más urál-altáji nyelveknél is látjuk, habár ma már nem oly nagy mértékben, mint a szumirban; igy a magyarban *kotkodácsol, tereferél, inogbinog, csendülbendül, zsongbong, himezhámoz* tökéletesen ugyane szabály szerint készült. Miként a magyarban, ugy a szumirban is a megkettőzött ige teljesen uj szó, a melynek éppen ugy megvan a saját hajtogatása, mint az eredeti igetőknek.

Még egy másik, igen nevezetes hasonlatosságot látunk a szumir és a magyar ige között. A magyar igének megvan ugyanis az a sajátossága, hogy bizonyos szócskáknak és ragoknak beillesztésével mindig más és más értelmet tudunk az igének adni; ilyen *-hat, -ogat, -at, -tat* stb. Igy pl. a *zár* igéből képezhetjük ezeket: zárhat, zárathat, zárogat, zárogathat, zárogattathat stb. Ugyanezt látjuk a szumir nyelvben is, a mint ezt a következőkben részletesebben fogjuk ismertetni.

A szumir igeragozás rendkivül gazdag és már ez is kizárja azt, hogy a szumir föliratok az asszirnak ideográfiai átirásai legyenek. Megkülönböztetjük a *prepozitiv* igehajtogatást, a melynél a névmás és az ige értelmét megváltoztató

szócska az ige elé kerül, és a posztpozitiv igehajtogatást, a melynél a hajtogatás egészen ugy történik, mint a magyar nyelvben és a többi urál-altáji nyelvben. A perifrasztikus ragozás, a mely a *men* (lenni) segédigével történik, megfelel a mi szenvedő alakunknak. Mindegyik igeragozásnál az ige értelmét tizféleképpen módosithatjuk, a szerint, a mint egy vagy más igekötöt teszünk az első hajtogatás szerint az ige elé, a második szerint pedig az ige mögé. Ezek: 1. az egyszerü ige 2. a kauzativus *tan,* 3. a viszonyossági és kooperativ *ra,* 4. a gratifikativus *szu,* 5. a marasztaló *mun,* 6. a gyarapitó *imma,* 7. a fokoztató és erősbitő *ra-dan,* 8 .a marasztaló kauzativus *mun-da,* 9. a. marasztaló grafitikativus *mun-sza* és 10. a gyarapitó kooperativus *im-mara.* Mindegyik ige bármilyen kötöszócskával állitó és tagadó formában használható; az utóbbi esetben a *mu, me* vagy *nam* (nem) tagadószócskát teszszük az ige elé.

Lássuk már most, vajjon abban, a mit legutóbb elmondtunk, megállapitható-e a rokonság a szumir és a magyar között. Az antiszumirológok azt állitják, hogy egyetlen urál-altáji nyelvben sem tudunk arra példát, hogy az ige értelmét megadó szócska (ra, szu, ra-dan stb.) az ige elé kerüljön és semmi sem különbözteti meg az urál-altáji nyelveket annyira a többi nyelvcsaládoktól, mint az, hogy ezek a partikulák mindig az ige mögé kerülnek s ez az oka annak, hogy az urál-altáji nyelvekben nem prepoziciókat, hanem posztpozi-

ciókat találunk. *Halévy* iskolájának mint a többi másban, ebben sincs igaza, mert hogy csak a magyarnál maradjunk, a melyből minduntalan (rosszul alkalmazott) példákat idéz, itt is azt látjuk, hogy egyetlen ige sincsen, a mely elé ugynevezett prepoziciót ne tudnánk tenni, azaz a mely meg ne türné, hogy a posztpozició az ige elé kerüljön, sőt mi több, az egyenes szórendjükből ki nem forgatott mondatokban csakis ezt látjuk. Hogy az ezer meg ezer szóból csak egynéhányat idézzünk: hátradőlni, félrebeszélni, általlépni, keresztülszurni stb. De vannak azután bizonyos esetek, a mikor ez a rend fölbomlik s a partikula az ige mögé kerül, pl. ne beszélj félre. Ugyanez a szabály dominál a szumirban is, a hol a föntebb emlitett szócskák az igék elé járulhattak és az ige után is következhettek, a szerint, a mint értelmük és a szórend megkövetelte. Ez a szabály tehát mind a két nyelvre nézve egyaránt áll.

A másik ellenvetésük az antiszumiristáknak az, hogy a szumirban a tagadószócska (*mu, me* vagy *nam*) mindig összeforrt az igével, holott a magyarban a *nem* vagy *ne* teljesen önálló szó, a melyet az igével sohasem lehet összeforrasztani. Erre az a feleletem, hogy ez az eltérés csak látszólagos, mert igaz ugyan, hogy a tagadó szócskát két szóban irjuk a magyarban, de a kettő annyira együvé tartozik, hogy el sem választható egymástól és csak rendkivül ritka kivételekben lehet valami más szót közéjük szurni. Puszta vé-

letlen, hogy a magyar nyelv helyesirása nem ugy fejlődött, mint a szumiré, mert ha a folytonosság meg lett volna, ugy ma ezt: *nem látom,* bizonyára igy irnók: *nemlátom.*

A jelen időt a szumirban ugy képezzük, hogy az igetőhöz *e* vagy *a* betüt függesztünk, vagy pedig a végső mássalhangzót megkettőzzük és csak ezután illesztünk hozzá egy a hangzók harmóniájának megfelelő magánhangzót; a mult időt ellenben ugy képezzük, hogy meghagyjuk az igetörzset egyszerü alakjában; pl. *in-lál* (mérlegelt, fizetett), *in-lál-e* (mérlegel, fizet); *in-ku* (helyezett), *in-ku-e* (helyez); *in-gár* (tett), *in-gár-e* (tesz); *in-gub* (megerősitett), *in-gub-ba* (megerősit) stb. A többes szám különbözik a két időnél; a multidőnél ritkán *mesz,* gyakrabban *esz, usz* vagy *asz* a hangzók harmóniája szerint; a jelen idő többesszáma *ne* és *ene.* Mind a két többesszámképzőnek a magyarral való közeli rokonságát már föntebb kimutattuk.

Ha a jelentő módot akarjuk kifejezni, ugy a személyes névmást egyszerüen az ige elé teszszük. Ezek a személyes névmások, melyek szintén a legnagyobb mértékben rokonok a magyarral, a következők: 1. személy: *mu* vagy *im* (én), 2. személy: *iz* vagy *z* (te, megfelel a magyar *sz*-nek, például jársz, irsz), 3. személy: *in, an, un, ni, na, ne* (ő, megfelel a magyar *-en*-nek, pl. teszen, megyen). Ezek a névmások a többesszámban nem változnak meg, egyetlen eset kivételével, a melyre

később fogunk rátérni. A többesszámot, mint már előbb emlitettük, az igéhez füzött többesszámképzőről ismerjük meg.

A kérdő alakot egészen ugy képezik, mint a jelentő módot, csakhogy az ige elé ezt a kérdő szócskát teszik: *abamu?* (kicsoda?)

A kötmódot ugy képezzük, hogy az ige elé illesztjük a *gan* szócskát, a melyből a szomszédbetük befolyása alatt *ga, cha,* sőt néha *a*(*ha*) is lesz. A *gan* értelme vagy *legyen* vagy *ez;* mind a kettőnek ugyanegy gyöke van. Az ilyen formák: *ga-gár* (tegyen), *cha-bab-dib* (hozzon), *cha-ba-nisár* (irjon), elemezve igy forditandók: sit+facere vagy hoc+facere; sit+ille+ferre vagy hoc+ille+ferre+; sit+ille+illud+scribere vagy hoc+ille+illud+scribere. A képzésnek ez a módja egyáltalában nem idegenszerü az urál-altáji nyelvekben; igy, hogy csak egy példát idézzünk, a zirjénben a kötmódot ugy képezik, hogy az ige elé a *meg* szócskát teszik pl. *ádzesz,* (lát), *meg ádzesz* (lásson).

A szumir óhajtómódot az asszir forditások hol a kötmóddal, hol a parancsoló móddal adják vissza, minthogy az asszir igének nincsen óhajtó módja. A szumirban ugy képezik, hogy a jelentőmód névmása elé *u* szócskát tesznek, a mely azonban esetleg el is maradhat, igy pl. *u ra-b-tach-e* (intézkednék), a melyben *u* az óhajtómód képzője, *ra* viszonyossági szócska, *b* személyes név-

más, *rach* az igető, *e* a jelen idő képzője. Ugyanez a szó igy is előfordul: *ra-b-tach-e.*

A személytelen parancsoló módot ugy képezzük, hogy az igetőhöz *a* betüt függesztünk, pl. *gárra* (tégy), *duna* (menj), *tuka* (birj). Az *a* betü néha el is marad s ez is rávall a magyar nyelvvel való rokonságra, a hol szintén a sokszor alig kiejthető *j* betü fejezi ki a parancsoló módot.

A határozatlan módban semmiféle rag sem járul az igetőhöz. Az állapotjelző (gerundium) eredetileg a határozatlan mód inesszivusa, mert ugy képezzük, hogy az igetőhöz *ta* szócskát függesztünk, de mihelyt ily módon megformálódott, teljesen függetlenné válik és főnév módjára hajtogatható, csakhogy többesszáma az egyestől nem külömböztethető meg. A hanyatló (szupinum) is eredetileg a határozatlan módból képződött *la* szócska hozzáfüggesztésével s ez is, miként az állapotjelző, rendesen hajtogatható főnévvé változik át, a melynek még az a sajátossága is van, hogy ige módjára is ragozható. Igy vagyunk a részesülővel is, a mely szintén hajtogatható, csakhogy nincs többesszáma, igy: *gut duduá* (az ökrök járván) és nem *gut duduámesz*, a mi különben szintén megfelel a magyar nyelv szabályának. A részesülő ugy képződik, hogy az igetőhöz *á* betüt ilesztünk.

Az okoztató szócska (kauzativ) a szumirban, miként már tudjuk: *tan*, a mely *im* névmás után *ta*-vá, a *bab* névmás után *dan*-ná és *n* betü

után *da*-vá változik át. Mind a négy formában szinte meglepő a hasonlatosság az urál-altáji nyelvek okmutató képzőjével; igy a magyarban *-at, -tat*, a finnben *-tan*, a lappban *-tam*, a zirjénben *-ta*, a votyákban *-t*, a török-tatár nyelvekben *-tar* vagy *-dar*. Erre azt mondják ugyan az antiszumiristák, hogy ez az analógia azért nem áll, mert az urál-altáji nyelvek okmutató szócskája a magyar *tenni (tétetni)*, a finn *tehdä*, a mordvin *tiján*, a török *etmek* szavakból származik és ennélfogva a magyar *-at, -tat* nem okmutató képző, hanem a főigével összeforrt segédige; de ezzel szemben azt jegyezzük meg, hogy a szumirnak is van *te* igéje, a mely teljesen megfelel a magyar *tenni*-nek.

A viszonyossági szócska: *ra*, a mely mindig az igegyök elé járul. Ez a *ra* teljesen megfelel a protoméd *ir* viszonyos névmásnak, a mely szintén igék elé járul s hangzásban és értelemben teljesen megfelel a magyar *-ra*-nak, a mely abban az esetben, hogyha ige elé kerül, *rá*-vá változik át. A két nyelv rokonságának igen nevezetes bizonyitéka, hogy mind a két nyelvben a tagadó szócska *ra*, illetőleg *rá* és az ige közé kerül; pl. *ba-ra-n-temál-e-ne* (nem támadnak együtt), a magyarban pedig: rá nem illik, rá nem hederitenek.

A gratifikativ szócska: *szu*, a melynek eredeti értelme: *kéz*, azután: ajándék, jótett; az a sajátossága, hogy a tranzitiv igét intranzitivvá teszi, vagy pedig, ha már intranzitiv, fokozza jelentőségét. Rendesen a személyes névmás elé ke-

rül, csak a parancsoló módban közvetetlenül az ige elé.

A permanziv szócska: *mun;* mindig a névmás és az ige közé illeszkedik. Értelme mindig objektiv és két névmásnak, alanyinak és tárgyinak, jelenlétét tételezi föl, az utóbbi azonban rendesen csak alattomban értődik, egészen ugy, mint a magyarban, a hol szintén nem szükséges a tárgyi névmást kifejezni, pl. látom, e helyett: látom őt, teszem, e helyett: teszem azt.

A nagyobbitó szócska (augmentativ): *imma,* a mely sokszor *immi*-vé változik át. A névmás rendesen az *imma* és az ige közé kerül. A *nu* tagadó szócskát az *imma* elé teszik s ebben az esetben a két szócska *numma*-vá olvad össze.

Az együttható szócska (kooperativ vagy intenzitiv) a *ra* és *dan* szócskák egyesitése: *ra-dan;* az asszir szövegekben a páel-lel van leforditva, a nélkül, hogy a forditók a kooperativ értelmet visszaadni igyekeztek volna. A *radan* mindig a névmás és az ige közé kerül.

A *munda, munszu* és *immara* szócskák oly ritkán fordulnak elő, hogy értelmezésükkel talán kár lesz az olvasó figyelmét fárasztani.

Mindazok a szabályok, a melyeket eddig elősoroltunk, a prepozitiv igeragozásra vonatkoznak. A posztpozitiv igeragozás ugy történik, hogy a ragot egyszerüen az igetőhöz kapcsoljuk; igy a jelentő mód jelen idejében:

1. szem.: *-mu* (magyarban *-om*)
2. szem.: *-zu* (magyarban *-sz*)
3. szem.: *-nin* (magyarban *-en*)

Többes szám: 1. szem.: *-me* (magyarban *-muk, unk*)
2. szem.: (ismeretlen).
3. szem.: *-ne* (magyarban *-nek*).

Az igeragozásnak ez a módja, a melynek a magyarral való rokonsága kétségbevonhatatlan, ritkább volt, mint a prepozitiv, de azért itt is elég példa maradt fönn, a melyből megtudjuk, hogy ennél a ragozásnál is alkalmazták az ige értelmét módositó szócskákat, igy: *gár-ta-nin* (tétet), *chul-mun-szi-b* (tisztelt engem félelemmel), *ak-imma-ra-n* (hatalmasan közreműködött). A posztpozitiv igeragozásnak nincsen tagadó formája.

A szumir nyelv harmadik, körüliró igeragozásánál a *men* vagy *ven* segédigét használták. Arra akárhány példát találunk, hogy a szumir *m* vagy *v* betü a többi urál-altáji nyelvben *n* és *l* betüvé változott át és igy teljesen bizonyos, hogy a szumir *men* vagy *ven* segédige egészen azonos a magyar *lenni* és *van,* a finn *olen,* az eszt *ollema,* a zirjén *völni,* a votják *van,* a mordvin *ulemsz,* a cseremisz *ilem,* az osztyák *üdem* és a török *olmak* segédigékkel. Miként valamennyi urál-altáji nyelvben, a szumirban is rendetlenül ragozzák ezt a segédigét. Eddig csak következő formáit ismerjük: *men* (vagyok, vagy, van), *mále-men* (én vagyok), *záe-men* (te vagy) és *aba-men* (*ki van?*). A ra-

gozásnak ennél a módjánál a tagadó szócska: *mea*. Példák: *mále gin men* (le vagyok telepedve); *záe mách men* (te fenséges vagy). A szórend tehát teljesen ugyanaz, mint a magyarban.

A föntebbiekből azt láttuk tehát, hogy a szumirban háromféle igeragozás van; ezek közül kettő, a posztpozitiv és a körüliró, teljesen megfelel a magyarnak és a többi urál-altáji nyelvnek. De az igeragozásnak ezt a két módját csak ritkán alkalmazták a szumirban és jelentőségük inkább nyelvtani, semmint összehasonlító nyelvészeti. Rendesen a prepozitiv igeragozást használták és ez az, a mire *Oppert* azt mondta, hogy semmiben sem emlékeztet az urál-altáji nyelvek igeragozására, *Halévy* pedig: hogy a kettő teljességgel összeférhetetlen. De hát igaz-e ez? Lássuk csak, miként áll a dolog. *Castrén* és *Müller* Miksa a mongol és a mandsu igét a turáni ige legkezdetlegesebb tipusának tekintették, a mely teljesen változatlanul megmaradt, mig a többi rokon nyelvnél annyira módosult, hogy még a sorrend is megváltozott. Igy a kinaiban még ma is az ige elé kerül a személyrag és sohasem mögéje. Az emberi elme ezt a sorrendet tekintette legtermészetesebbnek és legelsőnek. E vélemény helyességét az is bizonyitja, hogy a mandsu nyelv most megy át abba az állapotba, a midőn a személyragot az ige végére kezdi illeszteni. Ugyanezt a jelenséget látjuk a szibériai nyercsinszki kerületben is és csak egy-két évszázaddal ezelőtt ment végbe a burjátok-

nál. *Schiefner* bebizonyitotta, hogy a burjátok ezt az uj elvet a jakutok befolyása alatt vették be, a nyercsinszkiek pedig most ugyanezt a burjátok behatása alatt teszik.

Nagyon érdekes a mandsu igét a szumirral összehasonlitani. Jelentő módjukat egészen egyformán képezik: névmás + ige + időrag. Igy a jelen időben a mandsu: *bi-ara-mbi* (irok), *szi-ara-mbi* (rsz), *ere-ara-mbi* (ir), a minek teljesen megfelel a szumir *mu-sar-ri, iz-sar-ri, in-sar-ri.* Miként a szumirban, ugy a mandsuban is lehet a névmás és az ige közé az értelmet módositó szócskákat illeszteni; igy: *bi baha-fi ara-mbi* (tudok irni), vagy *bi baha-fi ara-ha-bi* (tudtam irni). A több szóra való szétválasztás itt csak helyesirási szokás, de a képzés elve mind a két nyelvben teljesen ugyanaz. Azonban ne maradjunk csupán a mandsu igénél, mert ha az összehasonlitásra csupán ez az egy nyelv kinálkoznék, ugy magunknak is be kellene ismerni, hogy ezen az alapon nem lehet a rokonságot megállapitani. De mit szólnak az antiszumiristák ahhoz, ha azt mondjuk és be is bizonyitjuk, hogy a legtöbb finn-ugor nyelv a tagadó formában még ma is a prepozitiv igeragozást használja? A sorrend mindig: tagadó szócska + személyrag + ige, vagy: tagadó szócska + személyrag + módhatározó + ige, egészen ugy, mint a szumirban. Ezt látjuk különösen a cseremiszben, a mordvinban és még több más nyelvben is. Igy a cseremiszben: *istem* (tenni);

állitó formában: *iste-m, iste-t, ista* (teszek, tészsz, tesz), tagadó formában: *a-m-ista, a-t-ista, ak-'-ista* (nem teszek stb.). Ugyanezt látjuk a szumirban is: *nu-mu gár, nu-z-gár, nu-n-gár* (nem teszek, nem tészsz, nem tesz). A cseremisz nyelvnél is ugyanezt tapasztaljuk; igy ezt az igét: *ramamsz* (vásárolni) állitó formáju óhajtó módjában igy ragozzuk: *rama-za-n, rama-za-t rama-z-o* (vásárolnék, vásárolnál, vásárolna), a tagadó formában pedig: *ila-za-n rama, ila-za-t rama, ila-z-o rama* (nem vásárolnék stb.), vagyis ezeknél a nyelveknél is a személyrag az ige elé kerül.

Ezen az alapon már most tovább mehetünk és rátérhetünk a finn igére. A finnben a tagadó szócska: *e,* a mely mindig összeolvad az ige személyragával és igy lesz: *en, et, ei, emme, ette, eivät,* a melyeket igy kell szétbontanunk: *e-n, e-t, ei, e-mme, e-tte* és *ei-vät.* Ebből tehát látjuk, hogy a prepozitiv igeragozás a finn nyelvben is megvan; igaz ugyan, hogy az idők folyamán a ragozásnak ez a módja megszünt, de a tagadó formában még ma is megvan teljes épségében s a föntebb idézett három példából meggyőződhettünk, hogy valamennyi urál-altáji nyelvben eredetileg csak a prepozitiv igeragozást ismerték és csak később, a nyelv fejlődésével fejlődött ki egyuttal a posztpozitiv igeragozás is. Nyilvánvaló tehát, hogy még az eltérő igeragozás dolgában sem szükséges kétségbeesett eszközökhöz folyamodnunk; elég, ha figyelmesen a dolgok alapjára pillantunk, hogy el-

tünni lássuk az összeférhetetlenséget, a mely a szumir prepozitiv és a többi urál-altáji nyelv posztpozitiv igeragozása között állitólag fennforog. Élő urál-altáji nyelvekkel való összehasonlitás alapján itt is meg tudtuk állapitani azt a helyet, a mely a szumir nyelvet a nyelvcsaládokban megilleti és be tudtuk bizonyitani a szumirnak az altáji nyelvekkel való rokonságát.

Több urál-altáji nyelv megtartotta a tagadó igét, a mely az állitó igeragozás után képződött, a hol a személyragot, mint a szumirban, az ige elé teszi, a helyett, hogy hátratenné. Ez a tagadó forma nem keletkezhetett a mostani állitó formából, a mely kizárólagosan posztpozitiv. Ebből a formából természetszerüen csak oly tagadó forma származhatott volna, a melynél a tagadó szócskát az ige mögé illesztik, mint a törökben, vagy a tagadó szócskát az ige elé teszik, mint a magyarban, az esztben és az osztyákban, a hol ez a mód a régi prepozitiv igeragozás elveszésének kompenzálására szolgál. Igy már most természetesnek találjuk, hogy ebből az igeragozásból, a melynél eredetileg az ige elé tették a személyragot, oly tagadó forma keletkezett, a milyent ma a cseremiszben, a mordvinban, a zirjénben, a votyákban és még a finnben is látunk; mintegy következménye ez annak az egyre nagyobbodó igyekezetnek, hogy az egyes nyelvtani elemek hátratétessenek. Mind ebből észszerüen az következik, hogy az urál-altáji nyelvek az igeragozás dolgában a fejlődésnek há-

rom fokozatán mentek keresztül: ezek a fokozatok:

1. A személyragnak az ige elé való illesztése.

2. A személyes névmásnak egyszerüen az ige mögé való tétele, és

3. A hátratett személyes névmásnak személyraggá való átváltoztatása.

A tunguz nyelvek megjegecesedtek ebben az első fokozatban és igéjüket még ma is egészen ugy ragozzák, mint a régi szumirok. A finn-ugor és a török-tatár nyelvek eljutottak már a harmadik fokozathoz, de több finn-ugor nyelv megtartotta a tagadó igeformát, az eredeti szerkezetnek utolsó maradványát. A mi a szumir nyelvet illeti, nyilvánvaló, hogy nyelvtanát az első stádiumból a másodikba való átmenetele közben formálta, a mikor megkülönböztetés nélkül az ige elé vagy az ige mögé lehetett tenni a személyragot, s ez a magyarázata annak, hogy az eddig kiásott emlékeken az igeragozásnak mind a két módjával, a prepozitivval és a posztpozitivval találkozunk.

A szumir ige tehát sehogy sem szolgál akadályul, hogy ezt a nyelvet a nagy turáni nyelvcsaládba sorozzuk, mert még a látszólagos eltérések is olyanok, a melyeket e nyelvek fejlődéséből könnyen megmagyarázhatunk, sőt a fentebbiek után csak természetesnek találunk.

A szumir nyelvben, az urál-altáji nyelvek szellemének megfelelően, nagyon sok utószócskát találunk, a mi szintén a szumirnak és a magyarnak

közeli rokonságáról tanuskodik. Miként a magyar, a szumir is függetlenül, szótárának kincséből képezte utószócskáit, de idővel önálló nyelvtani exisztenciára tettek szert s ez világosan bizonyitja szintaktikai szerepüket, utószócska minőségüket, mert hogyha tovább is főnevek maradtak volna, ugy okvetetlenül az általuk dominált szó elé, nem pedig utána kerültek volna. Egyébiránt némely utószócskánál az elemezés kideritette, hogy esetrag, a melynek önálló szóként való használása kiveszett a nyelvből; ugyanazt látjuk a magyar nyelvnél is, a hol a legtöbb esetragot régi önálló állapotára vissza lehet vezetni.

Az eddig megtalált szumir utószócskák a következők:

ki (-val, -vel), eredeti értelme: hely.

much (-ra, -re), eredeti értelme: rátenni, hozzátenni, szülni.

szága (-ban, -ben között,), *szá* (sziv) szóból.

anna (-on, -en, felett), az *anna* (magas, emelkedett) szóból.

kita (-val, -vel), eredetileg a *ki* inesszivusa.

száta (-ban, -ben, között), eredetileg a *szá* (sziv) inesszivusa.

taku (-tól fogva, óta), a *ta* szó illativusa.

bárgu (felül, -on kivül), eredetileg *bár* (magas) szuperesszivusa.

A szumir utószócskák használatánál is szembeötlő hasonlatosságot látunk a magyar nyelvvel. A magyarban ugyanis az utószócskához illesztjük

a személyragokat, pl. *nek-em, belé-m, benn-e, belől-ünk* stb.; ugyanezt látjuk a szumirban is, pl. *ki-na* (vele), *much-mu* (felettem), *much-na* (felette), *szága-ani* (benne), *bárge-ene* (kivülük).

A szumir nyelvben az utószócskákon kivül sokszor körülirást is használtak, ugy miként a magyarban a *következtében, dolgában, szemben* stb. szavakat alkalmazzák s ilyenkor a szumirban is, miként a magyarban, a függő szó többnyire a sajátitó esetben van.

Áttérünk már most a határozókra s itt mindenek előtt megemlitjük a szumir nyelvnek egy sajátosságát, a mely a legnagyobb mértékben a magyarra emlékeztet s a mely talán egymaga is alkalmas volna a két nyelv rokonságának megállapitására. A szumirban ugyanis ugy képeznek a melléknévből határozót, hogy a melléknévhez a *-bi* szócskát függesztik. Ez a *bi* nem egyéb, mint a harmadik személyü személyes névmás és a melléknévvel kapcsolatosan bizonyos állapotot fejez ki; igy például *galbi* (nagyon) szó szerint ezt jelenti magyarul: *nagy ő*. Lássuk már most az analógiát a magyar nyelvben. Itt a melléknévből ugy képezünk határozót, hogy amahhoz -n betüt vagy *-on, -en, -ön* szótagot hozzáfüggesztünk. Micsoda ez a betü vagy ez a szótag? Nem más, mint a harmadik személyü személyes névmás, a mely önállóan még most is megvan az *ön* szóban, az *en*-ben az efféle névmásnál: enmaga és az *-en* igeragban pl. *tesz-en, vesz-en,*

megy-en, a mi tulajdonképpen ezt teszi: *tesz ő, vesz ő, megy ő,* Midőn tehát a melléknévhez a végből, hogy határozót képezzünk belőle, *-n* betüt vagy *-on, -en, -ön* szócskát függesztünk, tökéletesen ugyanazt cselekeszszük, a mit a szumirok tettek, azaz bizonyos állapotot fejezünk ki és *nagyon* tulajdonképpen azt jelenti: *nagy ön,* vagyis *nagy ő.*

Az összes urál-altáji nyelvekben s igy a szumirban is megvan az a képesség, hogy számtalan szóból tud hely-, mód- és időhatározót alkotni. A képezés módja eltér ugyan az egyes nyelvekben, de a szelleme mindegyik nyelvben ugyanaz. Az eltérés nem nagyobb a szumir és a magyar közt, mint az utóbbi és a hozzá legközelebb álló urál-altáji nyelv között. Az eddig megtalált főbb szumir helyhatározók a következők:

szi (előtt, előre), a *szi* (szem) szóból.

tik (előre), a *tik* (homlok) szóból.

gab (szemben), a *gab* (mell, előrész) szóból.

bár (fent), a *bár* (emelkedett, felső rész) szóból.

ib (bent), az *ib* (belső) szóból.

uddu (fent), az *uddu* (fölemelkedés) szóból.

anta (fent), az *an* (ég) szó inesszivusa.

kita (lent), a *ki* (föld) szó inesszivusa.

száta (bent), a *szá* (sziv) szó inesszivusa.

sziku (előre), a *szi* (szem) szó illativusa.

A főbb időhatározók a következők:

uarata (régen, egykor), az *uara* (régi) szó inesszivusa.

sziduta (egykor, azelőtt), a *szi-du* (előremenni, megelőzni) összetett ige határozatlan nódjának inesszivusa.

egirta (ezután, jövőben), az *egir* (következés) szónak inesszivusa.

parnámeku (jövőben), a *parnáme* (jövendő) szó illativusa.

udbabku vagy *parbabku* (minden esetben), az *udbab* vagy *parbab* szó illativusa.

A módhatározók közül a következőket idézem:

imte (magában, magától).

barra (viszont).

barku, barta (viszonyosan).

Sajátszerü módon képezett határozók a következők:

nam (soha), a *nu* tagadó szócskából.

enna vagy *ene* (még, viszont).

inne (előre).

táán (összesen, összevéve).

Főnevekből és melléknevekből, miként fönebb emlitettük, a *bi* szócska hozzáfüggesztésével képezünk határozókat; igy *gal* (nagy) — *galbi* (nagyon); *mach* (igen nagy) — *machbi* (igen nagyon); *dán* (hatalmas) — *dánbi* (hatalmasan); *tukundi* (itélet) — *tukundibi* (itélve).

Volt ezenkivül a határozók képzésének egy másik módja is, a mely abból állott, hogy a része-

sülőhöz *-sz* betüt ragasztottak. A különbség a kettő között az, hogy ha azt akarom mondani: hatalmasan uralkodom, ugy *hatalmasan* szumirul: *danbi,* mert én cselekszem hatalmas ember módjára, de ha azt mondom: hatalmasan megerősitem a várat, ugy a *hatalmasan* szót igy kell szumirban visszaadnom: *danasz,* mert nem én vagyok hatalmas, hanem a várat teszem azzá. Ilyen, igékből képzett határozók:

tilla, végező	*tillász,* végezve.
duna, haladó	*dunász,* haladva.
sziduna, megelőző	*szidunász,* megelőzve.
gubba, megerősitő	*gubbász,* megerősitve.

Megemlitjük még, hogy a votyákban és a mordavinban is *-sza,* illetőleg *-sz* hozzáfüggesztésével képezik az igehatározókat; de még ha nem volna is ez a hasonlatosság, meggyőzően konstatálhatnók, hogy a szumirban a határozók képzése teljesen megfelel az urál-altáji nyelvek szellemének.

Az antiszumiristák roppant nagyra vannak azzal, hogy a szumirok az asszir *ua*(*va*) kötőszócskát használták és azt mondják, hogy az efféle kölcsönvételnek nem találjuk analógiáját az ismert nyelvekben. Ez sem igaz, mert hogy többet ne emlitsek, a török betü szerint az arabsból vette át kötőszócskáját, azaz itt is egy turáni nyelv semita nyelvtől vett kölcsön. De a turáni nyelveknek egyáltalában karakterisztikus vonása a kötőszócskákban való nagy szegénység. A mandsu nyelv és

az északi tunguz nyelvek még ma is végképpen szüköllködnek nélkülük és az egyes szavakat minden összekötő szó nélkül egyszerüen egymás mellé helyezik. Ugyanezt tapasztaljuk e családnak valamennyi többi nyelvénél is. Kivételt csak a mongolban látunk, a mely a *kiga* és *ba* szócskákat használja, a protomédben és a szúzaiban, a melyek az *ák* szócskát alkalmazták, s a finnben, az esztben és a lappban, a melyekben a *ja* az összekötő szócska. E szavaknak óriás eltérése is arról tanuskodik, hogy mindegyik nép, jóval a nyelvcsalád tagjainak különválása után, függetlenül képezte kötőszócskáit. Nem kutatom itt a módját annak, hogy miként képezték, de fontosnak tartom annak a konstatálását, hogy valamennyi többi turáni nép, szükségét érezve annak, hogy nyelvét kötőszócskával gazdagitsa, kénytelen volt azt idegen forrásból kölcsönvenni; igy már emlitettem, hogy a török az arabshoz folyamodott; a votyák, a zirjén, a cseremisz, a mordvin, a vogul, az osztyák átvette az orosz *i*-t; a magyar a szláv *izse*-ből (izsa) vette az *és* kötőszócskát, a mely még ma is tiszta eredetiségében megvan a Halotti beszédben; a livóniai a német *und*-ot vette kölcsön és *un*-t csinált belőle. Senkit sem lephet meg tehát, hogy a szumir, legalább az eddig napvilágra hozott emlékekben, az asszir kötőszócskát vette kölcsön, hogy saját szótárának ezt a hiányát pótolja. Abban az időben, a melyből a ránk jutott legrégibb szumir emlékek erednek, a két nyelv már nagyon

sokáig exisztált egymás mellett s a szumirok a kötőszócska dolgában ugyanazt tették, a mit sokkal később a többi turáni nyelv cselekedett.

Egyébiránt a későbbi nyelvkutatásnak marad föntartva annak a megállapitása, vajjon az *ua (va)* nem-e eredeti szumir kötőszó és nem ugy áll-e a dolog, hogy az asszirok vették tőlük át. Nekem legalább ugy rémlik, hogy a magyar *-va, -ve* igeképző eredetileg kötőszócska volt, mert a mikor ezt mondom: járva gondolkodom, ugy ezt igy is mondhatom: járok és gondolkodom, s ebből azt kellene következtetni, hogy a szumir *ua* (*va*) ugyszólva teljes épségében megmaradt a magyar nyelvben és az összes turáni nyelvek között csakis ebben.

A szumirok az *ua* mellett a *kama* kötőszócskát is használták, a mely a magyar *is* és *és*-nek felelt meg. Még egy, kevésbbé használt kötőszó volt *kita,* a mely szintén a magyar *és*-nek felelt meg; pl. *adda kita turuszbi* (az apa és fia).

-ként a szumirban *gim;* a fonetikai hasonlatosság mellett még az is feltünő, hogy a *gim* mindig a hozzátartozó szó után következik. Néha a szó elé kerül, de ilyenkor átváltozik *gimmu*-vá, a mi teljesen megfelel a magyar *miként*-nek. A *mi?* vagy *minő?* kérdő szócska a szumirban: *mena?* Igen sürün használt szócska az *án,* a mely bizonyitást, erősitést, igenlést fejez ki és a melyet a legtöbb esetben nem lehet leforditani; az asszir szövegek rendesen mellőzik is forditását. A *gan*

(ez) névmásból eredt és sokszor átváltozik egyszerü *a*-vá vagy *ha*-vá. Rávall a magyar *ám* erősitő szócska. Még kevésbbé fordítható más nyelvre az *en* és *enene,* a mely, ugy látszik, csak az állitás megerősitésére és a figyelem fölhivására való volt.

A mi a fölkiáltó szócskákat illeti, eddig csupán azokat ismerjük, a melyeket vallási fohászkodások vagy büvös mondások végére tettek és a melyek a mi *ámen*-ünknek felelnek meg. Ezek a fölkiáltó szócskák: *kaka* és *kakama.* Az első a *kaka* (a szót megerősiteni) igének határozatlan módja, a másik pedig multidejü részesülője.

Hátra van még, hogy néhány szót mondjunk a szumir szókötéstanról. Miként a többi uráltaji nyelvben, ugy a szumirban is a mondat szavai bizonyos változhatatlan sorrend szerint következnek egymásután és a más nyelvcsaládban oly gyakori szórendváltoztatások a szumirban rendkivül ritkák.

A sajátitó mindig az alany után, a melléknév mindig a főnév után következik. Ezt a szabályt már hosszasan fejtegettem és kimutatni igyekeztem, hogy a többi turáni nyelv szellemével, sőt a magyaréval is teljesen összeegyeztethető. Erre tehát szükségtelen visszatérnem. Csak azt jegyzem meg még egyszer, hogy ez a szabály annyira változatlan, hogy a sajátitó esetnek nincs is ragja (a mi külömben a magyar nyelvnek is sajátossága, pl. a ház kapuja, a gyermek feje).

Az ige a mondat végén szerepel, a tárgy és az alany után, hogyha az utóbbi ki van fejezve. Valamennyi turáni nyelvben ez az elv érvényesült és csak nagyon ritkán van alula kivétel. A szumirban is csak a következő három esetben tesznek kivételt:

1. ha több világosságot akarunk adni beszédünknek, mint pl. ebben a jogi kifejezésben: *tura babak idbi,* gyengévé (azaz beteggé) tette a kezét, mert ha a szórend ez lett volna: *idbi tura babak,* ugy értelme kétséges lehetett volna;

2. ha a költői ritmus és kadencia megkövetelte, miként az ősrégi énekekből eredő közmondásoknál; igy a következőben, a melynél a ritmus első olvasásra szembe ötlik:

Izdune mungadu
asza kurraga
nidun ungadu
aszazu kurra.

magyarul: Elmégysz, kifosztod — az ellenség földjét — eljött, kifosztotta — földedet, az ellenséget;

3. ha az állitmánynak több tárgya van, a mit különösen a büvös mondásoknál látunk.

Midőn a mondat alanya határozottan ki van fejezve és nem értődik alattomban az igében, mindig az első helyet foglalja el a mondatban A szumir szókötéstannak egyik sarkalatos alapelve, hogy a meghatározó mindig a meghatározott után következik.

A tulajdonitó esetben levő főnév az alany után következik, hogyha az utóbbi ki van fejezve és megelőzi a tárgyesetet. Ez a szabály lehetővé teszi, hogy a tulajdonitó esetet egyszerüen a helyzet által, esetrag alkalmazása nélkül fejezzük ki. Ez alul azonban van egy fontos kivétel. A régi szumir királyoktól ránk maradt föliratokban az istennek, a kinek a fölirat szól és összes epithetonjainak megtisztelő hely jut s a fölirat mindig ezzel a névvel kezdődik, jóllehet tulajdonitó esetben van, utána pedig a királynak, az ajánlás szerzőjének neve következik, noha ez a mondatnak alanya. Az isteni névnek juttatott tiszteleti hely azután annyira szabálylyá válik, hogy még csak esetregra sincs szüksége a tulajdonitó eset kifejezése végett. Az ige csak a második mondatban következik.

Az inesszivusban vagy az illativusban levő szó, a mely a mondat tárgyára vonatkozik, az ige előtt vagy az után is állhat, de az előbbi gyakoribb.

Az instrumentális a tárgy és az ige közé kerül. Hogyha két egymás után következő *ta* inesszivussal végződik, ugy az elsőt az instrumentálissal kell forditanunk. De az instrumentális visszanyeri rendes helyét, hogyha két egymás után következő szó közül az egyik az inesszivusban, a másik pedig az istrumentálisban van; ilyenkor az inesszivusban levő szónak nincsen esetragja annál a szabálynál fogva, hogy az inesszivus, a mikor értékét helyzete adja meg, meg-

előzi a mondat összes elemeit, az alany kivételével, sőt néha még azt is.

A függő mondat a főnév után következik, a melytől függ. Ez ellenkezik ugyan a finn-ugor és a török-tatár nyelvek sorrendjével, de a függő mondat helye mindig viszonyban van a sajátító és a melléknév helyével. Azoknál a finn-ugor nyelveknél, a melyek megkülönböztetés nélkül az alany elé vagy mögé tehetik a sajátító esetet vagy a melléknevet, mint a votyáknál, a függő mondatot tetszés szerint előre vagy hátra tehetjük. Midőn a szumirban a függő mondat oly igét tartalmaz, a mely a mondat többi elemeit dominálja, ugy az ige mindig ragozott részesülőben van. Ebben az esetben visszamutató névmással kezdődhetik (embereknél *mulu,* tárgyaknál *gár*) és az alany mögé kerül, a melytől függ. A függő mondatban a részesülő helyébe *ga*-val végződő melléknevet is alkalmazhatunk, de ebben az esetben nem maradhat el a bevezető visszamutató névmás. Ebből látható, hogy az alapelv itt az, hogy ne mondjuk: *az ember, a ki tesz,* hanem: *az ember, a ki tevén,* vagy: *az ember tevén* vagy: *a tevő ember.* Hasonló esetben a többi turáni nyelvekben is ezt a szabályt alkalmazzák.

A közbevetett mondat sokszor *ua* (*va*) kötőszócskával kezdődik. Az ily módon bevezetett mondat függő mondat is lehet, ha az alanyra vonatkozik, de ebben az esetben csupán melléknévből vagy főnévből állhat, a *lenni* ige alattomban értődvén;

igy: *é ua kiakaeni,* a templom — is — szentélye, azaz: a templom, a mely szentélye; épp igy lehetne mondani: *é gár kiakaeni,* a templom, a mely szentélye; *an mulu gál,* isten, a ki nagy.

A szumir nyelv szellemének teljesen ellene van, hogy a függő mondat megelőzze azt a szót, a melyre vonatkozik, de azért mégis előfordul s ilyenkor *mulu* vagy *gár* névmással kezdődik a mondat. Ebben az esetben ezt mondjuk: a ki tesz valamit, az ember stb. vagy: tevén valamit, az ember stb.

Két függő mondat rendesen egyszerüen egymás mellé helyeződik; kötszó alkalmazása ebben az esetben nagyon ritka.

Ezek a rendesen változás alá nem eső szófüzési szabályok, a mint látható, rendkivül egyszerüek és magukon viselik a legrégibb őskor jellegét. A szumir, a mely igéjét annyira tudta fejleszteni, hogy még a leghalványabb árnyalatokat is ki tudta vele fejezni, megtartotta teljességgel kezdetleges és majdnem elemi szókötését. Egészen vissza lehet vezetni a determinálónak a determinált mögé való helyezéséig, a turáni nyelveknek eme sarkalatos elvéig, a mely e nyelvek egész nyelvtanát karakterizálja. A mandsu nyelv még ma is ősi eredetiségében megtartotta ezt az elvet s annak ellenére, hogy másként helyezi el a sajátitó esetet és a melléknevet, bámulatos hasonlatosságot mutat a szumir szófüzéssel. Ettől az egy ponttól eltekintve, valamennyi főbb szabály mind a

két nyelvben teljesen ugyanaz. Az óriás időbeli és térbeli köz mellett is meglepő hasonlatosságot találunk a szumir és a turáni nyelvek mekanizmusa között, de ez a hasonlatosság természetesen legnagyobb azzal a nyelvvel, a mely legjobban megőrizte kezdetlegességét és eredetiségét és a mely ebben a kezdetleges állapotában és elszigeteltségében megmaradt egészen a mi napjainkig. Ez az oka annak, hogy a mandsu szókötéstan ma is rendkivül egyszerü és legközelebb esik a szumirhoz; ez az oka annak, hogy mind a két nyelvben találkozunk a személytelen igeragozással, a melynél az alanynak nincs szüksége személyes névmásra, és ez az oka annak, hogy a mandsu főnév, miként a szumir (és mint előbb kimutattuk, a magyar is három esetnél), nem szorul esetragokra s a szó helyzete által fejezi ki az esetet. A legrégibb Ur országbeli királyok föliratiban ugyszólván egyetlen esetragot sem találunk (az inesszivus kivételével, a mely még akkor *te* volt), holott a prepozitiv igeragozás már akkor teljesen ki volt fejlődve; az esetragokkal való hajtogatás csak később fejlődött ki s ha a korban egymásután következő emlékeket tanulmányozzuk, ugy egész határozottan megállapithatjuk a szumir nyelv fejlődésének egyes korszakait.

A szumir szókötésnek legszembeötlőbb és legeredetibb jellemvonása, a mely egészen eltérő fizionómiát ad neki az ókornak valamennyi többi nyelvétől: az agglutinativ irány hatalma, a mely

ebben a tekintetben még a magyar nyelvet is meghaladja. Teljes mellékmondat, hacsak nem igemondat, egészen ugy hajtogatható, mint egy összetett szó. A szumir nyelvnek ezt a tendenciáját legjobban fejezhetjük ki ezekkel a szavakkal: A sajátitó esetet követelő vagy melléknév által kisért főnév névmásai és esetragjai nem maga a főnév után, hanem a sajátitó eset vagy a melléknév után tétetnek; még a sajátitó esetet is, a mely a főnév és az esetrag közé kerül, melléknév kisérheti, a mely még mindig elveti magától a ragot. Ez a szabály kizárólagosan csakis az urál-altáji nyelvekben alkalmazható, holott az áriai és a semita nyelvek szellemével egyáltalában nem fér össze. A szumirban az agglutináció összes elemei érintetlenek maradnak, sem meg nem változnak, sem meg nem csonkulnak. Vegyük ezt a példát: *buszichi án galgalenata* (a nagyon nagy istenek áldásában), szó szerint: áldása istenek nagyon nagyokban; vagy ezt a másik példát: *namszil tur szakniku* (idősebbik fia életének megóvásaért), szó szerint: életmegóvás fiu idősebbikéért; itt a melléknév által kisért alany: *tur szak,* egészen különálló kis csoportot alkot, a mely a nagyobbik csoportban bennfoglaltatik, a mely azonban mégis annyira megtartja egyéniségét, hogy külön birtoknévmást kap. Egyszóval, a szumirban a közös raggal összekötött poliszintétikai csoport közbevetett külön szavakból alkotott mondat marad, a melyet uj fajtáju egységben ragoznak.

Egyébiránt már föntebb elmondottuk, hogy vannak finn-ugor nyelvek, a melyeknél tökéletesen ugyanezt a szabályt látjuk; igy a cseremiszben és a zirjénben, a hol, midőn egy melléknév egy főnévhez járul, vagy midőn egy főnév egy általánosabb főnevet specializál, a minősitő a minősitett mögé kerül, miként a szumirban a melléknév a főnév mögé és csoportositásuk annyira szoros, hogy egyetlen összetett szónak látszanak és hogy csupán egy esetragot kapnak, a melyet a minősitetthez illesztenek. Igy a biblia cseremisz forditásában olvassuk: *oszpod jumam tininam,* az Ur, istened; vagy: *oszpod Jizuszan kepsam,* az Ur Jézusnak teste, vagy: *tolen Gevszemania szolaska,* eljött Getzemáne faluba. Ezek a példák, miként magyar forditásukból láthatjuk, a magyar nyelvre is tökéletesen ráillenek. Oly esetben, a midőn nem rag, hanem utószócska fejezi ki a csoportositott szavak viszonyát, elég, ha ezt a szócskát csak egyszer teszszük a mondat elé; igy a zirjén bibliaforditásban: *aszlasz Filipp vok götir Irodiada vöszna,* szó szerint: Fülöp testvéred feleségének, Herodiásznak okáért.

Valamennyi finn-ugor nyelvben sarkalatos szabály a melléknév hajtogathatatlansága. A szumirban ennek ellenkezőjét látjuk ugyan, de ez onnan van, hogy ebben a nyelvben meg van forditva a főnév és a melléknév sorrendje s igy itt ugyanennek a törvénynek megforditott alkalmazását látjuk. Általános alapelv az, hogy a főnév

és mellékneve annyira összeforr, hogy mind a kettő beéri egyetlen esetraggal s ezt az esetragot a kettő közül az kapja meg, a mely második helyen áll: a finn-ugor nyelvekben a főnév, a szumir nyelvben a melléknév.

Az összes finn-ugor nyelvek bizonyos fokig csirájában föltüntetik az agglutinációt, a mely a szumirban oly nagyon kifejlődött és állandó szabálylyá lett. Az eltérés csupán a közös tendencia eredményeinek többé vagy kevésbbé elterjedt alkalmazásában mutatkozik.

Midőn tárgyak csoportja, bármily hosszu is, ugyanegy esetben van, mégha e csoport mindegyik szavát melléknév vagy tőle függő sajátitó kisérné is, az egész egyetlen poliszintétikai csoportnak tekintendő, a mely ugyanama szabályok alá esik, mint egy valóságos összetett szó s a helyett, hogy a csoport minden egyes szavához esetragot függesztenénk, ezt az esetragot csupán az egész csoport végére teszszük. E végből azonban szükséges, hogy az ugyanegy csoportba összeillesztett szavak egyszerüen, minden kötőszócska nélkül következzenek egymásután, mert a kötőszócska közbeszurásával azonnal több különböző mondatrészre szakitanók a csoportot és mindegyikének a végéhez oda kellene illesztenünk az esetragot. A most ismertetett elv következtében az ajánló föliratok fején az istenség összes, bármily nagyszámu cimeinek fölsorolása az istenség nevével együtt egyetlen csoportot alkot, a melynek

agglutinativ egységét a fölsorolt szavak utolsójához függesztett tulajdonitó eset ragja: *ra* jelöli meg, mig ha az ilyen módon egybecsoportositott cimek némelyike magában teljes mellékmondatot alkot is. Ime néhány példa:

Ud enu gál án-kia kilál machánunna Udun-(ki)ma szilla ungalanir Burnaburiasz, magyarul: A napnak, az ég és a föld nagy urának, a legfőbb fentartónak Larza élő szellemének, királyának, Burnaburiásznak; szó szerint: Nap-, ur nagy az ég és a föld-, fentartó legfőbb-, szellem Larza élő-, királya-, Burnaburiásznak.

Uru-ki ungal kurra ungalanir Kurigalzu, magyarul: Az istennek, a ki megvilágitja a földet, a Kelet királyának, az ő királyának, Kurigalzunak; szó szerint: Megvilágitó a föld-, királya a Kelet-, saját királya-, Kurigalzunak.

Dingiri nin charszak meturchik idakáe munszukubi tarrak En-zuna ninnener Kudur-mabug unuda Jamutbala tur Sz'imtiszilhak ua Rim-Aku tarni sziba imtuk Mul-ge(ki) kusza Urun-(ki)ma ungal Udun(ki)ma ungal kiengi Akkadge, magyarul: Az istennőnek, a hegy urnőjének (Istárnak), a ki tiszteletet gerjeszt, a ki fölemeli azt, a ki neki áldozatot hoz, a gyarapodás ura (Szin, a hold istene) leányának, Kudur-Mabugnak, Jamutbal vidéke uralkodójának, Szimtiszilhak fiának és Rim-Akunak, az ő fiának, Nippur dicsőséges pásztorának, Ur intézőjének, Larza királyának, Akkád vidéke királyának: szó sze-

rint: Az istennő — urnő — a hegy — gerjesztő — tisztelet — fölemelő — áldozathozója — leány — az + gyarapitója — leány+uk+nak — Kudur-Mabug — uralkodó — Jamutbal — fiu — Szimtiszilhak — és — Rim-Aku — fia — pásztor — dicsőséges — Nippur — uralkodó — Ur — király Larza — király — vidék — Akkád fölött.

Ha az esetrag helyében a külömböző isteni cimek fölsorolása után különálló utószócskát látnánk, ugy olyan szerkezet állna előttünk, a mely a legtöbb urál-altáji nyelvben használatos; de szándékosan választottam ezt a három példát, a mely minden kétséget kizár a ragok természetét illetőleg, mert különösen ebben nyilvánul a szumir szófüzéstan eredetisége.

*

Sayce a Journal of philology-ban közölt cikkében azt mondja, hogy a turáni nyelvek összehasonlitásánál ma még nincsen más kulcsunk, mint az egyszerü hasonlatosság és a következtetés. Még nem állapitották meg azt a törvényt, a mely lehetővé teszi, hogy tudományos biztossággal követessük ugyanama szógyöknek a különböző nyelvekben való módosulásait. De nemcsak a szókincs korlátolt, hanem a nomád népeknél az egyes szavak is folytonos változásoknak vannak alávetve. Az elszigetelve fejlődő nyelveknél, mondja *Müller* Miksa, az egyéni sajátosságok oly jelentőséget ölthetnek, hogy teljesen megváltoztatják a nyelvtannak és a szótárnak látszólagos felszinét. Hogyha

egyszer az agglutináció munkája megkezdődött és hogyha nincs irodalom vagy társaság, a mely azt bizonyos korlátok közé szoritja, ugy két szomszédfalu alig néhány nemzedék után nem fogja többé egymást megérteni. Ez történt Amerikában, Kina és India határán és északi Ázsiában, a hol az osztyákok, noha ugyanegy nyelvet beszélnek, annyi külön formát és szót teremtettek, hogy tiz-tizenöt mérföld távolságban élő emberek alig tudják egymást megérteni. A nomád törzsek beszédje bizonyos megszabott körben mozog és annál a nagy könnyüségnél fogva, a melylyel folytonosan uj szavakat képeznek, könnyen érthető, hogy két szomszéd rokon törzs alig néhány emberöltő után alig vagy éppenséggel nem fogja egymást megérteni. Ehhez járul még az apróbb törzsek folytonos vándorlása, a Közép-Ázsiában minduntalan bekövetkező politikai változás, a számtalan kölcsön vett szó, a melyet a saját régi szótárukat mindig elvetni kész törzsek az idegen népfajok szókincséből meritettek, és ha mind ezt figyelembe veszszük, ugy legfeljebb azon az egy dolgon lepődhetünk meg, hogy a külömböző turáni nyelvekben még mindig annyi közös szógyököt találunk. Ha már most megkiséreljük a szumir szókincsnek a külömböző modern nyelvekkel való összehasonlitását, ugy a nehézség még jobban fokozódik. Nemcsak óriás, szinte megfoghatatlan időbeli és térbeli köz mutatkozik attól a vidéktől, a hol a külömböző tunguz tájszólásokat beszélik,

egészen Káldeáig, hanem a társadalmi viszonyok külömbözősége is fönnforog, a melynek hatása sokkal jelentékenyebb volt, mint ahogy ma meg tudjuk itélni. Oly népnek nyelvével, a mely kiváló helyet foglalt el a civilizáció megalapitásában, a mely tudományos irásrendszert talált fel és virágzó világbirodalmat alapitott, össze kell hasonlitanunk szétszórt barbár és nomád hordák nyelvét. És még igy is bámulatba ejt ama szavak nagy sokasága, a melyek egymáshoz hasonlitanak a szumirban és a modern turáni nyelvekben. Legérdekesebb az, hogy a hasonló szók a legközönségesebb tárgyakat jelölik meg és hogy a rokonság elsősorban a legkifejezettebb turáni nyelvekkel, ezek közt különösen a magyarral állapitható meg. A finn-ugor nyelvekkel és kiváltképpen a magyarral való rokonság hasonlithatatlanul nagyobb, mint a török-tatárral, noha sok szót találunk, a melynek ugy a szumirban, mint a törökben ugyanegy gyökere van, de erre az analógiára a magyarban és a törökben is számtalan példánk van.

Példák beszélnek s mielőtt áttérünk a szumir szókincs közlésére, szükségesnek véljük néhány példával igazolni, hogy a legközönségesebb és legelemibb szavaknak a szumirban és a finn-ugor nyelvekben ugyanegy közös gyökerük van. Lássuk ezeket a példákat, a melyek minden magyarázatnál jobban győzhetnek meg mindenkit eddigi állitásaink igazságáról.

Szumir: *pil.* Magyar: *fül.* Protoméd: *peri.* Lapp: *beele.* Zirjén: *pel.* Votyák: *pel.* Mordvin: *pile.* Cseremisz: *peles.* Osztyák: *pet.* Vogul: *pel.*

Szumir *tim* (tam). Magyar *tó.* Zirjén: *ti.* Osztyák: *teu.* Vogul: *tuo.*

Szumir: *szár.* Magyar: *szél* (Rand). Finn: *szürje.* Eszt: *szorva.* Zirjén: *cela.* Mordvin: *cir, szire, szir.* Cseremisz: *szir, ször.* Osztyák: *szil, szul.* Vogul: *szel, szil.*

Szumir: *id.* Magyar: *itt.* Protoméd: *it.* Votyák: *inti.*

Szumir: *ad, adda.* Magyar: *atya. Protoméd: atu, adda,* Lapp: *attye.* Vogul: *ataj.* Cseremisz: *etye.* Osztyák: *ata.*

Szumir: *aj.* Magyar: *agg.* Finn: *eije.* Lapp: *aija.* Zirjén: *aj.* Vogul: *jaj.*

Szumir: *ar.* Magyar: *orr.*

Szumir: *szi* (szilim). Magyar: *szem.* Finn: *szilme.* Eszt: *szilm.* Lapp: *calme.* Zirjén: *szin.* Votyák: *szin.* Mordvin: *szelme.* Cseremisz: *szinze.* Osztyák: *sziem.* Vogul: *szem.*

Szumir: *szá, szi.* Magyar: *szív.* Finn: *sziden.* Eszt: *szüdde.* Zirjén: *szjölem.* Votyák: *szulem.* Mordvin: *szedei.* Cseremisz: *szim.* Osztyák: *szemm.* Vogul: *szim.*

Szumir: *huzu.* Magyar: *hus.* Mordvin: *kiske.* Osztyák: *kosszem.*

Szumir: *gir* (hasitani). Magyar: *gerezd.* Finn: *koro.* Zirjén: *ger.*

Szumir: *hal.* Magyar: *hal.* Finn: *kala.*

Eszt: *kala*. Lapp: *guole, kuele*. Votyák: *kala*. Mordvin: *kal*. Cseremisz: *kol*. Osztyák: *kul*. Vogul: *kul, chul*. Mongol: *kal*.

Szumir: *til*. Magyar: *teli*. Protoméd: *tar*. Finn: *tejszi*. Eszt: *teisz*. Lapp: *tevasz*. Zirjén: *tir*. Votyák: *tir*. Osztyák: *tet*.

Szumir: *chal* (ölni). Magyar: *halni*. Finn: *kuolen*. Eszt: *kólen*. Zirjén: *kula*. Votyák: *kulo*. Mordvin: *kulin*. Cseremisz: *kolem*. Osztyák: *kadem, chadem*. Vogul: *kalem*.

Szumir: *tur* (gyermek). Magyar: *sarj*. Protoméd: *tar*. Finn: *ter* (csak a *ti-ter* (leány) szóban van még használatban). Mordvin: *czora*.

Szumir: *nab*. Magyar: *nap*. Osztyák: *nai*.

Szumir: *uru* (him, férfi). Magyar: *ur*.

Szumir: *urud*. Magyar: *réz*. Finn: *rauta* (vas). Eszt: *raud*. Lapp: *route*.

Szumir: *achtu*. Magyar: *okádni*. Finn: *okszeman*. Osztyák: *achtem*.

Szumir: *chulam*. Magyar: *hallani*. Finn: *kulen*. Eszt: *kulen*. Lapp: *gullat*. Zirjén: *kila*. Votyák: *kilo*. Mordvin: *kulan*. Cseremisz: *kolan*. Osztyák: *chudem*. Vogul: *kuol, kul*.

Szumir: *adama*. Magyar: *álom*. Lapp: *odem*. Zirjén: *on*. Votyák: *um*. Mordvin: *udomsz*. Cseremisz: *om*. Osztyák: *adem, odam*. Vogul: *ulem*.

Szumir: *tab*. Magyar: *tap-(asztani)*. Finn: *tapán*. Eszt: *taban*. Lapp: *tapatet*.

Szumir: *has*. Magyar: *hasitani*. Votyák: *kaczi*. Osztyák: *kaczech*. Vogul: *keszei*.

Szumir: *sar*. Magyar: *sor*. Finn: *sorea*. Eszt: *sora*. Zirjén: *zor*. Votyák: *zir*. Osztyák: *sur*. Vogul: *sir*.

Szumir: *chir*. Magyar: *hir*. Finn: *kirjun*. Eszt: *kirun*.

Szumir: *an* (ég, isten). Zirjén: *jen* (isten). Votyák: *in* (ég), *inmar* (isten). Szamojéd: *a, na*.

Szumir: *mi* (vij). Magyar: *éj*. Finn: *jö*. Eszt: *ö*. Lapp: *ija*. Zirjén: *voj*. Votyák: *üj*. Mordvin: *ve*. Cseremisz: *jut*.

Szumir: *ária* (folyó, folyás). Magyar: *ár*. Finn: *jervi* (tó). Eszt: *jerv*. Lapp: *javrre*. Cseremisz: *jer*. Mordvin: *erke*. Szamojéd: *jeuro*.

Szumir: *alaka* (láb). Magyar: *gyalog*. Finn: *jalka*. Eszt: *jalg*. Lapp: *juolke*. Cseremisz: *jal, jol*.

Szumir: *char, kar*. Magyar: *ökör*. Finn: *herke*. Eszt: *herg*. Lapp: *hergge*. Zirjén: *kör*. Osztyák: *kar, char*. Vogul: *kar, char*. Szamojéd: *kuru*. Török: *öküz*. Burját: *erekur*. Tunguz: *hukur, ukur*.

Szumir: *gisdin*. Magyar: *kecske*. Eszt: *kicz*. Votyák: *kecs*. Tatár: *keje*.

Szumir: *lam*. Magyar: *lengni*. Finn: *lennen*. Vogul: *lem*.

Szumir: *gum, chum* (férfi). Magyar: *him*. Zirjén: *komi*. Osztyák: *chui*. Vogul: *kum, chum*.

Szumir: *nene* (anya, néne). Magyar: *néne*. Votyák: *anaj*. Osztyák: *ana, ane*. Vogul: *an*.

Szumir: *unu* (lakás, székhely). Magyar: *hon*. Finn: *huone* (ház). Eszt: *hone*. Lapp: *huona*.

Szumir: *uru*. Magyar: *vár, város*. Protoméd: *urun*.

Szumir: *kar* (kerités). Magyar: *karó*. Finn: *kari*. Eszt: *kari*.

Szumir: *sutul*. Magyar: *csatolni*. Finn: *sitoa*. Eszt: *siduma*. Lapp: *csadnat*. Mordvin: *sodon*.

Szumir: *nam*. Magyar: *nem* (minőség). Protoméd: *niman*.

Szumir: *tura* (gyenge, törékeny). Magyar: *törni*. Finn: *törri*.

Szumir: *akku*. Magyar: *agg*. Protoméd: *ukku*. Finn: *ukko*. Osztyák: *ika, iga*.

Szumir: *anan*. Magyar: *enni*. Finn: *annan*. Mordvin: *andam*.

Szumir: *kat*. Magyar: *kéz*. Finn: *kete*. Eszt: *keszi*. Lapp: *ket, kiet*. Votyák: *ki*. Mordvin: *ked*. Cseremisz: *ket, kid*. Osztyák: *ket*. Vogul: *kat*.

Sulyt fektettem arra, hogy csupa olyan szavakat válaszszak ki, a melyek több rokon nyelvben fordulnak elő s a melyek ennélfogva kétségbevonhatatlanul az urál-altáji nyelvcsaládhoz tartozó nyelveknek közös szókincsét alkotják. Szá-

mos más példát, a melyeknél a magyarral való közeli rokonság szembeötlő, a következő fejezetben fogok közölni. A föntebbieken kivül még nagyon sok példát idézhettünk volna, a melyeknél ma már bajos ugyan a magyarral való rokonságot megállapitani, mert az évezredek folyamán a megfelelő szavak kivesztek a nyelvünkből és mások kerültek helyükbe, a melyek azonban még ma is megvannak más, a magyarral közeli rokon nyelvekben; igy pl.: *gal* (nagy) ma már csak a zirjén *kal* szóban van meg; a *ka* (száj) rokon szava a cseremisz *ko,* a hol ugyanazt jelenti; ilyen továbbá a *gu* (árok), a melyet votyákul és zirjénül is *gu*-nak mondanak. De mindezekre a dolgokra nem akarok most részletesebben kiterjeszkedni; célomnak teljesen elegendő a föntebb közölt néhány példa, a mely még a kételkedőket is meggyőzheti a szumir és a magyar nyelv rokonságáról. Az összehasonlitó nyelvtudomány föladata lesz, hogy azt, a mit itt csak megpenditettem, alapos tanulmányozás tárgyává tegye s az enyémmel alaposabb tudománynyal és nagyobb ismeretekkel világosságot vessen erre a bennünket magyarokat első sorban érdeklő kérdésre.

A föntebbiekből világos, hogy a szógyökök, különösen az egytaguak, közösek az összes uráltáji nyelvekben s igy a szumirban is. Az idézett példák erről meggyőzhetnek ugyan mindenkit, de azért mégis a nagy gyüjteményből, a mely rendelkezésünkre áll, közöljük még a következőket:

Finn-ugor szógyökök:	*Szumir szógyökök:*
kat, kit (has-it, kés)	*kut* (vágni, hasitani)
kir, hir	*kir* (hir, szó)
kor, kér (kérni)	*kur* (kérni, szerezni)
kon, ken, gen (egyenes, i-gen-es)	*gin, gen* (egyenes)
tar, tur, ter (tarolni)	*tar* (letarolni, levágni)
kar, kor, ker (kerek, kör)	*char* (kör)

A szógyökök hasonlatosságára különösen azért fektetek nagy sulyt, mert ma már jóformán csak ezek nyujtanak módot a rokonság megállapitására. A szumirt oly óriás időköz választja el a még ma is élő nyelvektől, hogy valósággal csodaszámba megy, hogy a rokonság még ennyire is fönn tudta magát tartani. A mi pedig az ezekből a gyökökből származtatott szavakat illeti, nagyon természetes dolog, hogy mindegyik nyelv az évezredek folyamán önállóan, egymástól függetlenül s egymásra ügyet nem vetve, fejlesztette azokat s igy történt, hagy a ma élő urál-altáji nyelvek egyre jobban távolodnak eredeti tipusuktól, az ősi eredetiségében megjegecesedett szumir nyelvtől.

Ezzel befejeztem a szumir nyelvtan ismertetését. Gondosan kerültem minden kockáztatott tétel fölállitását, nehogy olyan szinben tünjek föl, mintha a rokonságot mindenáron meg akarnám állapitani, hanem ellenkezőleg, minden állitásomat, a mennyire a szumirológia mai állása megengedi, bebizonyitani igyekeztem és sulyt fektettem arra, hogy előadásom a matematika bizonyosságával hasson. Kimutatni iparkodtam, hogy a hangtan, a nyelvtan és a szóegyezés szempontjá-

ból eltagadhatatlanul közeli rokonság áll fönn a szumir és a magyar közt, hogy ez a rokonság sokkal nagyobb, mint a magyar és bármely más élő nyelv között és már most csak az van még hátra, hogy az eddig ismert szumir szavak gyüjteményét közöljem, a mely talán szintén hozzá fog járulni a kételkedők meggyőzéséhez.

Előre bocsátom, hogy ha már a szumirnyelvtanról előadottak mindenkit meggyőzhettek arról, hogy a magyar nyelvtannal való rokonságához semmi kétség sem fér, ugy a következő, a szumir szókincsről szóló fejezet a legutolsó kétséget is el fogja oszlatni e rokonság iránt; pedig a szókincs dolgában is még csak a kutatásnak legelején vagyunk és Asszurbanipál szótárai nélkül még jóformán semmit se tudnánk. Ugy volnánk a szumir szavakkal, mint az etruszkokkal; ezer meg ezerszámra vannak előttünk, de eddig alig tudtak közülök csak egy-kettőt is megfejteni.

IV.

A szumir szókincs.

Az előző fejezetben, azt hiszem, elég meggyőzően sikerült bebizonyitanom, hogy a szumir nyelv az urál-altáji nyelvcsaládnak egyik tagja és hogy ebben a nyelvcsaládban a magyar nyelvhez áll legközelebb. Az óriás időbeli hézag ellenére is, a melyet a ma rendelkezésünkre álló anyaggal sehogysem tudunk betölteni, annyi az azonosság, s a hol eddig nem mehetünk: a rokonság és a hasonlatosság, hogy egyáltalában kétség sem férhet állitásunk igazságához, sőt sokkal nehezebb volna állitásunknak ellenkezőjét bebizonyitani. Persze egészen másként állna a dolog és a mi föladatunkat is jelentékenyen megkönnyebbitené, hogy ha azt az időbeli hézagot, a mely a szumir nyelv kiveszése és a magyar nyelv föltünése közt fönnáll, be tudnók tölteni. Hogyha ez sikerülne, ugy a legtermészetesebb módon, minden okoskodás nélkül, előttünk állna a két nyelvnek azonossága vagy közeli rokonsága.

Csakhogy a bizonyitásnak ez a legegyszerübb módja nem áll rendelkezésünkre és csak azt tudjuk, hogy milyen volt a szumir nyelv ezelőtt öt- vagy hatezer esztendővel és milyen volt a magyar nyelv mondjuk: ezelőtt ezer esztendővel s az igy támadt négy-ötezer évi hézagot, legalább ez idő szerint, semmivel sem tudjuk betölteni. Meglehet azonban, hogy idővel segitve lesz ezen a bajon. Hiszen a szumir nyelv fölfedezése is olyan dolog, a melyre ezelőtt ötven esztendővel még senkisem volt elkészülve és ime, ma már ismerjük a nyelv szerkezetét, szókincsének egy részét és történetéből egyet-mást. Ki tudja, hogy a régi Babilónia és Perzsia területén nagy szorgalommal és hozzátehetjük: nagy szerencsével folytatott ásások még miket fognak napfényre deriteni? Ki tudja, nem fog-e sikerülni azokat az összekötő kapcsokat megtalálni, a melyekkel megállapithatjuk, hogy mi történt a szumirokkal leigázásuk után és a magyarokkal világtörténeti szereplésük előtt?

Ne felejtsük el, hogy sok évezreddel ezelőtt az urál-altájiak domináltak az ó világon; az övék volt egész Ázsia, csupán Arábia és a két India kivételével, századokon keresztül ők uralkodtak Egyiptomban és a legujabb tudományos földerités szerint Európában is virágzó államokat alapitottak. Tanuság rá az etruszk nép, az urál-altáji népcsaládnak ez a rendkivül tehetséges és művelt faja, a mely évezredeken keresztül uralkodott Itáliában és a melytől a barbárként be-

özönlő rómaiak müveltségüket vették. Tanuság rá a baszk nép, a mely Spanyolország északi és Franciaország déli részén mind e mai napig meg tudta őrizni ősi eredetiségét és bizonyság rá a finn nép, a mely ősi időktől fogva minden külső befolyástól menten megtartotta nyelvét és szokásait.

Az már kétségtelenül megállapitott dolog, hogy évezredekkel ezelőtt, a mikor az áriai és semita népek még nomád életet folytattak és semmiben sem különböztek a vad népektől, az urál-altáji népek a kulturának igen magas fokán voltak. Erről tanuskodnak a szumirok, a protomédok és sok más kisebb-nagyobb urál-altáji nép, a mely sok évezreddel ezelőtt ismerte az irást és ápolta a művészeteket s a melyektől a helyükbe lépett áriaiak és semiták kulturájukat vették. Erről tanuskodnak a kinaiak, a kik számos évezreddel ezelőtt alapitották meg államukat s a kik ősrégi idők előtt maguktól találták föl az irást és oly fokig fejlesztették eredeti, minden külső befolyástól mentt művészetüket, hogy még ma is csodálatra késztetik az európaiakat. Erről tanuskodnak a japániak is, a kik szintén számos évezreddel ezelőtt kerültek szigetbirodalmukba, a hol az ő sajátos eredeti kulturájukat tovább fejlesztették. Csak néhány évtized óta kezdik fölvenni az európai kulturát, a mit sajnálnunk kell, mert abban a mértékben, a melyben Japánban az európai civilizáció terjed, ugyanabban a mértékben pusztul egy ősrégi urál-

altáji kultura és a fölkelő nap birodalmában ugyanazt a processzust látjuk végbemenni, a mely évezredekkel ezelőtt Mezopotámiában és Elő-Ázsiában ment végbe. A legérdekesebb példák egyike erre Palesztina, a hol eredetileg szintén urál-altáji nép lakott s a legujabban megkezdett ásások özönivel hozzák napvilágra az ősrégi urál-altáji emlékeket. Mózessel s az ő halála után Jósuával élükön a zsidók elfoglalták ezt az urál-altáji országot s a részben lenyügözött, részben elpusztitott néptől vették át az akkor általános urál-altáji kulturát. A régi lakosság nyoma egészen kiveszett; csak a hegyek és a folyók nevei maradtak meg. Igy például a *Jordán* és a *Tábor* neveket semmiképpen sem tudjuk semita eredetre visszavezetni, mig ellenben urál-altáji eredetük kétségbe sem vonható.

Az évtizedek óta folytatott ásások már nagyon sok érdekes és nevezetes dolgot hoztak napvilágra; egészen megváltoztatták az őskorról alkotott fogalmunkat és a megszokottól nagyon is eltérő világitásban tüntetik föl az urál-altáji népek ősrégi kulturáját. De mi az eddig elért eredmény ahhoz képest, a mit még csak a jövő munkálkodástól várhatunk? A mezopotámiai kutatás is még csak legelején van és tömérdek sok kincset, tudományos és anyagi értelemben véve, rejt a kétfolyamköz földje. És hol van még Elő-Ázsia, Fönicia, Palesztina? hol Perzsia? Ha majd mindaz napvilágra kerül, a mit ma

még évezredes sötétség takar, csak akkor lesz itt az ideje annak, hogy amaz ősrégi urál-altáji népek történetét, fejlődésük menetelét, kulturájuk fokozatos emelkedését minden kétséget kizáróan megállapitsuk és kimutassuk, miképpen származott át ez a kultura oly népekre, a melyek addig barbár vadságban tengődtek. Az eddigi ásások is nagyon sok fontos dolgot deritettek ugyan ki, de ez semmisem ahhoz képest, a mit a jövendő kutatástól várunk.

A jövendő kutatás helyeit jóformán még nem is ismerjük. Az a föld, a hol kezdettől fogva mindig és kizárólagosan urál-altájiak laktak, ez idő szerint még teljesen el van zárva a tudósok előtt. Kinát értjük, a hol a földtakaró bizonyára még a mezopotámiaiaknál is sokkal érdekesebb dolgokat rejt, a melyek talán legelső sorban volnának hivatva arra, hogy fölvilágositást adjanak arról a nagy időbeli hézagról, a melyről már többször megemlékeztünk. Kina történetének eredete bizonyára visszamegy arra az időre, a mikor Babilóniában a szumirok uralkodtak és ha módunkban volna, hogy az emberiség legrégibb történetének kutforrásait Kinában kutassuk, ugy fáradozásunkat már a legrövidebb idő alatt bőséges siker jutalmazná. De, fájdalom, Kina ma még el van zárva a világtól; néhány tengerparti városa inkább a kereskedelem, semmint a tudomány számára van nyitva és még nagyon sok idő fog beletelni, a mig az ősi, urál-altáji kulturáját féltő és

az európaiakra joggal gyanakvó kinaiak meg fogják engedni földükön a tudományos kutatást.

Igy vagyunk Japánnal is, a hova könnyebben férkőzhetnek ugyan az európaiak, nagyobb is a civilizáció, de eddig még csak nem is gondoltak arra, hogy az emberiség őstörténetének emlékeit itt keressék. Pedig ha valamely ország, ugy minden bizonynyal Japán az, a hol a munka szinte elmaradhatatlan sikerrel kecsegtetne. Japán tudvalevőleg a földrengések országa; a föld egyetlen táján sem pusztitanak ezek az elemi katasztrófák oly gyakran és oly erővel, mint éppen itt és tapasztalásból tudjuk, hogy minden nagyobb földrengés el szokta temetni a sujtott vidék ősrégi kulturáját. Nagy föladat várakozik tehát a tudósokra ugy Kinában, mint Japánban, mert mind a két ország számos évezred óta művelt, irni tudó és a kulturának igen magás fokán levő népeknek volt a hazája. Azok a hatalmas európai nemzetek, a melyek Japánra már ráhuzták az európai civilizáció köntösét és most Kinával ugyanezt készülnek tenni, hóditó hadjárataikban hatalmuk gyarapitása és kereskedelmük biztositása mellett mellékesen még arra is gondolhatnának, hogy a tudománynak tegyenek szolgálatot és hogy a két ország kormányát rábirják, hogy területükön engedjék meg a tudományos kutatást. Lám Perzsiában milyen nagy eredményt ért el a francia kormány. Szerződést kötött a sahval, a ki addig hallani sem akart arról, hogy birodalmának földjét kikutassák, és e szer-

ződés értelmében megengedte, hogy az ősrégi városok romjait kikutassák, csak azt kötve ki magának, hogy a kiásott emlékek és kincsek egy részét neki szolgáltassák át. A francia kormány dicséretes eljárásának máris óriás sikere volt, mert hogy többet ne mondjak, *Hammurábi*-nak négyezer év előtt készült kétszáznyolcvankét szakaszos törvénygyüjteményét a perzsa Szuzában találták meg.

De térjünk vissza fejezetünk tárgyára, a szumir szókincsre, a melynek a szumir és a magyar nyelv rokonságának megállapitásánál nem kevesebb bizonyitó ereje van, mint a nyelvtannak. Mielőtt azonban ezt a szókincset ismertetnők, szükségesnek véljük a dolgok megértése végett a következőket előrebocsátani.

Az eddig ismert szumir szavak száma meglehetősen nagy és ha igazuk van a nyelvtudósoknak azzal, hogy egy vad nép szókincse alig tesz többet három-négyszáz szónál, ugy fogalmat alkothatunk magunknak a szumir nyelv gazdagságáról és a szumir nép műveltségéről, a mely már az eddig kiásott emlékek szerint is annyi szóval rendelkezik, hogy bármely fejlett nemzettel fölveheti a versenyt. De a ki a szumir szavakat a magyar szavakkal összehasonlitja, az arra a meglepő tapasztalatra fog jönni, hogy mig e szavak egyrésze egészen magyaros, addig másrésze semmi hasonlatosságot se mutat föl a magyarral. Ez a dolog kétségbeejtő volna ránk nézve, a kik a két nyelv rokonsá-

gát akarjuk kimutatni, ha nem ismernők egyszerü magyarázatát. Ez a magyarázat a következő:

Asszurbanipál (a görög Szardanapál és a bibliai Aszenáppár) könyvtárában, a melyet *Layard* és *Rasszám* Hormuzd 1850-ben ástak ki Kujundsikban, számos agyagtáblát találtak, a melyek tartalmukra, szerkezetükre és összeállításukra nézve semmiben sem különböztek a mai szótáraktól és nyelvtanoktól. Asszurbanipál, a ki a Krisztus előtti hetedik század első felében uralkodott és a kit az egykoru emlékek a tudomány és a művészet nagy barátjának mondanak, szükségét érezte annak, hogy a szumir nyelvet, a melyet az ő idejében már csak a papok és a tudósok beszéltek, megmentse az utókor számára, és e végből számos agyagtáblán ismertette a szumir szavakat és a szumir nyelvtan szabályait. Ezeket a szótárakat egészen ugy állittatta össze, a hogyan mi ma szótárainkat készitjük, azaz, az első rovatban közölte a szumir szót, a másodikban annak kiejtését asszir helyesirás szerint, a harmadikban pedig asszir forditását. E szótárak tanulmányozásából a tudósoknak mindenekelőtt azt sikerült megállapitani, hogy az ékirást nem az asszirok találták ki, hanem a szumiroktól vették át és csak ugy alkalmazták nyelvükhöz, a melyre egyáltalában nem illik. Csak egy példát akarok idézni a sok közül. Szumir nyelven égboltozat: *anna*, amit ékirásban megfelelő ideogrammal fejeztek ki. Asszir nyelven az égboltozat: *samu* (héberül: *samájim*, arabul:

samáun). A mikor tehát ezt az ékirásos ideogrammjelet csupán mint szótagjelzőt használták és nem adták neki az *égboltozat* jelentőséget, ugy mind a két irásrendszerben a nem semita szumirban és a semita asszirban, nem *sam* (a *samu* szóból), hanem *an* (az *anna* szóból) volt a hangzó értéke. Ebből pedig megcáfolhatatlanul kitünik, hogy a szumirok, nem pedig az Eufrát vidékére hóditóként betörő semiták voltak az ékirás föltalálói. Minthogy ugyanis az ékirás eredetileg képirás volt, minden egyes, akár szumir, akár semita-babilóniai föliraton az összes hangértékeket vissza tudjuk vezetni a szumir kiejtésnél alapul szolgáló képre.

Azonban Asszurbanipál szótárai még egy más dologról is meggyőzték az assziriológokat, arról ugyanis, hogy a szumirok igen sok szavat ideogrammokkal fejeztek ki, azaz az irott szót nem olvasták ugy, a hogyan irva volt, hanem egészen másképpen, a mit csak ugy tudunk magunknak megmagyarázni, hogy az ékirás, mint imént mondtuk, eredetileg képirás volt. A később ideogrammokkal irt szavakat eredetileg képekkel jelölték meg és midőn utóbb a képek helyébe ékbetük léptek, ezeket a betüket nem fonetikai értékük szerint, hanem régi jelentőségük szerint ejtették ki. Egy példával érthetőbbé fogom tenni a dolgot. Ha például a szumirok azt akarták irni: A férfi belépett egy házba, ugy egymásután három képet irtak, a mely férfit,

házat és lábat jelentett és az emberek körülbelül megértették, hogy mit jelentenek ezek a jegyek. Szumir nyelven férfi: *mulu,* ház: *i* és belépni: *tu;* azonban a mondat nem igy szólott: *mulu i tu,* hanem: *mulu ia an-tu,* a mint mi sem mondanók: férfi ház belépett, hanem névelőt és ragot is alkalmazunk. Igy tehát a szumirok nem érték be sokáig ezzel a primitiv megjelöléssel, hanem igyekeztek a nyelvtani viszonyt is kifejezésre juttatni. Ha aztán éppenséggel ezt akarták kifejezni: az ember belépett az én házamba, a mi szumir nyelven ennyit tesz: *mulu iá-mu an-tu,* ugy kétszeresen zavarba jöttek, mert miféle képpel jelölhették volna meg a birtokragoknak abstrakt fogalmát (szumirul: *mu*)? Volt azonban a szumir nyelvnek egy képe (hogy eredetileg mit fejezett ki, azt ma már nem tudjuk) a *mu* (név), az *a* (viz) és az *an* (égboltozat) számára; tehát az *a, mu* és *an* nyelvtani elemek helyett ezeket a képeket vették, a melyeknek eredeti jelentőségét az illető esetben szándékosan ignorálták és igy az értelmi értékekből (ugynevezett ideogrammokból) értelem nélkül való hangzóértékek lettek. A fentebbi mondatot: a férfi házamba lépett, igy irták le: *férfi ház-viz-név égboltozat-láb,* de távolról sem gondoltak a viz, a név és az égboltozat fogalmára, a melyek most már csak a szavak végzését jelentették. Miután a szumirok ezt a fontos lépést megtették, ettől fogva hasonló módon minden nyelvtani viszonyt ki tudtak fejezni; ugy tudtak

irni, a hogyan valóban beszéltek és az olvasónak nem kellett találgatni.

Söt annak a lehetősége is megvolt, hogy bármely idegen nyelvet szumir képjegyekkel irjanak, a mire később a semita hóditók benyomulásával alkalom is nyilt, mert ezek szumir iródiákok által saját nyelvükön föliratokat készittettek és csakhamar maguk is utánozták a szemhatárukon föllépő uj tudományt. A fentebbi mondat babilóniai forditásban igy szól: *amilu ana biti irub*, a mit ezekkel az irásjegyekkel irtak le: *a-mi-lu a-na bi-ti i-ru-ub*, a melyeket a szumir *a* (viz), *mi* (éj), *lu* (álom) stb. szavakból, illetőleg ezek képjegyeiből vettek. Azonban a röviditésnek is tág tere nyilt és e helyett: *a-mi-lu* és e helyett: *bi-ti* csupán egy jegyet tettek és csak a szumir *mulu* (ember) és *i* (ház) jegyét irták, ugy hogy a fentebbi mondat igy szólott: *mulu* (illetőleg az ember képjele) *a-na i* (a ház képjele) *i-ru-ub*, de azért mégis igy ejtették ki: *amilu ana biti irub*. Ebben az esetben azt mondjuk, hogy *amilu* (ember) és *biti* (ház) nem szótagjelekkel, hanem ideogrammokkal van leirva. A semita ékirásban nagyon sok jel csupán mint ideogramm fordul elő, a melyeknek egyáltalában nincs is szótagértékük; ilyen például *mulu* (ember), a mely a semita szövegekben mindig *amilu*-nak olvasandó; ezek főképpen azok, a melyeknek eredeti szumir kiejtése többszótagu. Másoknál, mint például *i* (ejtsd: *bitu*, ház vagy *i* mint irásjel), az össze-

függés dönti el, hogy minek olvasandó. Ebből következik, hogy nagyon sok esetben, az assziriológiai tudománynak mai kezdetleges állapotánál fogva, még nem tudják megállapitani, hogy melyik olvasásmód a helyes.

Igy vagyunk a szótagértékekkel is, a melyek kétféle, sőt gyakran három-, négy- és ötféle olvasást is megengednek; igy az az ékjel, a melynek értéke *bi*, ezenkivül igy is olvasható: *gas, ru, sub;* az *ud* ezenkivül *tam, par, lach* és *chisz* szótagértékkel is bir. Ez a kettős vagy többszótagusság a legtöbb esetben ugy keletkezett, hogy az eredeti képen több azonos vagy hasonló értelmü szumir megjelölés volt; igy például *ud* (nap), *bar* (ragyogni) és *lach* (világitani) valamennyi ennek az ugyanegy jelnek a jelentősége. Igy tehát ennek az egy jelnek nem csak *ud,* hanem *bar, par* stb. szótagértéke is van.

Kézen levő dolog, hogy ennek az urál-altájiak által föltalált és később a semitáktól átvett irásnak megfejtése rendkivül sok nehézséggel jár. A meddig Asszurbanipál könyvtárairól van szó, addig a dolog könnyü, mert ez az asszir király gondoskodott róla, hogy az utókor megtudja, hogyan ejtsék ki a szumir szavakat és mi a jelentőségük. De sokkal bonyodalmasabb lett a dolog, mióta más szumir szövegeket is kiástak, a melyekhez nincs hozzáadva asszir forditásuk. Itt megakad a tudósok esze, mert nem tudják, hogy milyen kulcs szerint olvassák a szumir szavakat: szótagértékük

szerint-e vagy ideográfiai értékük szerint. Köteteket tesznek ma már azok a tudományos értekezések, a melyekben az asszíriológok ezeket a ma még szinte leküzdhetetlennek látszó nehézségeket elháritani igyekszenek, de fáradozásukat ma még alig koronázza siker és a jó szerencsére kell bizni, hogy idővel sikerülni fog ujabb szumir föliratokat kiásni, a melyek mellé irójuk asszir forditást is illesztett.

Ezeket szükségesnek véltem előrebocsátani, mielőtt a szumir szókincs ismertetésére rátérek, mert az imént előadottban, azt hiszem, megadtam magyarázatát annak, hogy a szumir szavak egy része miért mutat föltünő hasonlatosságot a megfelelő magyar szavakkal, mig más részénél a rokonság egyáltalában nem állapitható meg. A dolog ugyanis ugy áll, hogy a rokonság kiváltképpen azoknál a szumir szavaknál konstatálható, a melyeket Asszurbanipál szótáraiból ismerünk, a melyekből egész bizonyossággal tudjuk, hogy minden egyes szót miképpen kell kiejteni: itt tehát kétség nem foroghat fönn. Ellenben más föliratokon foglalt szavaknál, a melyek olvasásának kulcsát még nem birjuk, ez idő szerint csak sötétségben tapogatózunk és a magyarral való rokonságukat csak akkor leszünk képesek egész bizonyossággal megállapitani, ha majd a szumirológia annyira fejlődött, hogy kiejtésük iránt semmi kétség sem fog többé fönforogni.

Teljesség okáért nemcsak azokat a szumir

szavakat közlöm, a melyeknek olvasása s ennélfogva a magyarral való rokonsága immár egészen kétségtelen, hanem azokat is, a melyekről még nem tudjuk, miképpen ejtették ki, s a melyek mellé a szumirológok rendesen kérdőjelet szoktak tenni. A hasonlatosság vagy a rokonság megállapitásánál nem megyek annyira, mint számos külföldi tudós, a kik a látszólagos siker kedvéért valóságos merényletet követnek el a nyelv ellen. A rendelkezésemre álló és célomnak megfelelő anyag ugyis elég nagy, hogy kockáztatott és inkább nevetséges összehasonlitásokra ne legyek ráutalva. Egyébiránt ma még a szumir szavak fejlődésének és alakulásának folyamata nincs megállapitva és meglehet, hogy ha majd a tudósok ezzel a nehéz kérdéssel megbirkóztak, könnyen és természetesen ki fogjuk mutatni oly szavak rokonságát, a melyek ma még nem látszanak rokonságban levőknek.

Még megjegyezzük, hogy azokat a szumir szavakat, a melyeknek a magyarral való rokonsága kétségbevonhatatlan, *dült betükkel* szedettük.

A

á, ár, viz. Eredeti formája *ár*, de betüelvetés (apokope) következtében *á* lett belőle. Az *ária* (folyó) szóban még megmaradt az *r* betü. — Összetételek: *á-abba*, ár habja, tágabb értelemben: tenger. — *á-abba*, kétpupu teve (hullámalaku hátáról igy elnevezve). — *á-kaga*, sivatag, (szó szerint: vizet kérő). A nyelvtani részben megemlitettük, hogy a szumirban a sajátitó eset rendesen az alanyeset után következik, de mint ebből a példából láthatjuk, kivételek is vannak; a szokásosabb rend szerint igy kellene lenni: *abba-á*. Lásd alább: *abzu*.

a, etnikai melléknévképző, pl. *mulgea*, mulgei, *urunua*, Ur városi.

a, kar, kéz.

a, árok, csatorna.

a, apa.

a, erő, hatalom, tehetség.

aa, nászszoba. Rokon a következő szóval.

aa, ara, menyasszony. Az *r* betü innen is kiveszett, miként az *ár* szóból.

ab (abba), hab, hullám, egyenetlenség.

ab, hónap, bika, madárfészek. — *ab pin*, az alapitás hónapja; megfelel az asszir *kiszlev*-nek.

ab, ház, lakás.

ab, apa.

aba, ügyes ember, hatósági személy, fő ember. Ugyanebben az értelemben megvan más urálaltáji nyelvekben is; a magyarból kiveszett, de nyoma még megvan *Aba* Sámuelben. Az asszirok átvették a szumiroktól ezt a szót s oly értelmet adtak neki, a mely megfelel a mi közjegyzőnknek.

aba, hátrész, jövő.

aba, kicsoda? Megvan a protoméd nyelvben is, a hol ez a kérdő névmás: *appi?* — *aba*-ból származik: *aba-mu*, a melyet szó szerint csak latin nyelvre lehet leforditani: quis nomine?

ababa, ajándék.

abgal, tudós.

abgar, mű, dolgozat, munka, cselekedet.

ablal, madárfészek, az *ab* szóból.

abszin, kalász.

abnam, fal, pl. *ka abnamna*, fala előtt.

abzu viztartó, szó szerint: a viznek háza; átment az asszir *(apszu)* és a héber nyelvbe is (אבצו).

ad *(ada, abda, atta)*, atya. Ebből származik: *nam-adda*, atyaság; a *nam* megfelel a magyar *-ság, ség*-nek és a *nem*, minőség szavaknak.

ad, hatalmas; a gyök a magyarban is *hat*, az *-almas* mint melléknévképző járul hozzá.

ad, tanács, törvényszék.

ad, ut.

ad, hosszu.

ada, szántóföld, föld.

ada, hosszuság, kiterjedés, nagyság.

adama, álom. A rokonság megvan azon a réven, hogy a szumir *d* betü a legtöbb urál-altáji nyelvben *l* betüvé változik át, de megmaradt a lapp *odem*-ben, a mordvin *udomsz*-ban és az osztyák *adem*-ben. Ugyanezt a betüelváltozást látjuk a szumir *gud (hud)* szóban is, a mely a magyar *hálni* szónak felel meg.

ádan, árviz (szó szerint: hatalmas viz).

adda, fejedelem. Rokon magyar *atya* szóval.

adu, -szor, -szer, pl. *adu kat*, kétszer, *adu nin*, négyszer.

ag, csinálni, készitení.

ag, akarni, szeretni.

ag, erős, hatalmas.

ag, átkelni, áttörni.

aga, vezetni, vezetés, vezető, ur, vezér. Még ma is megvan a török *aga* szóban, a melynek ugyanez az értelme van.

aga, menni, jönni; a törzs *ga*, ebből származik: *gin*, magyarul: jön.

aga, örök, mindig.

aga, ág, korona.

agaku, következtében.

agal, kovács.

agal, erős, hatalmas, erőszakos.

agan, női mell.

agar, ugar.

agarin, anya.

agga, vezetni, hatalmas.

agramu, szeretni, akarni.

ahtu, *(achtu, aktu)*, okádni.

ai, hold; *Ai*, a hold istennője; *ai-duma*, az előre haladó hold (az istennőnek egyik melléknéve). Érdekes, hogy *ai* tulajdon-

képpen az apa fogalmát fejezte ki s ezért fordították asszirban *abu*-ra és héberben אב-ra. Az utóbbi értelemben rokon a magyar *agg*-gal, a finn *eije*-vel, a lapp *aija*-val, a zirjén *aj*-jal és a vogul *jaj*-jal.

ai *(aia)*, unoka.

ak *(ake)*, csinálni, tenni.

aka *(akae)*, fölemelni.

akkad, hegyes vidék; igy nevezték Szumirral szemben az országnak hegyesebb részét; mások szerint azokat, a kik hegyes vidékről vándoroltak be Babilóniába és a kiket bevándorlásuk után is hegyvidékieknek (akkádoknak) neveztek.

akkil, börtön, jajgatás, panasz.

akku, igen nagy, igen magas, igen öreg. Megfelel a magyar *agg*-nak, megvan továbbá a protomédben: *ukku*, a finnben: *ukko*, az osztyákban *ika*, *iki* szavakban.

aku, a hold istene, megfelel az asszir *Szin*-nek; meglehet, hogy az előző tőből ered.

al, oltalmazni.

al, máglya.

alál, a halál, a pusztulás és a végromlás démona.

álam *(álán)*, állvány, szobor.

algamisu, kristály, tüzkő. Semita eredetü.

álim *(ilim)*, kos.

álu, háló.

am *(an)*, anya.

am, kos, hős.

amar, ragyogni, ragyogás. Innen származik: *Amar-aku*, a holdisten ragyogása (rendesen királyok neve); *Amar-utuki*, a nap ragyogása (Marduk istennek szumir elnevezése); *Amar-pál*, az esztendő fénye (tulajdonnév); *amar-bar-ru*, zerge.

amaru *(amasub)*, eszköz, szerszám.

amas, sövény, kerités.

amasub, eszköz.

ámien, korona.

amut, vér.

an, emelkedett, magas. Megfelel a magyar *-on* ragnak és ezen a réven megállapitható a rokonság a következő szavakkal is:

an, -on, -en. -ön.

an *(anna)*, a mi fent van.

an *(anna)*, ég, menny. A magyarban kiveszett ugyan

ez a szó, de még megvan a következő urál-altáji nyelvekben: zirjén: *jen* (isten), votyák: *in* (ég), *in-mar* (isten); hangzók hasonulása következtében: *immar* s itt már rájövünk a magyarral való rokonságra is, mert az *ima*, *imádság* szavak bizonyára összefüggnek vele.

an, ő, megfelel a magyar *ön*-nek.

an *(án)*, ám, bizonynyal, igen. Eredetileg valószinüleg *gan*.

ana, szám, mérték.

ana, ón.

ana, hány.

anai, király; szuzai nyelven: *anin;* valószinüleg az *an* tőből ered, azaz. a ki legfelül, legelül van.

anan, enni. A magyaron kivül megvan a finnben is: *annan*.

anku, utószócska: felett.

anmi, égelsötétedés, hold- vagy napfogyatkozás.

anna, anya, továbbá az eget személyesitő isten; a semiták is átvették és *Anuv*-nak nevezték el. Belekerült a protoméd és a szuzai nyelvbe is ebben a formában: *annap* s igy különösen a nap istenségét jelentette. A szumirban később az összes isteneket *an*-nak nevezték el, pl. *an dan-gá-mesz*, a hatalmas istenek. Eredetileg azokat a lényeket jelentette, a kik fent, tehát az égben vannak.

anna, utószócska: -on, -en, -ön.

annuna, szellem, angyal, t. i. a mi fent (az égben) van.

anuszan, este.

ansu *(ansi, alsi)*, szamár; mongolban: *elsigen*.

anta, határozó: fent.

ar, őrölni.

ar, mező.

ar, világtáj, égtáj.

ár, ármány, átok.

ara, sárga. Megvan a magyar *arany* és a finn *aurinko* (nap, égi test) szavakban.

ara, eredni, iramodni. Mind a két ige rokon a szumirral.

árad, áradozó, emelkedő.

arali, sir, pokol

araru, aratni.

ária, ár, áradat, folyó. Miként a nyelvtani részben kimutattam, ez a szó

megvan az összes urál-altáji nyelvekben.

arik (helyesebben: *alik*), láb. Finnül: *jalaka*, megvan a magyar *gyalog* szóban.

as, jeles, kitünő.

as, óhaj, vágy.

as, épitmény.

asag, határ, terület.

asi, egyetlen.

asilal (alisal), első.

asnam, gabona.

astan, az egyetlen (a magyar *Isten*-re emlékeztet).

asub, földredobni.

asz, hat. Az összes urál-altáji nyelvekkel rokon. Lásd a nyelvtanról szóló fejezetet.

asz, szám. Valószinüleg az előzővel azonos, mert a szumirok rendesen a hatos számrendszert használták.

asza, mező.

az, kalitka, tartó.

aszilal, örvendezés.

ata, mi? micsoda?

ature, erős.

aza, gyógyitani.

azad, szörny, démon.

azagan, gyötrelem, kín.

azag *(zag)*, fénylő, ragyogó.

azu, gyógyulni.

B

ba, *(bar, bad)*, tél. A rokonságot kifejtettem a nyelvtani részben.

ba, széttépni.

ba, ajándékozni, eltépni.

bab, l. *bi*.

bab, apa, fivér.

babar *(babbar)*, l. *bar* és *par*.

bad, mutatni, hirdetni, megnevezni.

bad, halott.

bad, magas.

bad, lakás, vár, fal.

bad, öreg, régi.

bad, kinyitni, eltávolitani.

badim, épitő.

badugga, tetszés, kéj.

bag, madár.

bag, madarászni.

bal, változtatni.

bal (balag), balta.

bal, ásni.

bal, betakarni.

balag, baltával széthasitani.

banda, helyettes.

bansur, findsa.

bar, burok.

bar, oldal, sivatag.

bar, *(babbar, bir)*, fehér.

bar, látni, nézni, tekinteni.

bar, uralkodni, parancsolni.

bar, ajándék.

bar, parancsolat.

bar, test, tetem, mell.
bar *(barra)*, hatalom, csúcs.
bar, javadalom, jövedelem.
bar, tüz, parázs.
bar, *(barra)*, hatalmas, erőszakos, emelkedett.
bar, határozó: fent.
bar *(barra)*, kötni, összekötözni.
bar *(barra)*, kötelék.
bar, fél. Ugyanegy tőre vezethető vissza az összes urál-altáji nyelvekben; a magyarban a *b f*-fé, az *r l*-lé változott át; finnül: *puoli*, eszt: *pool*, lapp: *beele*, zirjén: *pö*, mordvin: *pel*, cseremisz: *pele*, osztyák: *pelek*.
bar, zerge.
bara, *(bar)*, öt.
bara-b, (para-b), ötven.
bara, kiterjeszteni.
bara, csarnok.
bara, oltár. Ebből: *barszab*, az eltört oltár. Ezt az elnevezést adták néha Borszippának, a mi azonban csak szójátéknak látszik, mert Borszippa szumir elnevezése: *Barzipa*.
bar-bar, nagyon hatalmas. Marduk istennek mellékneve.
barbi, egymást.
bar-ge, utószócska: felett.
barku, egymás ellen, viszonyosan.
barra, kölcsönösen.
barta, egymásban.
bat, megölni. Ugyanebben az értelemben megvan a törökben és a protomédben is. Ebből van: *batszem*, halálos méreg.
bat, kinyitni. Innen: *dilbat*, jósolni, összetéve *dil* (hirdetni) és *bat* (megnyitni) szavakból.
bat, fal, kerités. Megvan a protomédben is. Innen származik: *batba*, torony, erősség; *idbat*, megerősített székhely.
bi, harmadik személyü névmás, a mely magányosan nem használható.
bi, mutató névmás, az a, ez a; például: *mulubi*, az az ember.
bi, kinyilatkoztatni, kijelenteni.
bi, részegitő ital.
bi, tűz, uj.
bibra, öröm, örvendezés.
bid, kinyitni, eltávolitani.
bidarra, juh.
bil, tüz, égni.
bil, uj, megujitani.
bil, kimerülni.
bil, lomb.
bir, katona. Megvan a

protomédben is. Valószinü, hogy a magyar *férfi* rokon vele. Ebből származik *bir-zun*, hadsereg.
bir (pir), pirkanás, fény.
bir, fehér. A rokonságot már fentebb kimutattuk.
bir, iga, mérleg.
bir, széttépni.
bir, kiterjeszteni.
birbir, elszéleszteni.
bis, vadkan.
bis, három.
bis, terhes.
bis, bő.
bisru, vulva.
bu, kiterjeszteni, eltávolitani.
bu *(bur)*, távoli, messzi.
bu, viztartó.
bu, hosszuság. Ebből: *buda*, hosszu; *bu-bu*, messzire visszalökni.
bugin, tó, tócsa.
buj, nyak.
bul, feloldani.
bulug, ballagni.
bulug, orsó.
bun, nyak.
bur, tiz.
bur *(bul)*, feloldani.
bur, burok, edény.
bur, kő.
busichi, áldás.
bustu, coire.

D

da, külső fal.
da, -on, -ban, ból, -val, -va, -ván.
da, mult idejü részesülő.
da, oldal.
dab, dobbanni.
dab (dag), megkettőzni, hozzátenni. Valószinüleg rokon a magyar *dagasztani* szóval.
dag, hagyni, meghagyni.
dag, meg-, felforditani, megsemmisiteni.
dag, dagasztani, kiterjeszteni.
dag, ajándékozni.
dag, háló.
dagal, távol lenni.
dah, segiteni.
dair, örökkévaló, ősrégi.
dalla, kitörni.
dam, férj, feleség, hitvestárs. Ebből: *Dam-ki*, a feleség-föld (egy istennőnek neve); *dam-rak*, feleség.
damgar, rabszolga, kereskedő.
damal, tágas.
dambanda, ágyas, mellékfeleség.
damság *(dimsig)*, görény.
damu, gyermek.
dan, erős, hatalmas. Meg-

van a következő urál-altáji nyelvekben: Finn: *tania;* cseremisz: *tunda.* Származékai: *dan-ga*, hatalmas; *dan-ik* az, a ki hatalmassá tesz; *dan-bi*, hatalmasan.

dar, sarjasztani, teherbe ejteni.

dar (dara), sarjadék, nemzedék.

dar, látni, mutatni, nevezni.

dar, tyuk.

dar, győzelem.

dar, tarka.

dar, *(dara)*, homályos, sötét.

dar, kos, vadkecske.

dara-bar *(dara-bar-ru)*, zerge.

das, látni, mutatni.

daszar, védelmezni.

dę, elhagyni, megszökni, elszórni, elvetni.

de, sivatag, pusztaság.

de, elmulni, megváltozni, visszahelyezni, visszavezetni.

di, teljesiteni, befejezni.

di, parancs.

di, érinteni, közeliteni.

di, itélni. Innen: *di-tar*, biró (választott biró).

di, *(dim)*, öntözni.

di, egyenlő lenni.

dib, fog.

dib, megölni.

dib, elvenni. Ugyanilyen értelemmel: *dib-di* és *dib-dibdi.*

dib, agyagtábla. L. *dub.*

didi, szabályozni.

didu, korsó.

dig, nyak, oldal.

dig, megsérteni.

dig, érinteni.

digga, megölni.

digin, télni.

dil, teljesitení, kihirdetni. Ebből: *dilbat*, jós, jóslás, jósolni.

dil, árboc.

dil, halom.

dilti, trón, szék.

dim, beszoritani, szaporitani.

dim, kötél, szalag.

dim, öntözni, kiönteni.

dim, érinteni.

dim, csinálni, épiteni, lenni, találni, verni.

dimin, alapkő.

din, élet.

dingira, isten. A szumirok valamennyi istenüket *dingira*-nak, és valamennyi istennőjüket *dingiri*-nek nevezték. A szó onnan vette eredetét, hogy a szumirok isteneiket a *tenger* fenekén lakóknak képzelték. A szó megmaradt tehát a magyarban, habár

más értelemben, mig a mongolban *(tagri)* megtartotta eredeti jelentését. Babilonnak régi neve a szumirok idejében *Kadingira* volt és miután ez azt jelentette: *Isten kapuja*, ennélfogva az asszirok a város elfoglalása után nevét szószerint igy forditották le: *Bab Ilu*, a mi asszir nyelven Isten kapuját jelenti. Később a *dingir* szóból uj-szumir nyelven *dimmer* lett.

dinig, olvasztó kemence.

dinnig, kevély, hatalmas.

dir, visszatériteni. *Dir-ga* ugyanezt jelenti.

dir, erdő. A mássalhangzók fölcserélésének esete forog fenn.

dir, terjeszkedni, bővülni, nagyobbodni.

dir, törvény. A *-vény* a magyarban csupán főnévképző.

dir (dar), tarka. A *-ka* a magyarban melléknévképző.

dir (dirig), teli lenni.

dirig, homályos.

dirig, beomlani.

dis, férfi, apa.

du, (due, duv), menni, haladni, távozni. A protomédben: *duva*. Az egyszerü *du*-ból: *du-du*, gyorsan menni; *du-n (du-ne)*, menni, távozni; *dun-ma*, löveg.

du, leteriteni, földhöz vágni.

du, teljes, teli.

du, egész, mind, mindenség.

du, bevégezni, csinálni, épiteni.

du, előállitani.

du, dobni.

du, rabságba hurcolni.

du, suly.

du, száj, nyilás. Finnül: *szu;* esztül: *szu;* cseremiszül: *szü;* osztyákul: *tut;* vogul nyelven: *tusz*.

du, szél, harc.

du, *(dud-du)*, kihozni.

du, só.

du, szó, moraj, nesz. Ebből: *du-ddu*, szó, hang.

du, fiu.

dub, akarni, felhalmozni, körülvenni, megnedvesiteni, összetörni.

dub, térd.

dub, (dubba), lap, tábla. E szónak *d* betüje az összes urál-altáji nyelvekben a sokszor ismétlődő szabály szerint *l* betüvé változott át. Igy lett belőle a magyarban: *lap*, mordvinban: *lopa*, osz-

tyákban: *lipet* és vogulban: *lopt*. Megvan ezenkivül a protomédben is: *tippi*, a melyhez közelebb esik az ugyanoly értelmü *dubba*. Ebből származik: *dub-szag*, iró, szó szerint: a ki agyagtáblára ir.

dubbin, ujjköröm.

dubussa, öccs.

dug, térd.

dug, parancs.

dug, szólni.

dug, csurogni.

dug, jó, szép.

dug, ruha.

dug, tábla, kő, kiönteni, környékezni.

dug *(dib)*, megölni.

dug, birni, megfogni.

dug, tetszeni.

dugdug, jólesni, jót tenni.

dugin, köröm.

dugud, l. *udug*.

dugulli, barát.

dugun, köröm, pata, ujj.

duh, ajándékozni, megengedni.

duh, duzzadni.

dul, halom, betakarni.

dum, elvinni.

dul, tál.

dum, hozni.

dumu, fiu. Ebből: *dumu-ku*, a hold istenének mellékneve; *dumuzi*, unoka (szó szerint: távoli fiu).

dumu-dumu, lakosság.

dumusug, elsőszülött.

dun, hős.

dun, jönni.

dun, béke.

dun, suly.

dun, elhagyni, elragadni.

dun, fáklya.

dun, ásni.

dur, sarj.

dur, tartani, tartózkodni.

dur, udvar, tábor.

dur, kötél.

dus, lakni.

duszál, leánygyermek.

durgar, trón.

E

e, szó. Ebből: *e-ki*, a nyelv városa, (Babilonnak egyik elnevezése; talán összefügg azzal, hogy a biblia ide teszi a nyelvek összezavarodásának szinhelyét.)

e (ea), ház. Megvan a törökben, a protomédben *(eva)* és a szuzaiban is *(ua)*.

e, kimenni, napfényre jönni.

Ea, a leghatalmasabb szumir istenek egyikének elnevezése.

e-gal, palota, szó szerint: nagy ház.
egia, menyasszony.
ekurbe, alvilág.
él, szent, tiszta.
el, fényleni, ragyogni; az urál-altáji nyelvekben: *jal, jol, jul.*
eme *(emi)*, nyelv. Ebből: *emi-tuk*, a kinek nyelve van.
emega, terhes asszony.
en *(enu)*, kötni, uralkodni.
en *(enu)*, ur; ebből: *en-e*, tulajdonos; *enu-zuna*, a gyarapodás ura (a hold istenének egyik elnevezése).
ene, gyülekezet; csupán szóösszetételekben fordul elő, mint: *ene-gar*, l. *gar*, *ene-mun*, l. *mun.*
ene (en), a többesszámot megjelölő utószócska, a mely a magyarban is megvan, pl. hányan, sokan, mennyien stb.
ene, még, viszont. Ebben a formában: *enna* megvan a protomédben is *(innib).*
entena, hidegség.
erem, ellenség.
erim, *(eri)*, szolga. Ebből: *erim-aku*, a hold istenének szolgája.
erima, gonosz, gonoszság.
esz, harminc. Feltünő a hasonlatosság az *isz* (három), *asz* (hat), *esz* (harminc) és *usz* (hatvan) között. Mind a négy alapvető szám volt s a szumiroknál tudvalevőleg a hatvanas számrendszer is megvolt. A magyar nyelv csak a másodiknál őrizte meg a rokonságot, mig ellenben a töröktatár nyelvcsoport az *isz*-nél (három) is megtartotta azt. Igy *három* jakut nyelven *üsz*, ujgur nyelven *üc*, csuvasz nyelven *visze*, török nyelven *ucs.*
ézén, ünnep.

G

ga, hal, l. *hal.*
ga, járni.
ga, megölni.
ga, ürmérték.
ga, emlő, csecs.
ga, ház.
ga, nemzeni, szülni, csinálni, létezni.
ga, alak, fekvés, terület.
ga, állitani, fektetni, feküdni, tenni, ültetni.

ga, -ban, -on.
ga, alap.
gab, hasitani, felszabaditani.
gab, kebel.
gab, szemben. Innen: *gabri*, versenytárs, ellenfél.
gab, belekezdeni, hozzáfogni.
gab, tej.
gab, büz.
gabiri, hegy. Az asszirból átvett szó.
gad, kötni, kötél.
gad, (kat), kéz.
gad, gida.
gad, hatalom.
gad, öt.
gag, csinálni.
gaga, cselekedni.
gal, *(galla)*, lenni; megfelel a régi magyar valni, volni igének.
gal, ember.
gal, ölni.
gal, valaki.
gal, nagy. Az osztyák nyelvben *kal*. Ebből *gal-gal*, nagyon nagy; *gal-bi*, nagyon; *gala*, nagy. Meglehet, hogy a *gyula* régi magyar állami méltóság is erre vezethető vissza.
gal, értékes, becses.
gal, haladni, sietni.
gal, asszony.
gal, hal.
gale, én.
galgin, követ, hirnök.
galkid, kinyitni.
galuatug, erős ember.
galuka, varázsló.
galzu, bölcseség.
galam, ország.
galatu, szaladni, haladni, szökni.
ganag, nyáj.
gan, terület.
gan, sötét.
gan, bőség.
gana, kert. (Ugy látszik, asszirból átvett szó.)
gangul, závár, retesz.
gár, gyártani, készíteni, csinálni, tenni. Ebből: *gár-gár*, elvégezni; *gár-garr-a*, létező; *gár*, dolog, gyártmány; *ene-gár*, szállitmány.
gar, kert.
gar, határozat.
gar, kitépni.
gar, ajándék.
gar, fény, világosság.
gara, haramia.
gar, ugar, mező.
gar, lánc.
gár, vár.
gar, kocsi.
gas, ital.
gasan, husz.
gastin, szeszes ital.

gasszan, asszony.
garas, szalma, kecske, döntés.
garga, eszköz, szerszám.
gargar, meghóditani.
garub, sáska.
gáz, legázolni, letiporni.
gaz, kecske.
ge, lent, a mi lent van.
gi, láng, égő.
gi (gin), jönni.
gi, éj.
gi (gig), ég.
gi, állhatatos, szilárd.
gi, hosszmérték.
gi, könyörtület.
gi (ki), hely. A törökben: *kjöj.*
gi, elszállitani, helyreállitani, alapitani.
gibil, tüz, elégés.
gibisz, ifjitani.
gid, kötél, háló.
gid (gad, kat), kéz.
gid (id), viz, folyó.
gid, öt.
gidim, kisértet, árnyék.
gie, éj.
gig, erőszakoskodni. Szuzai nyelven: *gik.*
gig (gi, gij), éj.
gig, betegség, gyengeség.
gig, gyenge.
gig *(gigga),* fájdalmas.
gil, gyilkolni.
gil, megsemmisiteni.
gil, csillag.
gilid, vaddisznó.
gilim, elfelejteni.
gilsa, kincs, birtok.
gildan, hallani; talán inkább a *fül* szóval rokon, mint a *hall* szóval, habár *fül* szumirul: *pil, (pi).*
gim (gimma), gyümölcsöztetni, tenyészteni.
gim (gimmu), -ként.
gim, épiteni, alkotni, csinálni.
gime, szolgáló.
gin (gine), egyenes. Ugyanez a gyök megvan a többi urál-altáji nyelvben is: *kön, kuon, ken, kün, kun, kin.* A magyarban *e (i)* betü járult eléje és igy lett: *eg(y)enes, igenes.* A szumirok, a kik északról vándoroltak be Mezopotámiába és régi hazájukban nem ismerték a pálmát, azt *gin, igin*-nek (egyenesnek, igenesnek) nevezték el.
gin, tartós, állandó.
gin, járni, jönni.
gin, rabszolganő.
gin (gi), hely.
gin, küldemény, levél.
gin, suly.
gin, ki?
gin, köny.

gina, helyes, hű.
gina, jogszerü, törvényes.
ginna, miniszter.
gipara, homály, sötétség.
gir, jönni. Megvan a magyar *jer* szóban.
gir, gerezd. A két szó rokon, ha a szerbek mitőlünk vették a *grizd* szót, és nem megforditva.
gir, férfi.
gir, szurok, nafta.
gir, tőr, szablya.
gir, hasitani.
gir, áldani, ünnep.
gir, kezdet.
gir, láb. A magyar *jer* és *eredni* összefügg vele.
gir, három.
gir, hatalmas, öv, szélvész, vihar.
gir, kör.
gir, villám.
gir, öreg. Itt is, mint annyi más esetben, a mássalhangzók fölcserélődését látjuk.
girgal, kard.
girin, *(girim)*, gyümölcs.
gis, férfi.
gis, három, sziv, fa, nap, mén, tömeg, csapat.
gis, ital. Ebből: *gistin*, bor.
gis, egyenes.
gis, fül.
gis, ég, meny.
gis, ragyogni, fényleni.
gis, homlok, arc.
gis *(bis)*, vadkan.
gis, hős.
gis, egy. Ebből *gistanu* vagy *istanu*, egyetlen, egy. Nagyon közel fekszik az a föltevés, hogy a magyar *Isten* ebből a szóból ered.
gisban, ij.
gisbar, tüz.
gisbil, apa.
gistug, engedelmes.
gisdug, hallani.
gisz, ág. Ugyanazt az esetet látjuk, mint *gir*-nél; az összes urál-altáji nyelvekben fölcserélődtek a mássalhangzók; igy a finnben: *oksza*, esztben: *oksz*, lappban: *eksze*, cseremiszben: *uksz*. A magyarban az utolsó mássalhangzó egészen kiveszett.
gisda, asztal.
gisdilti, szék, trón.
gisdug, fül, hallani.
gisdur, segitség.
gisdurgar, trón.
gisgal, állóhely.
gisgaz, agyonütni.
gisgi, gyékény.
gisgig, árnyék, ernyő.
gisib, ujj.
gisikak, szalma.
gisiminar, ág, gally.

giskib, szőlőfürt.
gislal, ellenállás.
gismi, árnyék.
gisnad, ágy.
gispa, királyi pálca.
gissir, világosság.
gu, száj, nyilás. A votyák és a zirjén nyelvben még most is megvan, a hol *nyilás* az értelme.
gu, kivánni, követelni.
gu, tök, zsinór.
gu, szó, szólni. Ebből származik: *gu-de*, hirdetni; *Gu-de-a*, proféta (király elnevezése).
gu, nyak, oldal.
gu, fényleni. Ebből: *gubabbar*, ezüst (azaz fehér fényü).
gu, zsinór.
gu, teher.
gu, mindenség.
gub, holttest.
gub, állni, lépni, kitüzni.
gub *(gubba)*, megerősiteni. Innen: *gub* (gubba), erős.
gub, tiszta lenni.
gub, igézés.
gub, ajándékozni.
gub, nem (tagadó szócska).
gubdug, nem arra való.
gubgub, szállitani.
gubu, bal.
gud, hálni, feküdni, pihenni. A már emlitett szabály szerint a szumir *d* a magyarban *l*-lé változott át. Az osztyákban még most is igy mondják: *kudem (chodem)*.
gud, bátor.
gud, magas.
gud, fényleni, ragyogni.
gud, szarvasmarha.
gud, kutya.
gudda, cívakodás, perpatvar.
gudi, hirdetni.
gudninda, borju.
gudsi, tulok, göböly.
gug, letaposni.
gug, homály, sötétség.
gug, juh.
gug, kő.
guk, kék.
gukkal, ürü.
gul, csillag.
gul, megöregedni, betölteni.
gul, rosszindulattal lenni, elpusztitani.
gul, *(gal, sal)*, asszony.
gul, mag, nemzedék.
gul, ember.
gulug, félni.
gum, férfi, him; zirjén: *komi*, osztyák: *chui*, vogul: *kum*, *chum*.
gum, leütni, csépelni.
gum, sarjadozni.
gum, mag. (Mássalhang-

zók fölcserélődésének esete.)
gun, világos lenni, ragyogni.
gun, geny.
gun, fark.
gun, ur. A *gum* (him) szóból ered.
gun (gon, von), tiz. A magyarban megvan a *hatvan*, *nyolcvan* stb. szavakban.
gun, hon, haza.
gunin, földszurok.
gunnu. szalma.
gur *(gurru)*, visszaadni, visszaállitani, fölemelni.
gur, rabszolga.
gur, harc, harcolni.
gur, guritani, forgatni.
gur, ur.
gur, alap, lágyék.
gur, gerenda.
gur, ország, hegy.
gur, kör.
gur, öreg. A mássalhangzók fölcserélődtek.
gur, felügyelni.
gur (ur), aratni.
gur, betakarni, leszállni.
gur, hir, hirdetni.
gur, ökör.
gur-gurru, rézkovács.
guru, tenger.
guru, leverni.
gurug, gurulni.
gurus, hős.
gurus, kitünő.
gus, penis.
gus, barom.
gus, hus.
gus, kicsiny.
gus, hős.
gus, fű.
gus, pihenni, engedni.
gusagga, könyörögni.
guszan, husz.
guz, hosszu.
guza, trón.
guzkin, arany.

H

Ennél a betünél el kell térnem az assziriológok beosztásától, a kik helyette *ch*-t alkalmaznak, először azért, mert a magyar nyelv a *ch* betüt nem ismeri, a melyet a tudósok a *h* helyébe tesznek és másodszor, mert semmivel sincsen bebizonyitva, hogy a szumirok a megfelelő ékbetüt nem ejtették-e ki *h*-nak. Eddig csak azt tudjuk, hogy az asszir szótárak *ch*-val adják vissza, de ez csak azt bizonyitja, hogy az asszirok, miként az összes

semiták, nagyon szerették ezt az erős betüt.
ha, meghalni, elveszni.
ha, hal, l. *hal.*
hal *(ha, han)*, hal.
hal, haladni.
hal, megölni.
halam, megsemmisülni, elpusztulni.
hálu, háló.
han, hal, l. *hal.*
har *(ar)*, őrölni.
har, kör.
har, ökör; finn: *herke*; eszt: *herg*; lapp: *hergge*; zirjén: *kör*; osztyák: *kar, har*; szamojéd: *kuru*; török: *öküz*: tunguz: hukur, ukur.
harra, ember.
harszak, hegy, ország.
has, hasitani, metszeni.
hi, jó; ebből: *higa*: jó; *hig*, jót tenni.
hidu, hold.
hili, csillogó.
hir, kötni; lapp: *karet*; zirjén: *körto.*
hir, hir, hirdetni.
hir, áldani, ünnep. (A magyar *hir, hires* innen veszi eredetét.)
hu, madár, szárnyas rovar. Ebből: ***hu-bir-turtur***, repülő hangya.
hul, félni.
hul, félelmetes, gonosz, ellenség.
hul, ellenfél, ellenség.
hula, hallani.
hur, furni.
hus, husos, erős.

I

i, ház. Rokon a török *ev*-vel. A szumirok különösen templomot értettek alatta. *I-gal*, palota, szó szerint: nagy ház. Lásd: *e.*
i, jönni. A rokonság a jelen idejü egyes számu harmadik személyben (jő) szembeötlő.
i, medence, csatorna, folyam.
i, ez, az, a mely.
i, ég; ebből: *i-gur*, égóceán.
i *(vid, gid, id)*, viz, folyó.
í, fenséges, magas.
iasz, hat, lásd: *asz.*
ib, -be. Betük fölcserélésének esete. Mellékértelme: belső.
ib, oldal, égi táj.
ib, elnevezés.
ib, harag.
ibdi, négyszög.
ibir, kihirdetni.
ibir, kereskedő.

'id, egy. Osztyák nyelven még ma is *it*.
id *(i)*, kimenni.
id, itt, ide.
id, kéz. Osztyákban: *ude;* jurákban: *uda*.
id, idő; az esztendőnek egy meghatározott része.
idbi, bér.
idi, szem.
idib, juh.
idim (idig), idős, öreg.
idin, egyenes, lapályos.
idin *(idil)*, puszta, sivatag, (egyenes, lapos vidék).
idis, szem, arc.
idpa, láz.
ig, ajtó.
iginim, egyenes, magas.
igir, hát, mögött.
igis, szem, arc.
ikkaru, mezőgazda, pásztor.
il, csillogni.
il, vastag.
il, fel.
ila, felmenni.
ildig, kiöntés.
ili, fölemelni, elvenni. Az asszirból átvett szó.
ilim, kos.
im, elismerés, megállapitás, dicsőség, hirnév. Ebből: *im-ga*, dicsőséges, fenséges (az asszir tudósok elnevezése); *im-tuk*, dicsőséges. Ebből ered valószinüleg a magyar *ima* (dicsőités, imádás).
im, ön; miként a magyarban, a szumirban is névmások elé járul igy: *im-ba*, *im-bi*, önmaga, *im-zu*, önmagad, *im-mu*, önmagam, *im-na*, önmaga. Vagy *imte*-vel kapcsolatosan: *imte-zu*, önmagad, *imte-mu*, önmagam, stb.
im, szomjuság.
im, ijedtség, félelem.
im, agyagedény, fazék.
im, szél, vihar, égi táj; finn: *jimi*, zirjén: *jim;* cseremisz: *juma;* mordvin: *jom:* szamojéd: jum. Ebből ered: *jumala*, *jumal*, a mely szóval több finnugor nyelven az istenséget fejezték ki. A szumiroknak is volt *Im* nevü istenük. Meglehet, hogy a magyar *ima* innen vette eredetét.
imi, nyelv.
imis, vulva.
immili, ital.
in, ur.
ingár, alapitás.
ini, ő, ön.
inim, szó, beszéd, vita.
inim, visszavenni.
inne, előre.

ir, sirni, köny.
ir, iramodni.
ir, rabszolga.
irim, öröm, ünnep.
irim, szomjuság.
irisu, ültetni.
is, ház, hegy.
is, sirni.
issu, uj.
issibu, király.
istanu *(gistan)*, egy. Mint már fentebb emlitettem, nagyon valószinünek, sőt bizonyosnak látszik, hogy a magyar *Isten* innen veszi eredetét. *Hommel* és más assziriológok szerint a szumiroknak is volt egy istenük, a kit *Istun*-nak vagy *Isun*-nak neveztek, továbbá egy istennőjük, a kinek *Istár* volt a neve. Az *Istun* tovább is megmaradt a magyarban, mig ellenben az *Istár* (a kiből később az asszirok *Istarotja* vagy Astarotja lett) a kereszténység fölvételével kiveszett a magyár nyelvből. Az *is*, a melynek asszir jegye megfelel az egynek, megmaradt a magyar *ős*-ben is és az *i* betünek *ő*-vé való átváltozása nem szokatlan dolog a magyar nyelvben; igy *ismét* helyett még ma is azt mondják: *ösmét*, sőt maga az *ős* szó is a halotti beszédben ebben a formában fordul elő: *isemukut*.
isz, három. Fentebb megmutattam, hogy a töröktatár nyelvekkel rokon. Lásd: *esz*. Ebből ered: *iszkam*, harmadik; *sz-ussza-na* (e helyett: *isz-ussza-na*) egyharmad.
isz *(iszi)*, föld, por.
iszaggil, mennyei.
iszir, bocskor, saru.
iszis, sirni.
iszmal *(iszmalla)*, széles.
it, segiteni, segitség.
itdam, hemzsegés, nyüzsgés.
iti, segitő, segitség.
iz *(giz)*, tüz.
iz, fa; ebből: *iz-szar* (a melyet valószinüleg igy ejtettek ki: *iszszar)*, ültetvény, szószerint: fasor.

K

ká, száj, arc. Votyák és zirjén nyelven is ugyanigy.
ká, szólni, mondani. Ebből ered: *ká-ká*, megerősiteni a szót; megerősités, ámen;

ká-ká-ma, ugyanaz; *ká-ga* szó, név, hivás; megnevezni, kérni; *ká-ba*, szájnyitás.

ká *(ká-ma)*, is.

ka, kapu. Például· *Ka-dingira*, Isten kapuja, Babilonnak szumir elnevezése.

kak, tenni, csinálni, szerkeszteni, befejezni. Finn: *koko;* eszt: *kokk*, *kokkuma*, *kogo;* cseremisz: *kogo kugo*.

kalama, ország.

kam, komor.

kanakku, pecsét.

kanum, datolya.

kar, gát, emelkedés. Finn: *kari*; eszt: *kari*.

kas, ut.

kasir, szerződés, kötelesség.

kasz, kettő, l. *kat*.

kasz, hugy. Finn: *kuszi;* eszt: *kuszi;* votyák *kiz;* cseremisz: *kuz-vüt* (hugyviz); osztyák: *choszem;* vogul: *kus*.

kaszaru, kötni, megőrizni, gyüjteni.

kat, kettő. Ebből *kat-kam (kasz-kam)*, második; *katbu (kasz-bu)*, husz.

kat, kéz.

ken-gi, l. *ki*.

ki, hely, ország, föld. Törökül: *kjöj*.

ki, -val, -vel. Megvan a protomédben és a szuzaiban is. Ebből ered: *ki-ta*, lent, -val, -vel.

ki-á, a föld felülete.

ki-aka, imádkozás helye, szent hely.

ki-dan, a hatalom helye, hatalom.

ki-dan-bi, ő hatalmassága (a harmadik személyü névmás helyett).

kig, tiz. Ebből *kig-usz-ili*, ötven (azaz: tiz elvéve hatvanból).

ki-gina, sirhely, szószerint: az örökkévalóság helye.

kigul, tisztaság, szüz.

ki-ku, hely, székhely.

ki-ku-tik, felső emelet.

ki-lam, árszabás.

kimah, temető, sir.

ki-masz, mező.

kin, irás, levél, üzenet. Ebből: *kin-dea* hirnök.

kin, küldeni (sok helyen még ma is: *künni)*.

kinunir, csatamező.

ki-ngi *(ke-ngi)*, vidék, ország.

kir, hir, szó, nesz. Ebből: *kir-aka*, hazugság.

kir, a sziv dobbanása.

kisura, kerület.
kiszigga, fészek.
kiszim, hangya. Finn: *kusziainen;* lapp: *kotka;* zirjén: *kotkozu;* votyák: *kuzili;* cseremisz: *kutka;* osztyák: *kecza.*
kittu, lemenő nap; szuzai nyelven: *kit.*
ku, gabona, liszt.
ku, helyezni, letenni, szolgálni, leülni.
ku, székhely.
ku, enni.
ku, magas, értékes.
ku, nemes érc. Ebből: *kubabbar*, ezüst, (szószerint: fehér nemes érc); *ku-tagubba*, dologi jótállás (szószerint: jótálló pénzként).
ku, ember, lásd: *gum.*
ku, fegyver.
ku-babbar, lásd: *ku.*
kud, lemetszeni, levágni.
kudurru (hudurru), határ.
kugar, trón.
kul, mag, csira. Finn: *külven*, vetni; eszt: *külvan;* lapp: *gilvvit.*
kum, tüz.
kumkit, köröm. Finn: *kinszi;* eszt: *küned;* mordvin: *kens;* cseremisz: *kids;* osztyák: *kemcs.*
kun, nap fölkelte. Mongol nyelven: *kün.*
kun, fark.
kur (kurra), emelkedni, hegy. Protoméd: *kurasz;* finn: *korkea*, *korka;* eszt: *körge;* votyák: *körkea;* cseremisz: *korok;* lapp: *garaz;* votyák: *gurez;* osztyák: *kercs.*
kur *(kurra)*, ország.
kur *(kurra)*, kelet. Például: *harszak kurra*, kelet országa.
kur *(kurri)*, föllázadni, különválni. Ebből: *kur (kurra)*, ellenség.
kurra, ló. Protoméd nyelven: karra.
kurri, keriteni, hóditani.
kusz, intézni, kormányozni.
kuszu, megpihenni. Ebből: *id-kuszu-a*, pihenő hely.
kut, hozni; protomédban is *kut.*
kut, hasitani.

L

la, korsó.
lab, erős; szuzai nyelven: *libak.*
lab, pásztor.
labar, öreg, vén.
lag, hatalmas. Talán a magyar felsőfok képző *leg*-innen ered.

lag, lógatni.
lag, ragyogni.
lagar *(ligir)*, vezető.
lal, megtölteni, betölteni, terjeszteni, mérlegelni, fizetni, fönntartani.
lal, méz.
lal *(lale)*, suly.
lam, férj.
lam, szárny. Finn: *lenne* (repülni), *lintu* (madár); vogul: *lem*.
lam, sarjadozni.
lamga, ács.
lamma, óriás.
lib, róka.
lib, fiu.
libir, vezető.
libisz *(ligir)*, sziv, belső.
ligga, hős, hatalmas.
lik *(lig)*, kutya. Ebből: *lik-bi ku*, farkas (szó szerint: ragadozó kutya).
lil, szél, törökül: *jel*.
lil, lehelni, lehellet.
lim, szem, jelenlét, elsőbbség.
lim, kos.
lipu, utód.
lu, férfi, ember, lény.
lu, ürü. Ebből: *lu-bat*, kos; *lu-lim*, vezérürü.
lub *(lubba)*, szolgálni.
lub, rabszolga.
lug, róka, lásd: *lib*.
lug, lugozni, mosni.
lugal *(nugal)*, király.
lugud, kitépni.
luh, értelem.
luku, anya.
lum, csont. Finn: *luu*; zirjén: *li*, votyák: *li*; cseremisz: *lu*; osztyák: *lī*; vogul: *lu*.

M

ma, enyém, -om, -em.
ma *(masz, mad, ma-da)*, ország, vidék. Eszt: *moisza* (mező); zirjén: *mu*; votyák: *muzem*; mordvin: *moda*; vogul: *ṁa, mag*. Valószinüleg a magyar *mező* is innen veszi eredetét.
má, hajó. Ebből: *má-tik (má-ruru-tik)*, a hajó előrésze.
mad elvenni; protoméd nyelven: *emidu*.
mag, magas, fenséges.
mal *(male)*, megtölteni, bevégezni. Ebből: *mal-mal (mal-male)*, teljesitve lenni, létezni; *mal-e-zu*, teljesen tudni.
mal, lakni; zirjén: *ol*; osztyák: *val*. Ez a tő talán eredetileg ugyanegy volt az előzővel, valamint a

mar, *mara* (ugyanazzal az értelemmel) ugyanarra vezethető vissza. Az utóbból származik: *id-mar*, lakás, ház.

mamu, álomlátomány.

mar, ut. Mongol nyelven: *mor*; protoméd nyelven: marasz. Ebből származik: *mar-tu* nyugot (szószerint a lefekvés utja). A szumirok Sziriát is *Martu*-nak nevezték földrajzi fekvésénél fogva.

maru, marcona.

masz, vágni, metszeni, felosztani. Protoméd nyelven: *masszi*.

masz, katona, harcos.

mát, ország.

me, mi (a személyes névmás többesszámu első személye).

me, hivni, összehivni, gyülekezet. Innen: *me-gar*, kiáltani; *me-tur-hi*, tisztelet (szószerint: jó félelem egybegyülése).

me, hang.

me, nem. Ebből: *me-a*, nem létezni; *gan-me-a*, sem (kötő szócska).

mege, csata, harc.

men, lenni. Ebből: *gan-men*, legyen.

mene, sok, mind. Rokonságban van az utóbbi szóval.

mesz, sok, számos. Tulajdonképpen a többesszám képzője.

mi, fekete, sötét. Innen: *mi-mi*, sötétség.

mi, éjjel.

mi, csata.

mi, szólni, hang.

mid, teherben levő asszony.

min, én.

min, kettő. Ebből: *minnabi*, kétszer.

mir, hatalmas.

misu, szikrázni.

misz, fenséges.

mu, adni, elégetni. Innen: *mu-mu*, visszaadni.

mu, név. Ebből: *mu-da*, hirneves.

mu, esztendő. Innen: *mu-ama*, az ég elnevezése, esztendő.

mu, én. Egy eredete van a magyar *om*-mal.

mud, szülni.

mug, magas.

mug, agyvelő. Összefügg a *mug* (magas) szóval.

muh, föltenni, hozzátenni, teherbe ejteni.

muh (mug), magas.

mul, ur, uralkodni. Ebből: *Mul-anna*, az ég ura

(királyok elnevezése); *Mul-ge*, a belső örvény ura; *Mul-ge-ki*, az örvény urának helye (Nippur vallási elnevezése); *Mul-ge-ki-a*, nippuri lakos.

mul, csillag. Innen: *mul-dara*, egy álló csillagnak neve; *mul-bar-bar*, Jupiter bolygó.

mulu, ember. Zirjén: *mort*; votyák: *murt*; mordvin: *mordva*; cseremisz: *maara*.

mulu, a mely, a ki.

mun, te. Osztyák: *men*.

mun, tégla. Innen: *ene-mun*, az összes téglák, a melyeket egy épülethez vesznek; *mun-tik*, homlokzat.

muna, kos.

muruba, közép.

muszar, névirás, fölirat.

musin, madár.

muszab, este.

mussza, vulva, termékenység.

muszuisz, szempilla.

muz, teherben levő asszony.

N

na, *(an, man)*, ő, ön. Innen: *nene*, *enen-nene*, ők.

na, faragott kő.

na, pihenni.

nab, nap.

nabu, Nebo assziriai istennek (a nap személyesitőjének) szumir elnevezése; Innen: *Nabu instuk*, a dicsőséges Nebo.

nada, aludni, pihenni.

nag, inni.

nag, coire.

nagiru, vezető.

nakid, pásztor.

nam, nem, sors, végzés, minőség. Protoméd nyelven: *niman*. A főnév elé járul a minőség kifejezése végett. Innen ered: *namtar*, pestis (szószerint: a mi elvágja a végzetet); *name*, mindenki a ki, minden a mi; *name-a*, senki, semmi; *gar-name*, bármi; *mulu-name*, bárki.

nam, nem, sohasem.

namrag, zsákmány.

namtar, a pestis démona.

namtar, sors, végzet.

namtura, betegség.

nanam, istáló.

nanga, kerület, sziget.

naru, kő.

nen (nene), anya. Votyák: *anaj*; osztyák: *ane*, *ane*; vogul: *an*.

nen, másrészt.

ni, olaj, zsir.

ni, hatalom.
nid, férfi.
nig *(nidag)*, coire, coitus.
nigba, ajándék.
nigdu, belépni.
niggalgissa, nászajándék.
nigin, kör, kerület.
nigub, határ.
nim, fölemelni. Vogul: *numan*. Innen: *nimma*, fensík (Szuziánának szumir elnevezése); e-*nim*, magas, emelkedett; *i-nim*, emelkedés; *i-nim dudda*, a hang emelkedése, a szó megerősítése, ámen.
nim, juh.
nimin, negyven.
nin, négy. Innen: *ninnu*, ötven (szószerint 40+10).
nin *(ning)*, nő, néne.
nin, ur lenni, birni; ur (gyakrabban: urnő, a mi jobban meg is felel a szó értelmének); *nin-da*, ismeret, tudomány; *Nin-ge*, az alsó örvény urnője (egy szumir istennő elnevezése); *Nin-dar*, a nemzés, a gyarapodás istene.
ninun, tejföl.
nir, kormányozni.
nir *(nirik)*, fejedelem, uralkodó.
nir, láb. Innen: *Nir-unu-gal* (Nergal istennek szumir elnevezése).
niszag, áldozat.
nitag, férfi.
nu, nem.
nu, kép, minta.
nu, kormányzó.
nubanda, városkapitány.
nug, kutya.
nugal *(lugal)*, király.
num, sarjadozni.
numma, farkas.
nun, kötni, uralkodni. Ebből: *nunu (nun)*, főnök, ur; *Nunu* (Ea-isten elnevezése); *Nunu-ki* (Eridu város vallási elnevezése).
nun, magasztos, fenséges.

P

pá, iró, tudós.
pá, pálca, kormánypálca.
pach *(pah)*, bő, bőséges. Ebből: *pahasz*, bőségesen.
pad, nevezni, híni.
pad, kosár.
pál, átmenni, keresztülhatolni, megváltozni.
pál *(pále)*, esztendő. Protoméd nyelven: *böl-gi*.
pál *(pále)*, hadjárat. Ebből: *ki-pál*, lázadó, fölkelő, csaló.
pám *(pá)*, visszaemlékezni.

Ebből: *pám-pám*, emlékezetbe hozni, kihirdetni.

papszukál, egy szumir istenség.

par (parra), parázsként csillogni, ragyogni.

par *(parra)*, nap. Ebből: *par-bab*, jövendő (szó szerint: más nap). Lehetséges azonban, hogy az első szó mint ideogramm *ud*-nak olvasandó s ebben az esetben megfelelne a magyar *idő* (üdő)-nek s szó szerint igy volna forditandó: más idő. — *Par-bab-ku* (illetőleg: *ud-bab-ku)*, jövőben. — *Par-name*, bármikor, mindenkor. — Ezzel a szóval összefügg továbbá: *par-par*, fehér, a miből a mássalhangzók meglágyulása következtében lesz: *bar-bar*, és további hanghasonulás által: *bab-bar* s igy lesz: *ku-babbar*, ezüst, — *bab-bar*, fehérnek lenni, — *bab-bar (babbara)*, a nap fölkelése.

parab (paras), parancs.

passuru, findsa, serleg.

patézi, alkirály, papkirály, kormányzó.

pánddu, befejezni, készíteni, végbevinni.

pidnu, eke.

pil (pi), fül.

pin, fenék. Ebből: *a-pin*, alapitás, épités.

pisan, tartó, medence.

pisan, irószerszám. A magyarral való rokonság azon a réven áll fenn, hogy a régi magyarok a *bicskát* használták a betük rovására s igy a *bicska* és a *betü* is rokonszavak.

pur, folyó. Ebből: *Pur-rát*, Eufrát.

R

ra, -ra, -re.

ra, megragadni, megfogni.

rá, rámenni, elárasztani.

rá, ár. (A betük fölcserélődésének esete.) Innen: *Rá-tu*, a zuduló áradat. (Eridu városnak szumir elnevezése.)

rag, távol, messzi.

rak, vulva.

rasz, ital.

ri, fölemelkedni.

rig, ragyogni.

rig, illatos fa.

rig, mosni.

ru, adni, visszaadni, hozzátenni. Ebből: *ru-ru*, visszaadni, hozzáadni; *ru-tik*,

él, előrész; *ruru-tik*, a hajó előrésze.
ru, szerkeszteni, épiteni.
ru, teljesiteni, tenni.
rum, ember. Protoméd nyelven: *ruh;* mordvin nyelven: *lom-an*.
rus, hős.

S

sá, adni, helyezni. Ebből: *sá-te*, minden a mi.
sá, birtok, tulajdon. Innen: *sá-gár*, birtokos.
sá, sziv.
sá, vágni, levágni.
sá *(ság)*, jó, kegyelmes lenni.
sa (si), is, szintén.
sab, szabni, szabdalni.
sab, sziv, közép.
sabur *(sabura)*, kinyitni.
sachar, por.
ság, jó, kegyelmes lenni.
saguddu, panasz, jajveszéklés.
sal, sziv.
sal, nő, asszony.
sam, vételár.
sar *(sarri)*, irni.
sar, sor, sorokba helyezni.
sar (sara), zsarnok, uralkodó, király.
se, adni. Innen: *se-gi*, kiönteni, terjeszteni.
si, betölteni, teljesiteni. Ebből: *si-si*, befejezni; *si-ga* befejezett, bevégzett; *si-g*, befejezni; *si-di*, boldogulni, előrehaladni; *si-nu-di*, kudarcot vallani.
si, szarv. Ebből: *si-mul*, kos.
sib, öntözni.
siba, pásztor.
sibir, fegyver.
sid, segitség, segitő.
sig, jó, jóságos.
sig, tégla.
sig, alullevő, gyenge.
silim, béke. Az asszirból átvett szó.
sim, panasz.
sir, sereg, tömeg.
sir, szurok.
sir, fény, világosság.
sir, áldani, ünnep.
sis, sirni.
su, gyarapitani, sokszorositani, nagyobbitani; gyarapitás.
su, sok.
su, test, has.
sub, dobni, hajitani.
sub (sum), mészárolni.
sudun, *(sudul)*, iga, járom.
sugi, aggastyán.
sugis *(sudis)*, ajtózár.
sugub, öszvér.
sul, hős.
sur, hatalmas.
surin, sáska.

Sz.

szá, mező. Finnül: *szia;* esztül: *szia.*

szá (szi), sziv. Finn: *sziden;* eszt: *szüdda;* zirjén: *szjölem;* votyák: *szulem;* mordvin: *szedei;* cseremisz: *szim;* osztyák: *szemm;* vogul: *szim.* Ebből ered: *szá-ga*, között, közepett; *szá-ta*, bent, belül; *szá-ka*, belső, közép.

szá, férfi.

szá, szó, kihirdetni.

szab, szabdalni, feldarabolni.

szabar, sárgaréz.

szabura, kalitka.

szach, medve.

szag, szin. Ebből: *szag-gi*, világos sárga (szószerint: tüzszinü).

szag, szaggatni, tépni.

szag *(szig)*, szél, vihar.

szagar, por.

szak, fej, csucs, él. Votyák nyelven: *szuok.* Ebből: *szak-usz*, fejbub (szószerint: kinyujtott fej); *szak-ki*, homlokzat (szószerint: a hely feje).

szana (szán), négy.

szanabi, negyven.

szang, pap.

szar, sarj, növény.

szar, sarjadozni.

szarin (szurin), tücsök. Finn: *szirkka;* eszt: *szire.*

sze, boldog lenni.

sze, szerencse. Ebből: *szega*, szerencsés.

szem, sziv.

szem, adni, vetni, hajitani. Protoméd nyelven: *szini.*

szeszna, hét. A rokonságot megmutattuk a számneveknél.

szi, szem. Finn: *szilme;* eszt: *szilm;* zirjén: *szin;* votyák: *szin;* mordvin: *szelme;* cseremisz: *szinze;* osztyák: *sziem;* vogul: *szem.* — További értelme: jelenlét, szembenlét, elsőbbség. — E szóból erednek: *sziku* (szi), előre; *szi-enir*, a palota obszervatóriuma (szószerint: a palota szeme); *szi-du*, előremenni; *szi-du-ta*, előbb, azelőtt; *szi-dun*, megelőzni.

szi, látni. Rokon a *szi* (szem) szónál fogva.

szi, szarv.

szi, tarka.

szi, sötét lenni, tele lenni.

szi, adni.

szi, szivni; fujtató.

szi, gyenge.

szib, szives.

szib, pásztor.
szibir, szabdalni, vagdalni, aratni.
szig, szél, vihar.
szig, megsérteni.
szig, kecskebak.
szigisz, siker, áldozat.
szik, posztó, sörény, hajzat.
szil, hajitani, vetni.
szil, helyezni, letenni.
szil, éles.
szil, ut.
szilag, csillogni, csillag.
szilik, rendezni, szabályozni.
szimig *(szilig)*, csillogni.
szimig, fujtató.
szin, fél, felerész.
szir, kigyó.
szir, törvény, határozat.
szir, világosság.
szisz, fivér.
szisz, epe, keserüség.
szit, mérni, számolni, eladni.
szit-a, öntöző csatorna.
szu, kéz.
szu, jótett. Innen: *Szu-Aku*, a holdisten jótette (királyok elnevezése); *Szu-Anna-Ki*, az isteni kéz helye (Babilon vallási elnevezése).
szu, lehanyatlani (csillagról).
szu, fog.
szud, kiterjeszteni. Rokon a magyar *szét* elüljáróval. Innen: *szud-ga*, szétterjesztett; *szud-du*, szétválasztani; *szud-szak*, főtiszt.
szudun, iga. Finn: *szitva;* eszt: *sziduma*; lapp: *csatnat;* mordvin: *szodon*. Rokon vele a magyar *csatolni* szó is. A rokonság még nagyobb mértékben megvan a *szutul* szóban, a mi szintén *igát* jelent.
szug, széjjel.
szug, határolni.
szuk, pocsolya, mocsár, Finn: *szuo;* eszt: *szö*; csuvasz: *szu*.
szukal, gyümölcs, csira;
szukkal, értelmesség.
szul, elszáradni, elhervadni.
szumir (szumer), a szumir nép ethnikai elnevezése; megfelel a bibliai Szenáárnak.
szumug *(szutu)*, déli szél, vihar.
szun, idős, öreg.
szun, szomj.
szun *(szum, szi)*, adni.
szur, sarjazni, hajtani.
szur, kiabálni.
szur, szülni.

T

ta, -tól, -től, -ról, -ről.
tab, tapasztani, hozzátenni. Finn: *tapen;* eszt: *taban*; lapp: *tapatet.*
tach *(tache, tachi)*, rendezni, intézni.
tag, dobni, letenni, ütni.
tak, jós.
tak *(taggi)*, kiönteni.
tak, kő. A török nyelvekben is ugyanaz.
ta-ku, óta.
tam, nap.
tar, tarolni.
tar, törvény. Ebből: *tar-da*, biró.
te, tenni.
te-mal, közeledni, megtámadni.
temena, alap.
tér, erdő.
ti, élet; lakni.
tidnu, hátul, hátulsó, nyugoti ország.
tik, homlok. Jakut: *tiz.*
tik, elül. Ebből: *tik-isszur*, homlokzat, az ültetvény első sora; *tig-gadu*, fejbub; *tig-gal*, főnök (szó szerint: nagy homlok vagy nagy elül); *Tiggar*, a Tigris folyó szumir elnevezése.
tik, nyak.
til, teljesiteni, bevégezni, befejezni. Innen: *nu-tilla*, nem teljes, tökéletlen.
tilla, teljes, tökéletes.
tim, tó; Zirjén: ti; votyák: ti; osztyák: teu; vogul: *tuo.*
tin, élet.
tiszchu, Istár istennőnek szumir elnevezése.
tu, támadni, belépni.
tu, tuba.
tuk, birni. Innen: *tuk-tuk*, birtokba helyezni.
tukundi, itélet.
tub, ruha.
tud, tudni, termeszteni.
tudda, tudó, erős.
tum, szaladni, hozni.
tumu, gyermek.
tun, szürkület.
tur, sarj, gyermek. Protoméd: tar; finn: *ter* (csak a *titer*, leánygyermek szóban maradt meg). Etruszkban is *tur*. Innen ered: *tur-tur*, nagyon kicsiny; *nam-tur*, gyermekség; *tur-rak*, leány; *Turtak*, a jós fia (egy szumir isten elnevezése); *tur-gal*, nagy főnök; *tur-dan*, hatalmas főnök.
tur, madár. A *turul* madár bizonyára innen veszi elnevezését.
tur, tisztelet, félelem.

tur, tér, előtér.
tur, termeszteni.
tura, gyenge, beteg. Finn: *torri*, eszt: *turd*. A magyar *torhán* (lomhán) is innen ered.

U

u, legelő, eledel.
u, ó, öreg.
ua (va), és. Hogy ez a szó miként rokon a magyarral, azt a nyelvtani részben kimutattam.
ua, fű, legelő.
uamun *(umun)*, ur.
uara, öreg, ó, régi.
ub, vidék, város. Protoméd: *up*.
ub, dicsőség.
ubara, csillámlás, villanás. Innen: *ubara-tutu*, a leszálló nap fénye.
ubda, tájék.
ubur, mell, kebel.
ud, nap (égi test), továbbá: nap (huszonnégy órai idő) és végül: nap (mint az éjjel ellentéte). Rokon a magyar *idő*-vel. A szumirok *Ud*-nak nevezték a napistent is és ebből a szóból képezték a következőket: *Ud-unu*, a nap lakása, szó szerint: idő hona (Larza városnak vallási elnevezése); *Ud-unu-ma*, a larzai kerület; *Ud-kip-nun*, Szippara aszsziriai városnak szumir elnevezése; *ud-du*, kelni (a napról beszélve). Mongol: *ud*, nap (égi test), *edür*, nap (éjjel ellentéte).
uddáni, egy, például: *uddáni limu*, egy esztendő; *uddáni arhu*, egy hónap.
ud-du, kimenni.
ud-dudu, fölemelkedni.
uddu-hi, energia.
udug (idig), idős, öreg.
udug, ördög.
udul, bika, hős.
ug *(nug)*, király.
ug, rovar.
ugin, összesség, az óceán körülete.
ugulla, fiu.
ugug, birka.
ugul, fiu.
ugur, kard.
ugur, mészáros.
ugus, ugorka.
uh, nyáj, csorda.
uk, létezni.
uk, létező, örökkévaló.
ukki, rang, sor, gyülekezet.
uku, ember.
uku, tégla.
uku, leesni.

ul, keresztülhatolni.
ul, csillag. Ebből: *Ul-bar*, a fölemelkedett csillag (Agane város főtemplomának elnevezése).
um, engedni, hagyni. Ebből: *um-um*, elhagyni.
umme, anya. Az összes finn-ugor nyelvekben megvan a rokon kifejezés. A magyar *emese (emse)* bizonyára rokon vele. Finnül anya: *eme*, esztül: *ömma*. Az *umme* szó összetételei: *ummeda*, teherben levő asszony; *umme-galal*, szoptatós dajka.
umun *(ugun)*, ur.
un, ember. Ebből: *un-gal*, király (szó szerint nagy ember); *nam-un-gal*, királyság.
unu, hon, lakás, székhely. A magyaron kivül a rokonság még megvan a következő nyelvekben: finn: *huone* (ház), eszt: *höne*; lapp: *huona*.
ur, mérlegelni, kiegyenliteni. Ebből való: *ur-lal*, mérlegelni.
ur, gyökér, alap. Finn: *juri*; eszt: *jur*; mordvin: *jor*: osztyák: *jor*.
ur, égni.
ur, vár, város.
ur, tengeri vihar.
ur, férfi, ur.
ur, öreg.
ur, aratni.
uras, nézni, mutatni.
uri, vérbeli testvér; innen: *urigal*, nagybátya.
urra, fennsik. Akkádnak egyik elnevezése.
uru, oltalmazni, megvédelmezni. Ebből: *Uru*, oltalmazó (a holdistennek egyik elnevezése; *Urunu*, az oltalmazó istennek lakhelye (Ur városnak vallási elnevezése); *urunu-a*, Ur városból való ember; *Urunu-ma*, az uri járás.
uru, vár, város. A magyaron kivül még rokon: protoméd: *vurun*. Innen: *Uru*, Ur város.
uru, teherbe ejteni.
uru, him, férfi. Rokon a magyar *ur* szóval.
uruk, örök.
urudu, réz; finn: *rauta*; eszt: *raud*; lapp: *route*.
usan, este.
usu, hus.
usz, hosszu, kiterjesztett.
usz, hatvan.
usz, vér.
uszár, szél, part. Finn:

szürje; eszt: *szorva;* mordvin: *szire*; cseremisz: *szir;* osztyák: *szil;* vogul: *szel, szil.*

uz, hosszu.

uz, őz.

uz, lud.

Z

za, te, tied.

za *(zi)*, kő.

zab, katona. Az asszirból átvett szó.

zadim, ág.

zag, oldal, vég.

zag *(azag)*, fénylő, ragyogó.

zagmuk, ujév.

zaku, tiszta.

zal, szállitani.

zana, magas.

zar *(zur)*, kivenni (a földből).

zar, sark.

zi, elvenni, eltávolitani.

zi *(za)*, kő.

zi (zid), siker.

zi, élni, élet. Ebből: *zi-ga*, élő; *zi-da*, jobb oldal, jobb kéz. Etruszkban is *zi*. Ebben a szótárban mindössze két etruszk szónak a szumirral való rokonságát mutattam ki, de ez a kettő is elég arra, hogy az etruszknak altáizmusát kétségtelennétegyem.

zibar, fénylő.

zida, gabona, liszt.

zida, erős, hatalmas.

zibi, strucmadár.

zig, összetörni, elpusztitani.

zig, siker, gabona.

zigun, égboltozat.

ziga, támadó, dühös.

zikar, történet.

zimu, fény.

zin (zinna), pusztaság, sivatag.

zu, visszaadni, gyarapitani. Innen: *zu-ub*, tenger, a vizek örvénye (szó szerint: a hullámok növekedése).

zu, te, tied, Innen: *záe*, a mi téged illet; *ene-zu*, te.

zu, tudni; innen: *zu-zu*, tanitani.

zubu, szablya.

zun, számos.

zun, szomj

zur-ra, imádság.

A fentebbiekben ismertettem az ez idő szerint ismert szumir szavak legnagyobb részét. A ki csak egy futó pillantást is vet erre a szógyüjteményre, azonnal meggyőződhetik a szumir és a magyar nyelv rokonságáról és pedig nagyon közeli rokonságáról. Öt évezred mult el a szumir nemzet megszünése óta; öt évezreden keresztül vastag földréteg boritotta a szumir nép irott emlékeit és ennyi időn keresztül, oly hosszu időn keresztül, a mennyire a biblia a világ teremtését teszi, fönn tudta magát tartani ez a rokonság. Pedig még csak a szumir tudomány kezdetén vagyunk és csak évtizedek mulva leszünk abban a helyzetben, hogy lépésről lépésre, nyomról nyomra, minden kétséget kizárva, a kételkedőket is meggyőzve, bebizonyithassuk a két nyelvnek egy törzsből való származását, ugyanegy törvények szerint való fejlődését. De az is untig elég, a mit ma tudunk, mert azzal is, a mi ma rendelkezésünkre áll, könnyü kimutatni, hogy az összes élő és kihalt nyelvek közül egyedül a magyar az, a mely a szumir nyelv szókincsét szinte hamisitatlanul megőrizte. Ha meg is változtak a szók, ezek a változások nem nagyobbak, mint a minőkön a magyar nyelv egy évezred óta keresztülment. Ezek a változások természetesek és ugyszólva a nyelvfejlődés törvényeiből magyarázhatók ki. A hol a megcáfolhatatlan tények ily ékesen szólnak, ott kárba kell vesznie elfogult és a dolgok alapjára hatolni képtelen tudósok igyekezetének. Egészen

kétségtelen tehát, hogy a szumir nyelv existál és éppoly kétségtelen, hogy a szumir nyelv és a magyar közeli rokon.

E fejezet végezetéül közlök néhány összefüggő szumir szöveget. E végből a nagy angol ékirásos munkának negyedik kötetéből veszek ki egy szumir imádságot, továbbá egy szumir zsolozsmát és egy szakaszt a szumir családi törvényekből.

1. *Szumir imádság.*

Én	Gibil	nun-mé	kur-a	il-a
Ima kezdete.	Tüzisten	hatalmas férfi	országban	fenséges
Ur-ság	tur	abzu-a	kur-a	il-a
ur-fej	gyermek	oceánnak	országban	fenséges
Gibil	pil-á-zu	él-a	lag-lag-a	
tüzisten	tüzed	fényes	ragyogó	
É	giggig-a	lág-a	abgag-a	
ház	sötétség	világosság	tesz	
Nin-nam	mu	sza-a	nam	abgag-a
minden, a mi	név	nevezni	sors	tesz
Urudu	aana	sar-sar-a-bi	zae	men
Réz	ón	olvasztója	te	lenni
Guszkin	kubabbar	sag-a-bi	zae	men
arany	ezüst	olvasztója	te	lenni
Dingir	Ninkaszi	tab-a-bi	zae	men
Isten	Ninkaszi	társa	te	lenni
Lu	gul-gal	gab gé	gin-a-bi	zae men
ember	gonosz	kebel éjjel	elforditója	te lenni
Lu	tur	dingir-a-na	bar-a-bi	gen-laglaga
ember	gyermek	istenének	teste	legyen tiszta
Ana-gime	gen-zaga			
Menyként	ragyogjon			
Kin-a-gim	gen-ela			
Földként	fényeskedjék			
Saga-ana-gim	gen-laglaga			
Meny közepeként	világitson			
Eme	gulgal	bara-su	gem-ta-gub	
Mondás	ellenséges	oldalon	bocsátkozsék le.	

Szabadabb forditásban:

Tüzisten, hatalmas, fenséges az országban! Hős, az óceán gyermeke, fenséges az országban! Tüzisten, a te ragyogó fényed világosságot teremt a sötétség házában! Meghatározza a sorsát mindennek, a minek neve van! Te vagy a réz és az ón megolvasztója, te vagy az arany és az ezüst tisztitója. Ninkaszi istennek társa vagy te! Te vagy, a ki éjjel az ellenség homlokát visszaforditja! (Ó add), hogy e jámbor ember teste ujra megtisztuljon, hogy ragyogjon miként az ég, hogy tündököljön miként a föld, hogy világitson miként a világ közepe! Távol tőle szálljon el az átkos mondás!

Az asszir interlineáris, a mely a Kujundsikban talált Asszurbanipál-féle kétnyelvü táblák egyikéről van lemásolva, forditás igy szól:

Gibil abkallum sa ina máti saku
Karradu már apszi sa ina máti saku
Gibil ina isatika elliti
Ina bit ekliti nura tasakan
Nin sa suma nabu simta tasama
Sa eri u anaki muballilsunu atta
Sa sarpi hurasi mudammiksunu atta
Sa ili Ninkaszi tabbusu atta
Sa limni ina musi mutir irtisu atta
Sa améli már ilisu mesretisu liṭabbiba
Kima sáme lilit
Kima erszitim libib
Kima kirib sáme limmir
Lisánu limuttu ina aháti lizziz.

2. *Szumir családi törvény.*

Fölirat: U-kur-su		u-name-su.
Más napért		valamely napért.
Tukundi	du	adan-na-ra
Ha	gyermek	atyjához
Adámu	nu	me-a
Atyám	nem	lenni
Ban-nan-gu		
Ő neki mondja		
Dubbin-mi-nin-sa-a		
Nyirni őt vágja		
Gara-ru	mi-nin-du-e	
Rabszolgamunkára	őt szánja	
Sa azag-a-ru	mi-nin-szi	
És ezüstért	őt odaadja.	
Tukundi	dam-e	dam-an-na
Ha	feleség	férjéhez
Gul-ban-da-gig-a-ni		
Hűtlen lesz hozzá		
Dam-a-mu	nu-men	ban-nan-gu
Feleségem	nem lesz	ő neki mondja
Id-a-su	ban-szumu	
Folyóba	vettetik.	
Tukundi	dam-e	dam-a-na-ra
Ha	férj	feleségéhez
Dam-a-mu	nu-men	
Feleségem	nem vagy	
Ban-nan-gu		
Ő mondja neki		
Bar mana	kubabbar	ni-tal-e
Fél suly	ezüstöt	fizet.

Szabad forditásban: Jövő időkre, örök időkre. Ha egy gyermek azt mondja atyjának: Te nem vagy többé atyám! ugy haját lenyirhatja, rabszolga munkába foghatja és pénzért eladhatja.

Ha egy asszony hűtlen lesz férjéhez és azt mondja neki: Te nem vagy többé férjem! ugy a folyóba vettessék.

Ha pedig egy férj igy szól feleségéhez: Te

nem vagy többé feleségem! ugy fizessen fél suly ezüstöt.

Az asszir fordités igy szól:

Ana matima ana arkat ume.

Summa maru ana abisu ul abi atta iktabi ugallabsu abbuttum isakansu u ana kaszpi inadinsu.

Summa assata musszu izirma ul muti atta iktábi ana náru inadusu.

Summa mutu ana assatisu ul assati atta iktábi sunni mana kaszpi isakal.

3. Szumir zsolozsma.

Mae eri-za kusa dim duga-mu
Én szolgád békét csinálni mondom
Mulu nam-taga tuku-a gu sasaga su-tema-zu
Ember bünt birni szót irgalomnak fogadd el
Mulu ide-bara-zu mulu-bi al-ti
Ember szemet forditsd ember ez él
A-mal duabiene mulu azalulu-kid
Hatalmas mindenség urnő emberiség fölött
Sala-sud gur-an-sib zeba sanedu ban-tema
Kegyelmes fordulni hozzá jó könyörgés ő elfogadja
Dinger ama Nin-a-bi kin-a-bi-sa diba-záe gu-de-a-bi
Isten anya Istennője vele könyörgés te mondani
Gu-a-zu gur-an-sib su gid-ban-nab
Arcod forditsd hozzá kéz fogd meg
Za-e-na Dinger szidi nu-tuku-am
Feletted Isten vezető nem lenni
Ide-zi-bar-man-sib sanedu sutemad
Szem kegyes forditsd felém könyörgést fogadd el
Sug-a-mu dugab bar-a-zu ten-ten
Megváltásomat mondd ki lelked csillapuljon
Me-ena nen-a-ma ide-zu nigin-a-kid
Mikor urnőm arcod elforditva
Te mun-se-ir dim (-é) aser-a mun-zalzal
Galamb kesergek miként panaszokat én sóhajtom

Szabad fordításban:

Én, a te szolgád, kérlek: Adj békét!
A ki bünt követett el, te elfogadod könyörgését.
Ha te egy emberhez fordulsz, ugy ez az ember él.
Hatalmas mindenek fölött, az emberiség urnője!
Irgalmas, a kihez jó fordulni, a ki elfogadja a könyörgést!
Ime, istene és istennője vele könyörögnek, igy szólva
„Forditsd feléje arcodat, fogd meg kezénél!“ [hozzád:
Hiszen feletted nincs isten, a ki neked parancsolhatna,
Könyörülj rajtam jóságodban, hallgasd meg könyörgése-
Mondd ki megváltásomat, csillapuljon haragod! [met,
Mert a meddig, ó urnőm, arcod el van forditva,
Panaszkodom, mint a galamb és elpusztulok a kesergésben.

Az asszir interlineáris forditás igy szól:

Anaku aradki sunuhu asasaki
Sa annu isu telike temeksu
Amelim tappalasi amelu-su ibalut
Le'at Kala-ma betit teniseti.
Remnitum sa naszharsa tabu likat unnini
Ilsu u Istarsu zinu ittisu isaszuku kasi
Kisadki szuhhirsu-ma taszabati katszu
Ela kati ili (m) musteseru ul isi.
Kenis naplisz-inni-ma liki unnini
Athutan-ia kibi-ma kabattaki lipsaha
Adi mati belsi szuhhurn panaki
Kima szummati adamum tanihu ustanah.

V.

A mi kötelességünk.

Elmondtam az előző fejezetekben mind azt, a mit a szumir kérdésről ez idő szerint elmondani szükségesnek véltem. Kiterjeszkedhettem volna még a szumirok vallására és történetére is, de ugy az egyiket, mint a másikat fölöslegesnek véltem; a vallás ismertetését azért, mert nincsen tárgyammal szoros összefüggésben, könyvemnek csak az lévén célja, hogy a szumir és a magyar nyelv rokonságát bebizonyitsam; a történelem ismertetését pedig azért, mert a szumirok történetét tárgyaló irott emlékek száma ma még oly csekély és ennek a kevésnek is a megfejtése még oly bizonytalan és ingadozó, hogy segitségükkel a szumir állam vagy államok pragmatikai történetét összeállitani teljességgel lehetetlen. Sem azt nem tudjuk, honnan kerültek a szumirok Mezopotámiába, sem azt, hogy mi történt velük, miután a semiták léptek a helyükbe. Csak azt tudjuk, vagy jobban mondva: sejtjük, hogy valamikor nagyon régen,

sok évezreddel ezelőtt, Ázsia északibb részéből, valószinüleg a Kaspi-tó vagy az Urál-hegység mellékéről, ugyanonnan, a honnan később, és részben előbb is, más urál-altáji népek is elindultak, hogy Ázsiát, Európát és részben Afrikát is benépesitsék, utnak indultak a szumirok is, hogy az Eufrát és a Tigris közében hatalmas és virágzó kulturállamot alapitsanak. Ez volt a kezdet. Tudjuk azután, hogy ez a szumir állam évezredeken keresztül fönnállott, virágzott és a kulturának egyre magasabb fokára emelkedett; tudjuk, hogy a nagy szumir állam mellett még más rokonfaju népektől lakott országok is voltak, a melyekben később helyükbe semiták és áriák léptek. Igy ma már egészen bizonyos, hogy Palesztinában a zsidók beköltözése előtt a magyarral rokon nép lakott, hogy Mózes ennek az urál-altáji népnek országát igérte meg a zsidóknak és tudjuk, hogy Jerikót, a melynek falait Jósua kürtszava döntötte le, a magyarok rokonai védelmezték meg a zsidók ellen; tudjuk azt is, hogy Föniciában urál-altáji nép lakott, mielőtt a semita eredetü föniciaiak megtelepedtek; tudjuk továbbá, hogy Perzsiában, Médiában és a körülfekvő országokban urál-altáji népek uralkodtak, a kiket később az áriai származásu perzsák leigáztak; a történetkutatók megállapitották, hogy Egyiptomban évszázadokon keresztül, még Józsefnek és testvéreinek bevándorlása előtt, urál-altáji eredetü, a magyarral ro-

kon nép uralkodott; sőt a tudósok ma már azzal is tisztában vannak, hogy évezredekkel ezelőtt volt oly korszak, a mikor Európát is majdnem kizárólagosan urál-altáji népek lakták. De ha mind ezt itt részletesen akarnám előadni, bármennyire érdekes is és bármennyire érdekelhet is elsősorban bennünket magyarokat, mégis kivül esnék ama föladat keretén, a melyet e könyv megirásánál magam elé tüztem.

Ez a föladat: hogy világosan, érthetően és minden kétséget kizáróan bebizonyitsam, hogy a szumir nép urál-altáji és elsősorban a magyarral rokon nép volt. Ennek bebizonyitására sem a valláshoz, sem a történelemhez nem kellett folyamodnom, hanem elégséges volt rá a nyelvtannak és a szókincsnek ismertetése. És bármily kevés is még ma az, a mi ebben a tekintetben rendelkezésünkre áll és bármily nagyok is a nehézségek, a melyek még a nyelvtan és a szókincs tekintetében megoldásukat várják, mégis azt hiszem, hogy abból, a mit az előző fejezetekben előadtam, mindenki könnyen és az efféle dolgoknál rendszerint igénybevett különösebb jóindulat nélkü is, meggyőződhetik a szumir és a magyar nyelv együvétartozásáról. Ne feledjük el a nagy időbeli hézagot, a mely a szumir nép letünése és a magyar nép feltünése között fönnáll, a mely hézagot legalább négy-ötezer esztendőre kell tennünk; ne feledjük el, hogy a magyar nyelv ily hosszu idő alatt nagy változásokon ment keresztül és az ide-

gen nemzetekkel való érintkezésében sok idegen elemet vett föl magába és hogy mind ennél fogva a mai magyar nyelv nagyon elüt attól, a melyet őseink ezelőtt évezredekkel beszéltek, — és ha mindezt figyelembe veszszük, ugy szinte csodálkoznunk kell azon, hogy a magyar nyelv a szumir nyelvvel való rokonságát ennyire megtudta őrizni. Láttuk, hogy a szumir nyelvtani szabályok közt alig van csak egy is, a mely a magyar nyelvben ne volna meg és hogy a hol eltérés mutatkozik, azt csakis a magyar nyelv természetes fejlődése okozta és hogy még itt is megtaláljuk ugyanazokat a szabályokat más, kevésbbé fejlődött, nyelvük eredetiségét jobban megőrző urál-altáji népeknél; láttuk a szumir nyelvnek eddig ismert szókincsét; láttuk, hogy vannak egyes betükkel, mint például *h*-val kezdődő szavak, a melyeknek egész sorozata ugyszólván szótagról szótagra, betüről betüre megegyezik a magyarral.

Mindezek után egészen kétségtelennek látszik nekem és reménylem, az olvasónak is, hogy a szumir nép és a magyar nép, a szumir nyelv és a magyar nyelv rokon, és pedig nagyon közeli rokon. Ez a rokonság sokkal nagyobb, mint a magyar és bármely más urál-altáji nyelv között és ha vissza tudnánk menni amaz időpontig, a mikor az időbeli hézag megkezdődött és azt folytatni tudnók egészen addig, a mikor az első magyar nyelvü irott emlékeket készitették, ugy bizonyára arra a meggyőződésre jutnánk, hogy ez a rokonság még sok-

kal nagyobb, semmint most megállapitani módunkban van. De az eredmény igy is meglepő és további sikerekkel biztat bennünket az a körülmény, hogy még nem jutottunk el a szumir fölfedezések végéhez és hogy sokkal, aránytalanul több az, a mit Mezopotámia földje még magában rejt, mint az, a mit eddig felszinre hoztak; sokkal több az, a mit még csak ezután fogunk megtudni, mint azt, a mi ez idő szerint földolgozandó anyagként a tudósok rendelkezésére áll.

Mert még ugy vagyunk, hogy az eltemetett kincseknek eddig csak igen parányi részét hozták napvilágra. Egész Mezopotámia nem egyéb óriás romvidéknél és a merre néz az ember, mindenütt régi, évezredes romok intenek feléje és a hol nincsenek romok, ott csak ásni kell és rövid idő mulva előtünnek rég eltünt idők maradványai. A hol egy halom van, bizonyosra lehet venni, hogy ősrégi várost takar el. Bármennyit tettek is eddig a tudósok, még sokkal több a tennivaló és csak ha majd nemcsak Mezopotámiának, hanem a körülfekvő országoknak földje is föl lesz ásva, csak akkor foghatnak majd hozzá a tudósok az összegyüjtött anyagnak rendszeres földolgozásához, csak akkor lesz majd módjukban az ősrégi, sok évezreddel ezelőtt élt urál-altáji népek pragmatikai történetét összeállitani.

Ekkor azután nagy csodálkozására arról fog a világ meggyőződni, hogy volt olyan idő, a mikor csak az urál-altáji népek voltak kulturnépek, a

melyek ismerték, ápolták a művészetet és fejlesztették a tudományt, a melyek oly kulturállamokat alapitottak, a melyeknél fejlettebbek ma sincsenek, a melyek megvetették az alapját annak a civilizációnak, a mely a mai társadalomnak közjava. Minderről ma is már elég sokat tudunk s a külföldi tudósok eleget foglalkoznak vele, de el kell következni annak az időnek, a mikor ez átmegy a köztudatba és a mikor már az iskolásfiut is arra tanitják, hogy a legelső kulturnépek urálaltáji, a magyarral rokon népek, sőt valószinüleg a magyarok elei voltak.

De ebből miránk, magyarokra is, nagy kötelességek hárulnak. A magyar állam, a magyar társadalom, a magyar tudomány még eddig vajmi keveset, hogy ne mondjam: semmit sem tett a szumir ismeret előbbrevitele érdekében. A mit tudósaink eddig tettek, azt elmondtam a második fejezet végén és ha ebbeli működésüket összefoglalom, ugy alig több a semminél; néha-néha nagyritkán akadt egy-egy tudósunk, a ki regisztrálta azt, a mit a külföldi tudósok tettek. És még ebben a munkájukban is mennyi ferdeséget, mennyi tájékozatlanságot tapasztalunk! Láttuk, hogy *Goldzieher* Ignác a magyar tudományos akadémia elé terjesztett jelentésében védelmére kelt *Halévy*-nek és vakmerően bátor embernek mondta azt, a ki a szumirizmus vesztett ügyének védelmére mer kelni. Lehet-e csodálni, ha az akadémia ily előadás hallatára meg sem mozgatta a fülét és egyet-

len lépést sem tett a szumir ügy előbbrevitele érdekében? Igaz, hogy vannak ma már nálunk is tudósok, a kik a szumir nyelv tanulmányozásával foglalkoznak, de ezek inkább csak a maguk számára bibelődnek vele, nem lépnek tudományukkal a világ elé, nem igyekeznek a társadalmat meggyőzni arról, hogy a szumirológia terjesztése ránk magyarokra nézve rendkivül fontos dolog. Szumirológjaink kis csapata, — talán hármannégyen vannak mindössze, — egytől egyig meg van győződve, hogy a szumir és a magyar nyelv közeli rokon, de mulasztásuk annál sulyosabb beszámitás alá, mert ha ők ezt tudták és meg voltak róla győződve, ugy minden erejükkel, minden tudásukkal, minden igyekezetükkel azon kellett volna már eddig is lenniök, hogy felköltsék a szumirológia iránt a közérdeklődést, hogy rábirják a társadalmat és a kormányt, hogy ebben a dologban tegyenek valamit.

A mi tudósainkra egyébként is nagy föladat vár a szumir kérdés megoldásánál és előbbrevitelénél. Igazi, teljes sikert csak akkor várhatunk majd, ha a magyar nyelvtudósok kezükbe veszik a dolgot és mind a két nyelvnek, a magyarnak és a szumirnak teljes ismeretével igyekeznek majd mindazokat a kérdéseket megvilágitani, a melyek ma még közel levő okoknál fogva homályba vannak burkolva. A külföldi tudósok, bármily jóakarattal vannak is eltelve, erre nem képesek, egyrészt azért, mert nem lebeghet előttük az a cél,

a melynek előttünk, magyarok előtt kell lebegnie, és másrészt és különösen azért, mert nem ismerik ugy a magyar nyelvet, a mennyire ismerniök kellene, hogy a kérdés alapos megoldásához hozzáfoghassanak. Már *Lenormant* is megmondta, hogy a szumir kérdést csak az lesz képes alaposan megoldani, a ki a magyar nyelvet is alaposan ismeri. Hiába igyekeznek oly nagynevü tudósok, mint *Hommel* és *Oppert* a kérdést előbbre vinni, a magyar nyelvben való abszolut járatlanságuk vagy csak nagyon hiányos tudásuk lehetetlenné teszi az előrehaladást. Még legjobban tud közöttük magyarul *Halévy,* és ez a tudós is ellenünk forditja ezt a fegyverét.

A szumiristák mindig bajba jönnek, valahányszor egy kényes kérdés áll eléjük, a melyet a magyar nyelvben való járatlanságuk miatt nem tudnak megoldani. Igy, a mikor *Halévy* diadalmasan kérdezte, hogyan lehet hinni egy nyelv exisztenciájában, a melynek még kötőszava sincs, mert hiszen az állitólagos szumir mondatokban levő *va (ua)* nem egyéb, mint az asszir vagy zsidó *v-* vagy *ve-,* akkor a szumiristák, nem tudván behatolni a magyar nyelv lényegébe, kénytelenek voltak megvallani, hogy *Halévy*-nek igaza van. Pedig nincs igaza, mert én hiányos nyelvismeretemmel és ezen a téren való csekély tapasztalatommal be tudtam bizonyitani, hogy a szumir *va* teljesen megfelel a magyar *va* gerundiumnak, amely alapjában véve szintén kötőszó. Vagy hogy még

egy példát idézzek: A szumir nyelvben a határozókat ugy képezik, hogy a melléknévhez hozzáfüggesztik a *-bi* szócskát, a mi nem egyéb mint a személyes névmásnak harmadik személye. Ez a dolog is teljességgel érthetetlennek látszott a szumiristák előtt és *Halévy* föl is használta, hogy fegyvert kovácsoljon belőle a szumir nyelv exisztenciája ellen, a szumiristák pedig ismét kénytelenek voltak beismerni, hogy *Halévy*-nek igaza van. Pedig itt sem volt igaza, mert miként e könyv nyelvtani részében megmutattam, a magyarban is teljesen ugyanoly módon, a személyes névmás harmadik személyének (-on, -en, -ön szótagnak) hozzáfüggesztésével képezik a határozót.

Mind ebből önkényt következik, hogy a magyar tudósoknak foglalkozniok kell a szumir nyelvvel s itt önkényt értőleg előáll egy másik tényezőnek, a magyar kormánynak az a föladata, hogy egy régi mulasztást helyreüssön. A magyar egyetemeken még ma sincs tanszék a szumir nyelv számára és legfőbb ideje, hogy kormányunk ezen a valóban szégyenletes állapoton segitsen. Németországban alig van egyetem, a melyen a szumir nyelvet ne tanitanák, sőt Berlinben két tanszéket is állitottak neki; az összes angol egyetemeken épp ugy tanitják a szumir nyelvet, mint akármelyik más ó-kori klasszikus nyelvet s ugyanezt látjuk Franciaországban is, sőt az amerikai egyetemek is kezdenek a dologgal foglalkozni és belátva a szumir kulturának az emberiség fejlődé-

sére gyakorolt és egyelőre még be sem látható óriás befolyását, sorra tanszékeket állitanak a szumir nyelv számára.

Az általános érdeklődés mellett, a melyet a szumir nép nyelvének és történetének kutatása kelt, az összes kulturnemzetek között éppen csak mi volnánk azok, a kik a dologgal egyáltalában nem törődnénk? Éppen csak mi, a kiket a kérdés legelső sorban érdekel, nem teljesitenők föladatunkat? Éppen csak mi nem foglalkoznánk oly dologgal, mely az egész világ érdeklődését föl tudta kelteni? Még ha általános kulturális ügyről volna is szó, kötelességünk lett volna már régen a többi kulturnemzettel együtt haladni; de itt oly dologról van szó, a mely valamennyi nemzet között bennünket magyarokat érdekel legelső sorban s a melyben nekünk vezérszerepet kellene játszanunk. Budapestnek kellene lenni a szumir tudomány középpontjának s a világ összes szumirológjainak ide kellene zarándokolni, hogy tudományukat gyarapitsák és tapasztalataikat bővitsék.

Másik kötelessége a kormánynak, a melynek megoldásához azonban már a társadalomnak is hozzá kell járulni, az, hogy az ország fővárosában szumirmuzeumot létesitsen. A mi szumir régiséget eddig kiástak, az mind Londonban, Párisban és Berlinben van elhelyezve; a londoni British Museumnak asszir és szumir kincsei ma már megszámlálhatatlanok és maholnap már azt sem fogják tudni, hogy hová tegyék; a párisi Louv-

reben összehalmozott szumir kincsek vetekednek a British Museuméival és Berlinben is, a hol pedig csak néhány esztendő előtt kezdték meg a gyüjtést, ma már igen jelentékeny gyüjtemény van együtt.

Azonban e cél elérését, a budapesti szumir, talán helyesebben: asszir muzeumnak fölállitását meg kell előznie egy másik föladat megoldásának; gondoskodni kell a kormánynak és a társadalomnak arról, hogy miként az angolok, a franciák, a németek és az amerikaiak, a török, a perzsa, az egyiptomi kormány és egyéb illetékes kormányok segitségével magyar tudósok is eszközölhessenek ásásokat oly vidékeken, a melyeken a magyarok őstörténetével kapcsolatban levő emlékeket sejtünk. Mielőtt azonban erre a nézetem szerint rendkivül fontos tárgyra részletesebben kiterjeszkedem, szükségesnek vélem röviden elmondani, hogy más államok kormánya és társadalma mit tett eddig az asszirológia és ezzel kapcsolatosan a szumirológia érdekében.

Az angol kormány már évtizedek óta, jóformán az ásások megkezdése óta, évenkint jelentékeny összegeket áldoz a brit muzeum assziriológiai gyüjteményének gyarapitására; költségvetésében évenkint megfelelő összeg szerepel az ezzel a gyarapitással kapcsolatos költségek födözésére; expediciókat szervez, a melyeknek tagjai életcélt látnak az asszir és szumir régiségek kiásásában és gondoskodik róla, hogy ezek a tudó-

sok semmiben se szenvedjenek hiányt és gondatlanul szentelhessék magukat nagy föladatuknak; szerződéseket köt azokkal az államokkal, a melyeknek területén ásásokat akar eszközöltetni és biztositja magának amaz államok kormányainak támogatását. Ugyanezt látjuk Franciaországban is, a melynek kormánya, e föladatok nagy fontosságának tudatában, minduntalan költséges expedicióket szervez; ennek az áldozatkészségének eredményei *Oppert* és *de Sarzec* sikeres expediciói. A francia kormány néhány esztendő előtt a perzsa kormánynyal is szerződésre lépett, a melynek értelmében a sah megengedi a francia kormány által kiküldött tudósoknak, hogy perzsa földön ássanak, viszont a sah kikötötte magának, hogy a kiásott emlékek egy része az ő kincstárába kerüljön. E szerződés alapján ásta ki *Morgan,* a legujabban kiküldött francia expedició vezetője az ősrégi Szúzát, a hol megtalálta *Hammurábinak* négyezer esztendő előtt készitett és kétszáznyolcvankét szakaszra terjedő törvénykönyvét. A németek is buzgó tevékenységet kezdenek kifejteni; maga Vilmos császár állott az ügy élére s elsősorban talán az ő élénk érdeklődésének köszönhető, hogy a berlini császári muzeumnak asszir osztálya ma már nagyon számbavehető gyüjteményt tesz. A német expediciók ma már valósággal elárasztják Elő-Ázsiát és alig mulik el hét, a melyen az egyik vagy másik expedició valamely jelentékeny eredményről ne tenne jelen-

tést. De néhány év óta Amerika is mozog; a kormány és egyesek jelentékeny összegeket áldoznak ásásokra és hogy áldozataik nem vesznek kárba, arról legjobban tanuskodnak a nippuri ásások, a melyekről szóló és időközönkint közzétett jelentések csodálatba szokták ejteni az emberiséget. Az amerikai expedició, a melynek élén *Hilprecht* filadelfiai egyetemi tanár áll, különösen nagy szerencsével dolgozik és a filadelfiai asszir és szumir muzeum a legszebbek egyikének igérkezik. Amerika is ugy van ugyan a portával, mint Franciaország a sahval: kénytelen a napvilágra hozott emlékek egy részét a szultánnak átengedni, de még igy is elég jut Amerikának.

Még Oroszországban is élénk érdeklődés kezd mutatkozni a kutatás iránt és az orosz kormány nemrég kifejezte azt a szándékát, hogy a külügyminisztérium keretében külön szakosztályt fog fölállitani, a melynek csak az lesz a hivatása, hogy ázsiai Oroszországban ásásokat eszközöljön, és hogy az elért eredményeket tudományosan feldolgozza. Ez a szakosztály már létre is jött és a tudósok most azon fáradoznak, hogy ezzel a szakosztálylyal kapcsolatosan nemzetközi egyesületet alakitsanak Közép- és Kelet-Ázsia történeti, régészeti, nyelvészeti és ethnográfiai kutatása végett. Ez az egyesület elsősorban bennünket magyarokat érdekel, mert az egész óriás terület, a melynek kutatásáról van szó, csupa urál-altáji nép lakta

vidék, s ha egyszer a munka ezeken a tájakon komolyan megindul, szinte elmaradhatatlan lesz a siker és bizonyára igen sok érdekes dolgot fogunk megtudni a magyarok őseiről, a kik oly vidéken laktak, a mely ma orosz uralom alatt van. A nemzetközi egyesület alapszabályai is elkészültek már és a nagy fontosságánál fogva, a melylyel az egész mozgalom ránk magyarokra nézve bir, szükségesnek vélem, hogy belőlük egyetmást közöljek:

Az egyesület célja, mint már emlitettem, Közép- és Kelet-Ázsiának kutatása történeti, régészeti, nyelvészeti és néprajzi szempontból; oly emlékek föltárása, a melyek a föntebbi szempontok valamelyikéből a tudományt érdekelhetik és előbbrevihetik; az érdekelt kormányok megkeresése, hogy jóakaró figyelmüket az ily emlékek biztositására forditsák. Célja továbbá az egyesületnek, hogy az összes nemzetek tudósainak lehetővé tegye, hogy ezekben a munkákban résztvehessenek. E célok elérése végett mind azokban az országokban, a melyek az egyesület munkájában résztvesznek, független bizottságokat fognak föláállitani, de addig is, a mig ezek a nemzeti bizottságok létesülnek, a nemzetközi orientálista kongresszus jelöli ki a különböző országok képviselőit. Az egyesület központi bizottsága a Pétervárott székelő orosz bizottság lesz. A központi bizottság összeállitását és szervezetét a cár erősiti meg. A központi bizottság föladata: állandó összeköttetést föntartani a különböző országoknak

ezekben a szakokban müködő tudósaival; közbenjárni a különböző országok kormányai és a tudósok közt, hogy az utóbbiaknak lehetővé tegyék és megkönnyitsék a tudományos kutatást és az ásást; speciálistákat ajál expediciókra, ha efféle megkeresést intéznek hozzá; francia nyelvü tudósitásokat tesz közé a helyi bizottságok által kiküldött expediciók tevékenységéről és közleményeket közvetit a helyi bizottságok közt francia, angol, német, olasz vagy latin nyelven. A kiásott emlékek tulajdonjogát a szabályzat következőképpen állapitja meg: A kiásott emlékek amaz ország tulajdonának tekintendők, a melyekben az emlékeket találták; az egyesülethez nem tartozó országokban talált emlékekre nézve külön nemzetközi egyezmény álapitandó meg. Valamely emlék felfedezője öt esztendeig élvezi a közzététel elsőbbségét; öt esztendő után a helyi bizottság határoz a közzététel módjáról.

Ez a nemzetközi egyesület bennünket magyarokat érdekel legelső sorban és azért foglalkoztam vele valamivel részletesebben. Én a magam részéről helyesebbnek vélném ugyan, ha Budapesten egy teljesen önálló, minden más egyesülettől független ázsiai társaság jönne létre, a mely céljául tüzné ki az ásás meginditását és a kiásott anyagnak tudományos földolgozását, a milyen egyesületek Londonban, Párisban és Berlinben is vannak, a melyek a mellett, hogy a nemzetközi egyesületbe be fognak lépni, bizonyára folytatni

fogják önálló munkásságukat is, de ha nálunk ez idő szerint önálló ázsiai társaságnak létrehozatala nem volna lehetséges, ugy azt is nagy eredménynek venném, ha mielőbb magyar nemzeti bizottság alakulna, a mely a pétervári központi bizottság támogatásával hozzáfogna a munkához.

Még Ausztriában is sokat tesznek az asszir és a szumir tudomány ügyének előbbreviteléért; a bécsi tudományos akadémia az osztrák közoktatásügyi miniszterium és magánosok támogatásával expediciót küldött Palesztinába, a hol rendkivül fényes eredménynyel dolgozik; az osztrák expedició vezetője, *Sellin* dr., időközönkint jelentést küld az akadémiának és legutóbb tett jelentéséből egészen világosan kitünik, hogy Palesztinában a zsidók honfoglalása előtt a magyarral rokon urál-altáji nép lakott és hogy a zsidók ettől a néptől vették kulturájukat. Az ásások, a melyeket *Sellin* eddig több helyen eszközölt, már rávezettek az ősrégi urál-altáji városok nyomára.

Mielőtt tehát a mi kormányunk és társadalmunk arra határozza el magát, hogy szumir, illetőleg asszir muzeumot fölállitson, előbb gondoskodnia kell arról, hogy legyen mivel megtölteni ezt a muzeumot. Gondoskodnia kell arról, hogy a többi müvelt nemzetek módjára neki is megengedtessék, hogy Elő-Ázsiában ásásokat eszközöltethessen. Az engedelem kieszközlése nem fog nagy nehézségekkel járni. A török szultán és

a perzsa sah már többször adták irántunk való szimpátiájuknak jelét és a dolog természeténél fogva nekünk magyaroknak sokkal könnyebben és szivesebben fogják megadni az ásásra való engedelmet, mint akármelyik más nemzetnek, mert mig az angoloknál, a franciáknál és a németeknél mindig attól kell félnie, hogy a régiségkutatás mögött rejtett politikai célok lappangnak, addig minálunk ez a félelem egészen alaptalan. Az angol és francia kormány már évtizedek óta kér engedelmet arra, hogy Karthágóban áshasson, de a török kormány éppen politikai aggodalmai miatt mindeddig vonakodott ezt az engedelmet megadni. Mondom: velünk szemben ez az aggodalom teljesen tárgytalan és meg vagyok győződve, hogy a mi kormányunk könnyen kieszközölhetné a török kormánytól, hogy egy magyar expediciónak az ásást megengedje, sőt az is bizonyos, hogy a török kormány ezt az expediciót minden irányban támogatásában részesitené. Az expedició költségeinek kérdésére itt nem terjeszkedem ki; az expedició annyi pénzzel fog dolgozni, a mennyi rendelkezésére áll; kevesebbel kisebb, többel nagyobb eredményt fog elérni; csak általánosságban jegyzem meg, hogyha Amerika és Ausztria társadalma tisztán a tudományért való lelkesedésből az ügyért áldozatokat tudtak hozni, ugy a mi társadalmunknak kétszeresen és háromszorosan kötelessége valamit áldozni és az expedició létrejövetelét lehetségessé tenni. Főuraink és vagyonos

polgáraink már sokszor, számtalanszor tettek tanuságot áldozatkészségükről; valahányszor fölhivás intéztetett hozzájuk, hogy hazafias vagy tudományos ügy érdekében áldozzanak, ez a fölszólitás sohasem volt hiábavaló és meg vagyok győződve, hogy most is az első fölhivásra annyi pénz fog összegyülni, hogy hozzávéve a kormány támogatását, jól szervezett és minden szükségessel ellátott expedició fog létrejönni.

Már az eddigiekből is következik, hogy erre az expedicióra fontos föladat vár, de ez a föladat nehéz is lesz, mert igen nagy területen kell majd tevékenységét megosztania. Ott van legelső sorban maga Mezopotámia, a hol szinte beláthatatlan tér nyilik munkássága számára. Igaz ugyan, hogy itt más nemzetek tudósai is dolgoznak és már eddig is nagyon szép eredményeket értek el, de nem győzöm eléggé ismételni, hogy az eddig elért eredmények elenyésznek azokhoz képest, a melyeket még csak ezután fognak elérni, mert egész Mezopotámia egy óriás romterület, a melynek eddig még csak egy parányi részét tárták fel; Mezopotámia földje még annyi régi emléket takar, hogy a tudósoknak még sokkal fokozottabb tevékenysége mellett is még évszázadok fognak beletelni, a mig minden föl lesz tárva. Oly városok, mint Árpád, Uruszághalom, Karszaghalom, a melyek tehát már nevüknél fogva is kiválóan kell, hogy érdekeljenek bennünket, még csak fekvésükről sem ismeretesek és a magyar expedi-

ció föladata lesz őket kikutatni és a régiségeknek, a melyeket e hét- és nyolcezer esztendő előtt virágzó városok romjai közül ki fognak szedni, mi hozzánk kell kerülniök, mert idevalók és itt van az ő természetes helyük.

Nagy föladat vár az expedicióra Perzsiában is, a hol az áriák beözönlése előtt a magyarokkal rokon urál-altáji népek laktak. *Oppert* és mások kimutatták, hogy a szuzai nyelv és a protoméd nyelv, azaz annak a népnek a nyelve, a mely az áriák megérkezése előtt Médiában lakott, a magyarral rokon nyelv volt és Perzsia is, miként Mezopotámia, egészen el van árasztva romokkal s földje töméntelen régi emléket rejt, a melyből még ma ugyszólván semmi sincs kiásva.

Ott van továbbá Palesztina és Fönicia. Mind a két országról ma már tudvalevő, hogy a semiták megérkezése előtt a magyarral rokon urál-altáji népek laktak ott. Ebben a két országban is még nagyon kevés történt eddig, hogy a régi emlékeket kiássák és hogy ezek segitségével a tudósok állitását, hogy a zsidók és a föniciaiak előtt urál-altáji népek laktak ezeken a vidékeken, még jobban megerősitsék. *Winckler* Hugó annyira megy, hogy még a palesztinai hegyek, folyók és városok neveit is urál-altáji eredetre vezeti vissza és bebizonyitja, hogy a Jordán és Tábor szavakat merőben lehetetlen a semita nyelvek szókincséből megfejteni. Mily óriás dolog volna, ha a magyar expediciónak sikerülne ezeken a tájakon

sikeres kutatást végezni és a külföldi tudósok munkáját eredménynyel folytatni!

Ott van végül Egyiptom, a melyen évszázadokon keresztül a magyarral rokon nép, a hikszosz nép uralkodott. Maguk a régi egyiptomi föliratok azt mondják, hogy a hikszosz nép Ázsiából, az Eufrát és a Tigris mellékéről jött s ez abban az időben történt, a mikor még a szumirok uralkodtak Mezopotámiában. Egész leirásuk, külsejük, arcuk, viselkedésük, harci modoruk arra vall, hogy a magyarral rokon, urál-altáji nép volt. Az egyiptomi föliratok még hozzá teszik, hogy ezek a hikszoszok, a kik meghóditották Egyiptomot, magukkal hozták ősrégi ázsiai kulturájukat, irásukat és müvészetüket s azzal, hogy Egyiptomot meghóditották, nem mondtak le ázsiai országukról, a melyet ugy biztositottak maguknak, hogy óriás várost épitettek a Delta jobb partjára, a melyben mindig készen tartottak kétszázötvenezer katonát s a honnan bármikor a legrövidebb idő alatt eljuthattak veszedelemmel fenyegetett ázsiai birodalmukba. Ez a város exisztált, száz meg száz papirusz tartalma tesz róla tanuságot, de a tudósok eddig még csak nem is gondoltak arra, hogy romjait kiássák. Itt is nagy föladat vár tehát a magyar expedicióra, a melynek megoldása talán nem is ütköznék óriás nehézségekbe.

Nem tartozik ugyan szorosan tárgyamhoz, de szükségesnek vélem megemliteni, hogy az etruszk kérdés földeritéséhez is elsősorban a magyar

tudósok s ezek közt kiváltképpen a szumirológok vannak hivatva hozzájárulni. Az etruszk népről és nyelvéről ma még nagyon keveset tudunk; a tudósok sötétségben tapogatóznak és a mit ma megállapitanak, azt holnap ők maguk kénytelenek megcáfolni; de az a kevés, a mit tudunk, megcáfolhatalanul arról tanuskodik, hogy az etruszkok is urál-altáji nép voltak, hogy Ázsiának ugyanarról a vidékéről kerültek Európába, a honnan a szumirok és később a magyarok indultak el; tudjuk továbbá, hogy az etruszkok és a szumirok vallása nagyon sok közös vonást mutat föl és tudjuk a fönmaradt és kiásott szoborművekből, hogy mind a két nemzetnek faji tipusa egészen ugyanaz. Az etruszkok nyelvének megfejtése rendkivül sok nehézséggel jár s e nehézségekkel szemben a tudósoknak minden igyekezete hajótörést szenved, de az a kevés, a mit eddig kétségtelenül meg tudtak állapitani, arról tanuskodik, hogy az etruszk nyelv is az urál-altáji nyelvcsaládnak egyik tagja. Abból a kevésből, a mit eddig *Corssen, Deecke, Pauli, Thomsen* és mások meg tudtak állapitani, csak egy-két dolgot idézek állitásom bebizonyitására. Az etruszk nyelvben, miként az összes urál-altáji nyelvekben, utószócskákat illesztenek a főnevekhez; legérdekesebb az utószócskák között a helyhatározó *-tt,* a mely a magyarban és az etruszkban teljesen ugyanaz; a számnevek után (a melyek közül *hat* etruszk nyelven *hut*) a főnév mindig egyes számban volt. A sajátitó eset az etruszkban

(miként a magyarban) mindig az alanyeset előtt áll. A hangsuly mindig a szó első szótagjára esett és e szabály alul, miként a magyarban, sohasem volt kivétel. Az eddig csak nagyon fogyatékosan ismert szókincsből e könyv szótári részében már ismertettem kettőt; ezek *zi* (élni) és *tur* (sarj), a melyekkel a szumirban és a protomédban is találkozunk s a melyek közül az utóbbi szó bizonyára a magyarral is rokon. A rokon szavakhoz vehetjük a következőket is: *év* etruszk nyelven *avi, alap*: *alpa, tesz*: *tece, kupa*: *kapi, edény*: *itun, hordani*: *hartna; halál*: *kalu; ős*: *ais* vagy *es,* (*inen*: *Isten*: *aisar*); *beszél*: *vacil.* Megjegyzem, hogy ennél nem sokkal nagyobb azoknak a szavaknak a listája, a melyeknek értelmét a tudósok minden kétséget kizáróan meg tudják állapitani. Az etruszkban sürün előfordul ez a szó: *tamr* és az etruszkológok sem tudják megmagyarázni; csak azt tudják róla, hogy valami istenséget jelent; kapcsolatba hozzák a görög Demeterrel s a kettőt egy eredetre vezetik vissza. Nincs igazuk, mert az etruszk *tamr,* a mely általában istenséget jelentett, teljesen megfelel a szumir *dingir*-nek, a mely uj-szumir nyelven *dimmer*-ré változott át és a melynek nyoma még most is megvan a mongol nyelvben, a melyben Istent *tagri*-nak és *tangri*-nak mondják. Mindezekből az következik tehát, hogy az etruszk kérdés is a legnagyobb mértékben megérdemli, hogy tudósaink vele foglalkozzanak.

A föladat tehát, a mely a magyar kormányra és társadalomra vár, háromféle: szumir tanszékek fölállitása a magyar egyetemeken, magyar expedició szervezése és szumir, helyesebben: asszir muzeum fölállitása. Mind a három föladat megoldása nem ütközik számba jövő nehézségekbe: egy kevés jóakarat, egy kevés áldozatkészség és a föladat meg lesz oldva és a magyar kormány és a magyar társadalom leró egy tartozást, a melyet már régen be kellett volna váltania, teljesit egy kötelességet, a mely már régóta várja teljesitését és helyrehoz egy mulasztást, a melyet már régen kellett volna pótolnia.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
Előszó	I
Bevezetés	1
Az ékirás megfejtésének története	11
A szumir kérdés története	54
Szumir nyelvtan	120
A szumir szókincs	195
A mi kötelességünk	248